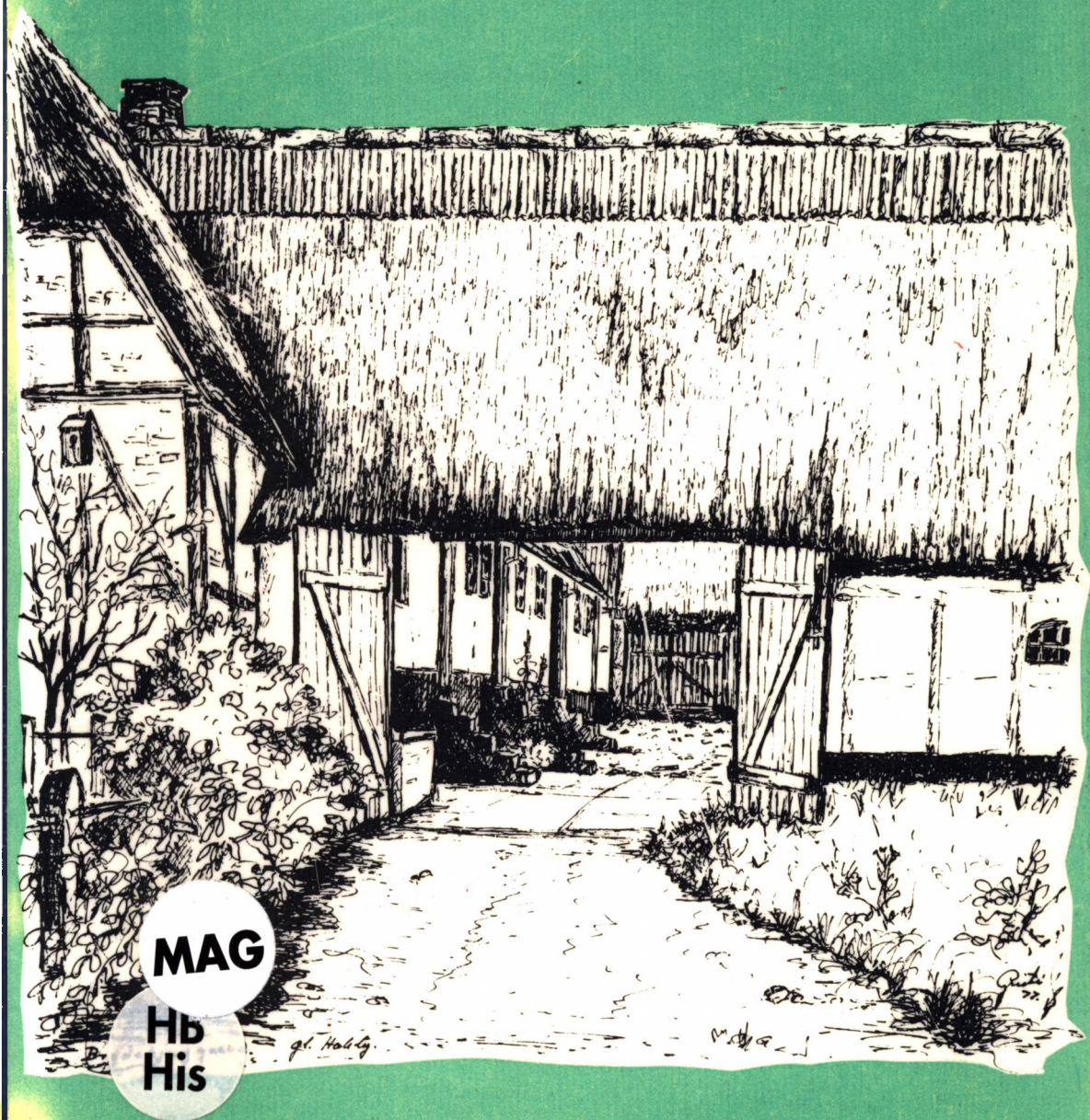

Lolland-Falster

1977

MAG

**Hb
His**

LOLLAND-FALSTERS HISTORISKE
SAMFUND

LOLLAND-FALSTERS
HISTORISKE
SAMFUND

Årbog 1977

Skrift: Times

Papir: Uno-Cote

Tryk: Lollands-Postens Bogtrykkeri, Maribo

Klichéer: Buchtrup Klichéanstalt, Århus

Bogbinder: B. Sandersens Bogbinderi, Næstved

Omslagsbilledet:

Tegning af Greti Hansen: Brydebjerggaard i Gl. Holeby

Indholdsfortegnelse

Holeby kommune – historisk set Af Ove H. Nielsen	7	Lolland-Falsters historiske Samfund:	
Rasmus Claussen – Falsters politiske høvding Af Peder Jensen	113	Bestyrelsen	148
Orlogsskibet Victoria Af Georg Nørregaard	130	Generalforsamlingen	148
Lolland-Falster i bogverdenen Af Verner Hansen	135	Driftsregnskabet	152
Lolland-Falsters museer og arkiver	142	Love for Lolland-Falsters historiske Samfund	153
		Årbøger og historiske skrifter om Lolland-Falster	154
		Nye medlemmer	155
		Person- og stedregister	157

Forord

Holeby kommune – historisk set er den anden i rækken af bøger om storkommuner på Lolland-Falster, som Historisk Samfund agter at udgive. Den første var om Maribo kommune.

Flere faktorer har været medvirkende til valget af stof i bogen. Kommunen består i dag af 7 sogne, der hver har deres historie, og derfor har jeg valgt at beskrive de begivenheder og epoker, som har givet hele området sit særpræg, og trukket de generelle sider af kommunens historie frem.

Dels på grund af denne udvælgelse og af redaktionelle hensyn har det ikke været muligt at fremstille enkelte personers indsats eller mere detaljerede hændelser. Det er altså mere de store og sammenhængende linier, der er beskrevet, men bogen rummer bagest en stor bibliografi, der kan være til stor hjælp for den, der søger flere oplysninger.

Det har fra starten været meningen, at det skulle være en billedbog, og derfor har det tilgængelige billedstof sat nogle grænser for indholdet. Billederne er fortrinsvis hentet fra Stiftsmuseets billedarkiv, hvis samling af billeder fra Holeby kommune skyldes mange mennesker fra kommunen. Det må samtidig nævnes, at Stiftsmuseet fortsat er interesseret i billeder fra kommunen.

Der er en stigende interesse for historie og ikke mindst en lokalhistorisk bevidsthed. En af grundene er måske det moderne samfunds stadige centraliseringer og komplicerede mekanismer, der får os til at føle os ude af stand til at overskue nutiden og ikke mindst fremtiden.

I planlægningen af fremtidens samfund er det blevet berørt, at vi i for stor grad har overset de værdier, som vores omgivelser kan give os. Den stigende mekanisering og tekniske udvikling sætter os i stand til meget hurtigt at ændre og ødelægge vores omgivelser og kulturhistoriske værdier.

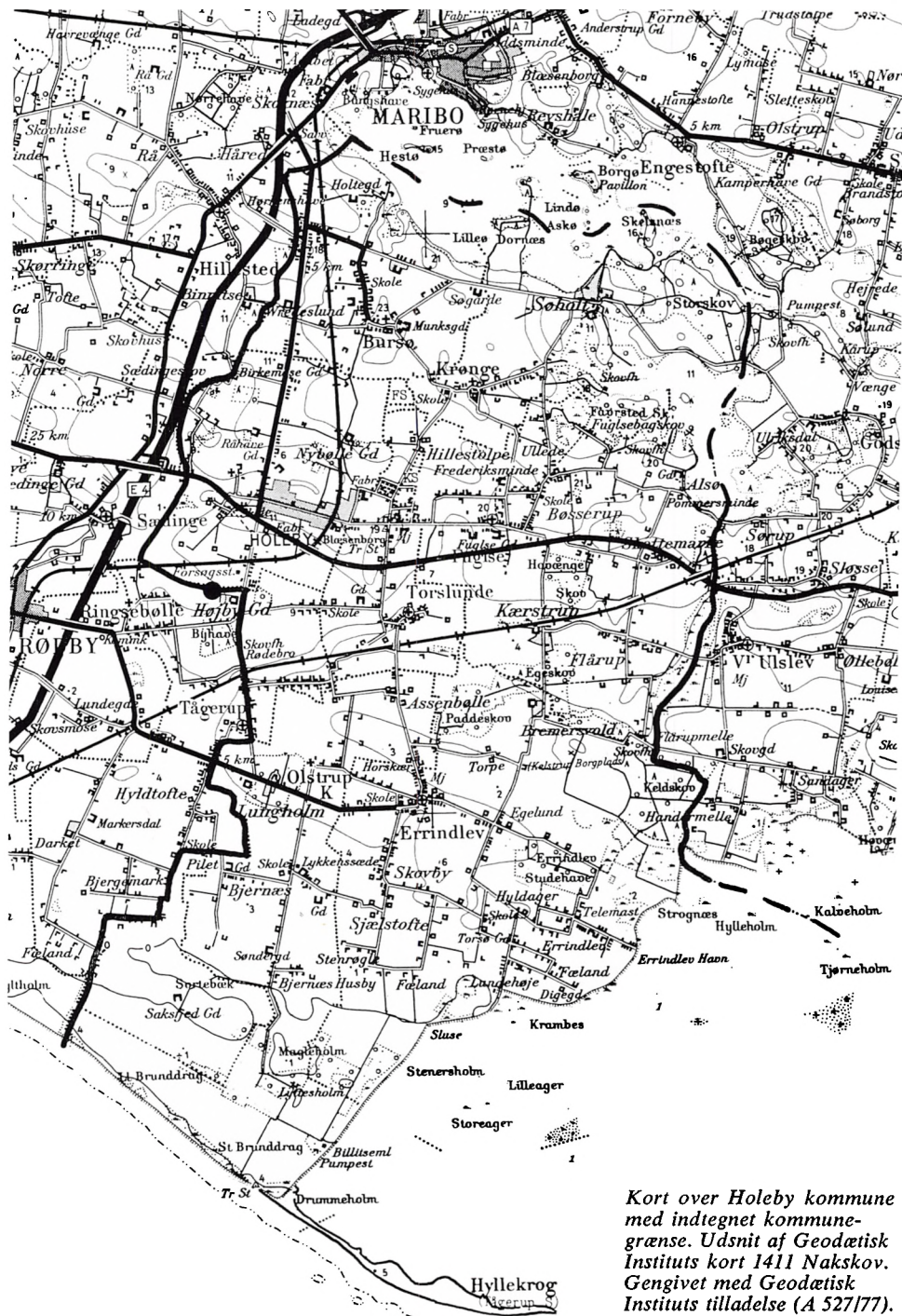
Vi skal ikke indhylde os i en drøm om de gode gamle dage, som jo ikke var så gode, men derfra er der et langt spring til at forkaste alt, hvad der er gammelt.

Mennesker har før os på forskellige måder søgt at løse deres problemer, bygget op, kultiveret og brugt de ressourcer, der var tilgængelige.

Alt det, som vi i dag er omgivet af, er en del af os selv, og kan jeg med denne bog hjælpe med til at forstå og skabe glæde over det sted, hvor vi bor og lever, har jeg nået noget af det, jeg vil med bogen. Det kan måske også være medvirkende til, at vi bedre kan få udbytte af vores egn, og at vi i fremtiden behandler områdets værdier med fornuft.

November 1977.

Ove H. Nielsen.

Kort over Holeby kommune med indtegnede kommunegrænse. Udsnit af Geodætisk Instituts kort 1411 Nakskov. Gengivet med Geodætisk Instituts tilladelse (A 527/77).

Holeby kommune

Det område, der i dag udgør Holeby kommune, ligger centralt på Lolland. Mod nord grænser kommunen op til de smukke Maribo-søer med Maribo købstad, og mod vest ligger Rødby kommune, mod øst Nysted kommune. Endelig har kommunen mod syd en ca. 10 km lang kyststrækning til Østersøen.

Kommunen er sammenlagt af nogle mindre kommuner: Fuglse-Krønge, Holeby-Bursø og Errindlev-Olstrup i 1966, og en del af Tågerup-Torslunde kommune i 1970. Sammenlægningen af disse mindre kommuner til den nuværende lille „storkommune“ er et udtryk for den moderne administrative inddeling af landet, der er foretaget uden hensyn til sociale og kulturelle sammenhænge. Helt tilbage fra tidlig middelalder har den grundlæggende enhed været landsbyen med kirken som centrum og gårdene omkring og endelig markerne med engdragene udenom; alt dette har dannet en enhed – sognene.

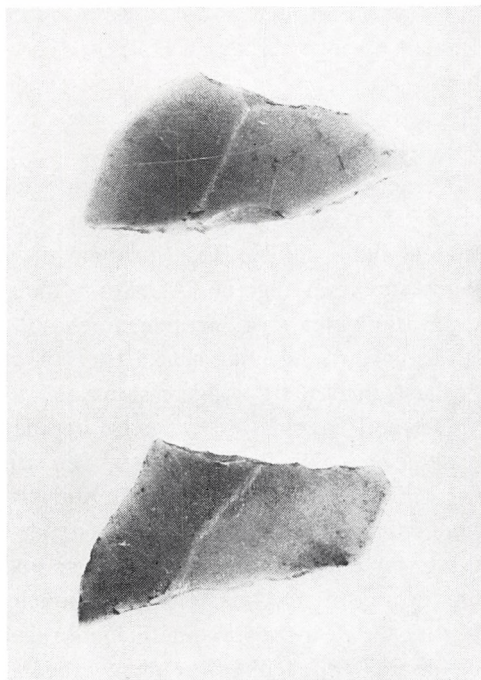
Holeby kommune rummer nu – på nær nogle små ændringer – de 7 gamle sogne: Bursø, Krønge, Fuglse, Holeby, Torslunde, Errindlev og Olstrup. Disse sogne dannede sammen med andre sogne på Midtjylland Fuglse herred.

Terrænet er fladt, dog er området lidt bakket mod nord ved Maribosøerne. Sydkystens inddæmmede flade havbund markeres stærkt af digerene. Af skove findes der nu kun små stykker tilbage, den gode landbrugsjord har naturligt fristet til at rydde mange af de tidligere skove.

Det er istidens store ismasser, der har givet jorden den flade karakter. Da isen for 17.000 år siden smeltede, efterlod den materialerne, der var bragt med isen, pænt i lag, og denne moræneflade er en god landbrugsjord. Det meste af kommunens historie er da også knyttet til landbruget og de skiftende vilkår for dette erhverv.

De første beboere

To pilespidser kaldet tværpile. De er fundet ved Torsø mose sammen med slagsten og store flintknolde, som var råmateriale til forskellige stenredskaber.

I ældre stenalder var der på stedet en ferskvandssø. Senere i stenalderen sænkede denne del af landet sig, og vandet trængte ind, hvor nu Hyllekrog bugten er.

Holeby kommune er meget fattig på minder fra de ældste tider. Det er der flere grunde til. Den gode landbrugsjord har allerede tidligt fristet beboerne til at fjerne oldtidsminderne, hvor de har været i vejen for dyrkningen af jorden. Derfor er det nu udelukkende i skovene, vi endnu kan finde sporene efter de første indbyggere.

En anden grund til, at vore forfædre ikke er så nemme at komme på sporet af, er, at mange af dem har boet nær kysten, men Femern-bæltet var i fastlandstiden – omk. 8.000 f. v. t. – kun en flod, og gennem nogle tusinde år er der sket en landsænkning, så mange af sporene ligger på bunden af Østersøen.

Selv om det altså er småt med synlige minder, kan spredte fund i jorden dog glimtvis give et udsagn om nogle af de første beboere.

ÆLDRE STENALDER

Denne periode, der går til 4.200 f. v. t., kaldes også jægerstenalderen. Betegnelsen er god, fordi den fortæller om disse menneskers levevis, hvor jagt, fiskeri og indsamling af spiselige planter var hovederhvervet.

Fra Skottemarke mose findes et mindre fund fra en tidlig boplads. Foruden nogle flintblokke og -økser blev der fundet 14 fintandede benodder til fiskeri og en del dyrekogler fra elsdyr. Fundet viser netop, at disse mennesker har slået sig ned her, fordi der har været rige muligheder for fiskeri og jagt ved kanten af den sø, der har været her.

Jægerens nødvendige pilespids er fundet sammen med en stor mængde råmaterialer til flintredskaber ved Thorsø strand. Da stormflodsdiget blev lagt uden for mosen, blev den udtørret, og i 1917 blev fundet af dette stenalderværksted gjort. Beliggenheden her tæt ved kysten er naturlig, for jagt på bl. a. kystens fugle og fiskeriet har kunnet give føde til disse jægere om sommeren. Om vinteren er de sandsynligvis flyttet længere ind i landet. Der blev i mosen også fundet gamle egekævler, der vidner om tidens store egeskove.

YNGRE STENALDER

Stenalderens jægere måtte til stadighed skifte boplads for at finde tilstrækkeligt med jagtbytte, men i yngre stenalder – også kaldet bondestenalder – fra 4.200–1.800 f. v. t. begynder der en gradvis udnyttelse af jorden til dyrkning af afgrøder. Dette bevirker en mere fast bosættelse, hvorfor man nu begynder at gøre mere ud af gravminderne, de store stendysser.

Selv om Lolland-Falster er rigt på disse store stenanlæg, findes der næsten ingen i Holeby kommune. På øen Hylleholm øst for Errindlev havn har der tidligere

Langdysse i Keldskov. Det forud store, imponerende stenanlæg fra yngre stenalder er nu slemt forfaldent. – Kommunen kan dog ikke fremvise bedre eksemplarer.

været en runddysse, som nu er skyllet i havet. Ved Flårup ligger en meget overgroet langdysse. I Keldskov øst for Errindlev findes en langdysse og en stor runddysse kaldet Fruerhøj. Oprindeligt store og flotte anlæg, men de er nu meget medtagne. RunddysSENS sten bærer mærker efter nyere tids stenhuggere, der her har kløvet stenene for bedre at kunne transportere dem væk. Stenene skulle bruges til veje, bygninger m. m. Sådan er det gået med mange af stenanlæggene.

Nogle af de mange smukt beliggende bronzealderhøje i Søholt Storskov.

BRONZEALDEREN

De synlige spor fra bronzealderen, tiden fra 1.800 til 500 f. v. t., er gravhøjene. Af bronzealderens høje kan kommunen vise en del. Ved bronzealderens begyndelse begravede man de døde i egestammekister, hvorefter der blev kastet en høj over kisten.

Senere begyndte man at brænde de døde, og asken blev lagt i en urne. Urnen kunne sættes ind i en allerede eksisterende

høj, eller der blev kastet en mindre, ny høj over urnen.

I Keldskov findes der sådanne små høje, der rummer urnebegravelser. Højene er kun ca. 1 meter i højden, medens diameteren kan variere fra 5–10 m. I skoven findes desuden 6 spændende stenkredse, hvis betydning ikke er klar. Ved to af højene er der mod øst bautasten, store oprejste sten, der tolkes som mindesten. Endelig rummer Keldskov en stor sten

med skåltegn, en række små fordybninger, der er frugtbarheds- eller solsymbo-
ler. Solen var af stor betydning for bron-
zealderens jordbrugere.

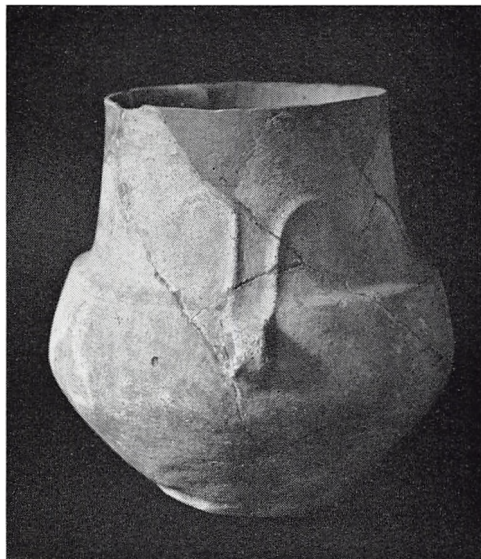
I 1943 blev der i Lungholm tørvemose
fundet et 58 cm langt bronzesværd – stuk-
ket ned i mosen som en offergave til gu-
derne.

Errindlev Studehave rummer et par små
høje, men ellers er der blevet overpløjet
mange høje her. Ved Pilet og Bjernæs har
der også ligget et stort antal høje, lige-
som ved Lungholm, hvor der er fundet
en urne med et ansigt på, et sjældent fint
fund.

En virkelig stor begravelsesplads er
fundet ved Viemosegård ved Alsø. På
marken fandt man i 1901 og senere i
1939 en stor samling urner og rester af
brændte ben.

Bag Nøbbøllegård ved Holeby i den
lille skov, der hedder Kalvehave, er der
nu 7 små høje tilbage, efter at en del er
blevet sløjfet.

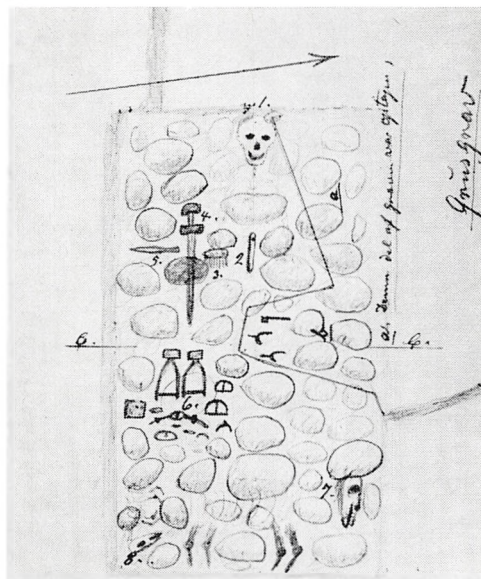
Anderledes storslået er det at besøge
Søholt Storskov, hvor højene ligger tæt.
Der er bevaret 52 høje i området, der
hører til Krønge sogn, og går vi over
sognegrænsen mod øst, ligger der mange
flere høje. Der kan ikke herske tvivl om,
at bebyggelse og gravlægning har hørt
sammen, så området har antagelig været
tæt beboet. Jorden er god her, og der er
en smule højde på landskabet, så man
kunne bo højt og ikke mindst begrave de
døde, så den sidste hvileplads var nem at
få øje på. Den smalle tange mellem Søn-
dersø og Hejrede sø har måske været en
befærdet handelsvej, så en bosættelse var
naturlig her.

*Ansigtsumne fundet nær Lungholm. Det hører
til sjældenhederne at finde bronzealderurner
dekoreret med et ansigt.*

*Urner fra en stor begravelsesplads ved Viemo-
segaard, Alsø. Ikke mindre end 12 høje lå på
marken, og ved udgravningen omk. 1900 viste
det sig, at der her var begravelse fra bronze-
og jernalderen. I bronzealderurnerne lå der for-
uden asken fra den døde små bronzealdergen-
stande som ragekniv, smykker, bøjenål og skjoldbuler.
Højene er nu væk.*

Før arkæologi var blevet en videnskab, gravede kustode Olsen, Stiftsmuseet i Maribo, denne vikingegrav ud i 1890'erne.

Den døde mand (1) har med sig i graven fået en hvæssesten (2), en benkam (3), et sværd med sølvindlagt fæste (4) og en spydspids (5).

Rideudstyret, der bestod af stigbøjler, bidsel og remspænder (6), ligger sammen med ridehesten (7) og en hund (8) ved den dødes fødder.

JERNALDER OG VIKINGETID

Denne periode fra 500 f. v. t. til 1050 e. v. t. har ikke sat mange synlige spor. Men det er en væsentlig epoke. De svære, lavtliggende jorder har ikke virket tiltrækkende på de tidligere jordbrugere, men der er meget, der tyder på, at man nu begynder at tage det sværere opdyrkelige land i besiddelse. Måske begynder der også en dannelse i mindre landsbysamfund.

De døde blev begravet i flade jordgrave, så de er svære at spore. Ved Torslunde er der dog fundet en skeletgrav fra ældre jernalder, og ved Errindlev er der i 1896 fundet en grav, hvor den døde

mand har fået sin hund og hest med i graven. Graven bliver i beretningen kaldt en krigergrav, men det kan også være en storbonde, der har fået sine bedste ejendele med sig i graven.

Det er som nævnt spredte og tilfældige vidnesbyrd, vi har om den tidligste befolkning i kommunen, og et samlet billede af de ældste tider vil der nok aldrig kunne dannes.

En tur i Keldskov eller i Storskoven ved Søholt vil dog – foruden en dejlig skovtur – kunne fremvise nogle af oldtidens mindesmærker fra de første beboere i kommunen.

DEN FØRSTE BEBYGGELSE

De spredte fund fra oldtiden peger på bosættelse visse steder, men fundene er for få og spredte til, at der kan dannes et fuldstændigt billede af bosættelsen i oldtiden.

En af handelsvejene i vikingetiden, omkring år 900, gik fra den nordlige del af Østersøen til Hedeby ved Slesvig. Ruten har nok gået lige forbi de sydlige kyster, og den dengang stærkt indskårne kyst har budt på gode anlægsmuligheder for handelskibene.

Fra denne tid stammer antagelig bynavnet Errindlev, idet endelsen -lev er en af de ældste former, der kendes. Forstavelsen, oprindelig Jarun, er et mansnavn. Et andet navn, der måske kan stamme fra før den kristne tid, er Thorslunde, der kan tolkes som et offersted (lund) for den hedenske gud Thor.

Som nævnt tidligere begyndte opdyrkningen af landet i større målestok i jernalderen, og i begyndelsen af 1100-tallet, hvor vikingetidens urolige tider er forbi, har vi nogle glimrende vidnesbyrd om, hvordan mere jord lægges under plov. Det kan ses i efterledet af en række stednavne. Efterledet -torp betyder udflytterby eller udflyttergård, d. v. s. en udflytning fra allerede eksisterende landsbyer. Endelsen -torp er senere omdannet til bl. a. -rup og -stolpe. Af sådanne navne har kommunen mange, der kan blandt andet nævnes: byen Torpe, Olstrup, Galmindrup (nu forsvundet landsby ved Bremersvold), Føllerup, Pugerup, Flårup, Bøsserup, Hillestolpe og Sjælstofte.

I navnet Assenbølle betyder efterledet -bølle et nyanlæg på udjord eller fæled.

Hvorledes livet har formet sig i begyndelsen af middelalderen, ved vi ikke ret meget om. Noget tyder på, at der har været en fredelig sameksistens med de syd for Østersøen liggende områder. Land skilte mere end vand dengang.

Ved Søholt findes et gammelt voldsted, som flere mener har været en fæstning mod venderne fra det nordtyske område. Egentlige undersøgelser ud over en ret overfladisk i 1944 er der ikke foretaget, så der er usikkerhed om voldanlæggets alder og funktion. Oprindelig har volden med en grav på sydsiden gået fra Røgbølle sø til Hejrede sø, og denne placering har gjort det muligt at spærre vejen effektivt, dels for fjender, der kom fra syd, men også som beskyttelse mod nord fra kommende. Saxo skriver nemlig, at det ikke var til at stole på, om de fra Lolland ville holde med venderne eller den danske konge.

Mere sikre mindesmærker fra den tidlige middelalder har vi i landsbyernes kirker.

Udsnit af Videnskabernes Selskabs kort tegnet i 1776. De fremstillede kort er ikke alene smukt tegnede men også ret nøjagtige.

HYLLEKROG

Nakken

Kirkerne

Kirkerne er gode at læse historie i. De kan ikke alene fortælle om den gejstlige side af livet i middelalderen, men også om verdslige forhold, for på mange måder kommer godsejerne til at præge kirkenes udseende gennem tiderne. Derfor kan kirkerne fortælle den besøgende mange ting.

De første kirker i Danmark blev bygget af træ, men der findes ingen spor efter sådanne i Holeby kommune. Det byggemateriale, der dernæst blev taget i anvendelse, var kampesten, og ud af ialt 6 kampestenkirker på Lolland er Fuglse kirke en af dem. Errindlev kirke har også kamp blandet med andre byggematerialer.

De øvrige kirker i kommunen er bygget af teglsten. Det blev først almindeligt at brænde og anvende teglsten til byggeriet i 1200-tallet. Dette kunne tyde på, at kirkebyggeriet er kommet sent i gang på de sydlige øer, men hvorfor er der en del usikkerhed om. Måske skyldes det 1100-tallets urolige tider, eller at den første offentlige afgift – tiende – er blevet taget i anvendelse ret sent på øerne, måske først omkring 1200-tallet. Det passer godt sammen med, at øerne lå i udkanten af riget.

Tiende var den afgift, der kunne give

midler til det store kirkebyggeri, der må betragtes som en kraftpræstation. Af alt, hvad bønderne dyrkede på markerne, skulle der afleveres en tiendedel til kirken. En del af dette skulle gå til kirkebyggeriet og en del til præstens underhold; og endelig skulle præsten have præstegård med tilhørende jord som en del af sin indtægt.

Kirken havde stor magt over befolkningen i middelalderen. Bønderne skulle ikke alene betale til kirken, de var også med til at arbejde med kirkebyggeriet. Kirken var selvstændig, den samlede sig jord dels ved køb og dels ved, at jordbesiddere skænkede gårde og jord til kirken.

Efter reformationen i 1536 blev kirken og al dens gods inddraget af kongen, der gennem sine lensmænd – for vores vedkommende lensmanden på Ålholm – styrede de store besiddelser. Omkring 1600-tallet begyndte kronen imidlertid at tilskøde kirkerne og deres gods til adelsmændene, og det er disse, der ved tilbygninger, gaver og restaureringer kommer til at præge kirkenes udseende.

Ved hjælp af de syv sognekirker i Holeby kommune kan også træk af kirkearkitekturen vises.

Den første kirketype er den romanske. Den lille kirke består kun af skib og kor. Vinduer og døre er rundbuede, og lyset slipper kun ind gennem små, højsiddende vinduer. Bjælkeloftet i skibet er fladt, og overgangen mellem skib og kor er markeret med en rundbuet hvælving.

Denne tidlige kirkestil er tydelig i Olstrup, Holeby, Krønge og Bursø kirker.

Olstrup kirke ligger nu alene på den flade mark. Den er bygget af de nu forsvundne landsbyer Olstrupgårde og Pugerup. Kirkens placering her skyldes sikkert den tæt ved liggende Skt. Olufs kilde. Hvor der fandtes disse helbredende kilder, valfartede mange mennesker til. Hvor der kom mange mennesker, oprettede man et marked, og det blev holdt på Skt. Lavrenti dag, den 10. august. Kirken kan i starten have været et kapel til kilden, for koret er det først opførte, og senere er selve skibet bygget.

I kirken står en lille statue fra 1300-tallet af Skt. Lavrentius, kirkens katolske skytshelgen. Det årlige marked har betydet mange penge til kirken, og senere har den kunnet yde bidrag til restaurering af andre kirker.

Da livet ved markedet efterhånden er blevet for broget set med kirkens øjne, bliver det i 1636 flyttet til købstaden Nysted.

Detalje af et krucifiks fra Holeby kirke. Krucifikset er fra første halvdel af 1300-tallet, og måske har den ukendte billedskærer brugt en beboer som forbillede til dette stærke kunstværk. Nu på museet i Maribo.

Skibet er forlænget i gotisk stil, og senere har kirken fået tilbygget våbenhus, kamtakkede gavle og krydshvælvinger inde i kirken. Der har tidligere stået en klokkestabel på kirkegården, men nu er klokken fra 1814 ophængt i kirkens vestgavl. Nu står bygningen smukt i røde munkesten, tidligere har den været kaldet hvid.

Kalkmalerier har kommunens kirker ikke mange af, men i Olstrup findes på skibets østhvælv et dommedagsbillede fra omk. 1570, afdækket i 1936.

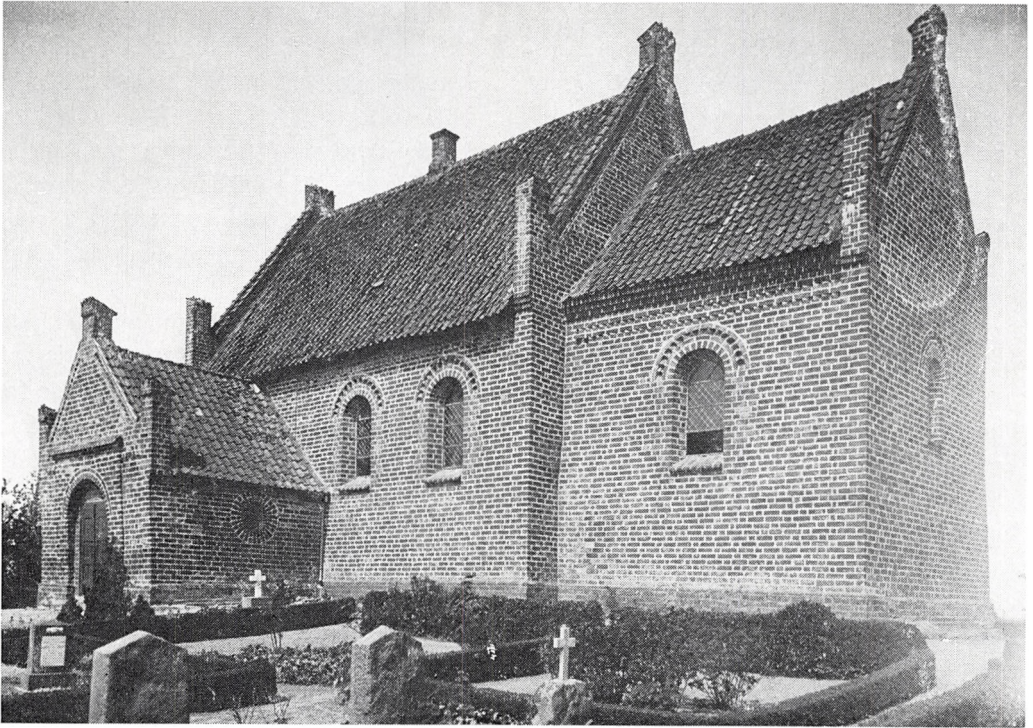
Kirken overgik efter reformationen til kronen, men i 1726 blev den tilskødet ejeren af Lungholm.

Holeby kirke er som Olstrup også en næsten ren romansk kirke. Den ligger i dag ret ensomt på marken vest for byen, men for de middelalderlige byer, der nu er forsvundet, har den haft en central placering. Det drejer sig om Nørre Holeby, der lå tæt øst for Råhavegård, nordvest for kirken lå Rogehave, og syd for kirken lå Søndre Holeby, nu gammel Holeby. Se kortet side 16.

Kirken har bevaret tre romanske vinduer, der nu står som blændinger, og inde i kirken er de flade lofter fra romansk tid bevaret. Senere har kirken fået et gotisk våbenhus, og klokken er fra en nu forsvundet klokkestabel ophængt i kirkens vestgavl.

Tidligere har kirken været kalket lyserød, men den står nu i røde munkesten.

Allerede før reformationen tilhørte kirken kronen, men i 1689 kom den til at tilhøre godset Søholt.

Krønge kirke, fotograferet omk. 1890, ses her fra sydøst.

Krønge kirke ligger midt i Krønge by. Den lille munkestenskirke har måske haft forbindelse med en hellig kilde, „Krykke Kilde“, hvortil man er valfartet, men kilden har dog aldrig været videre kendt. Kirken har romansk skib og kor, men gavlene med kamme og tinder er nye. Altertavlen er et fantastisk stykke bruskbarok fra 1643, skåret af en kendt billedskærer, Jørgen Ringnis. Til kirken har der hørt en alterkalk, skænket af dronning Margrethe d. I. Hun har nemlig ejet gods i byen.

Krøngeboerne har været glade for deres kirke. Den hørte efter reformationen til kronen, og den var anneks til Bursø kirke. Da kirken øjensynlig har været for lille og ikke har givet indtægter nok, blev den i 1531 og senere i 1555 beordret lukket, så menigheden kunne benytte Bursø kirke. Men det har man ikke villet, for igen i 1577 forsøger man kirken nedlagt. Påbudet blev ophævet i 1579 ved hjælp af en af egnens store mænd, Morten Vestermænd. Han havde lige erhvervet Krøngegård, en hovedgård, der fra gammel tid

skulle have ligget umiddelbart vest for byen.

I 1689 blev kirken tilskødet Søholt, men kirkens trængsler er dog ikke forbi, idet ejeren af Søholt i 1785 søger om tilladelse til at rive den ned, hvilket dog ikke bliver tilladt.

Bursø kirke er lige som de forrige kirker ændret meget lidt siden opførelsen i 1300-tallet. Med sit røde tegtag og røde muren troner den trods sin lidenhed i den østlige ende af byen.

Nogle små ændringer er der dog foretaget i tidens løb. Gavlene er bygget højere, de har fået kamtakker, hvilket antagelig er sket omk. 1870, hvor våbenhuset er blevet fornyet. En tur rundt om kirken viser også tydeligt, at kirkeskibet er blevet forlænget med ca. 3 m mod vest. Denne forlængelse er bygget af blandede sten, dels gamle og dels nogle nye, tyndere sten.

Det oprindelige flade loft i skibet er bevaret som pudset loft. På korets nordvæg blev der i 1900 afdækket et kalkmaleri, der forestiller „Nådestolen“, hvor Gud Fader holder Kristus på korset foran sig. Maleriet skulle være fra 1300-tallet. Der blev fundet flere kalkmalerier, men de var så svage, at de igen er blevet overkalket.

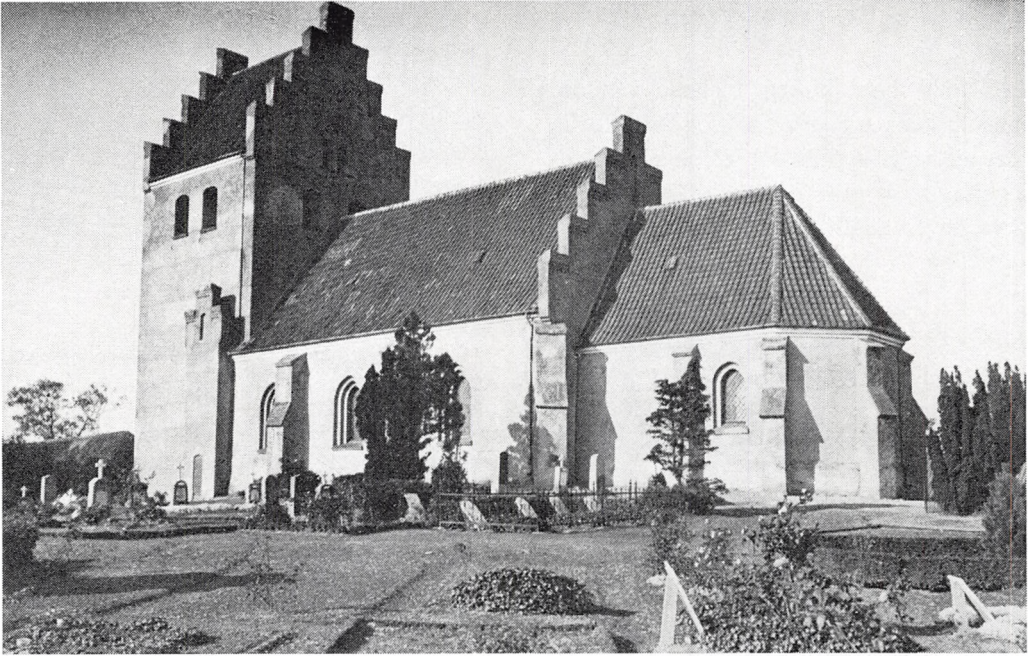
Bursø kirke har øjensynlig altid været en lille, fattig kirke. I 1531 befalede kongen, at den skulle lægges sammen med Holeby kirke, og provsten kunne i 1567 berette, at kirken var den armeste og mest forfaldne i hele herredet.

Efter at kirken havde været under kronen, blev den i 1689 tilskødet ejeren af Søholt. Det kan have bevirket, at kirken er blevet bedre vedligeholdt, for stiftamtmand Henning Ulrik v. Lützwow til Søholt bestod store forbedringer på sit gods og på kirken, og han skænkede kirken prædikestol og altertavle.

Errindlev kirke. Mens de tidligere nævnte kirker var meget lidt forandret fra deres oprindelige udseende, så har Errindlev kirke gennemgået mange ombygninger, så den nu ligger som en typisk dansk landsbykirke.

Kirken er oprindelig romansk, men efter reformationen er den ombygget af en blanding af mursten, kampesten og kridtsten. Den fritstående klokkestabel på kirkegården må opgives, og bygningen af tårnet begynder. Sammen med en korforlængelse bliver kirken nu gotisk. Et andet træk ved den gotiske byggestil er, at de flade lofter inde i kirken erstattes af hvælvinger. At de ikke er oprindelige, kan ses på, at hvælvingerne bliver båret af støttestøtter, der er muret uden på den oprindelige mur.

Lungholm bliver ejer af kirken i 1699 efter kronen. De gårde, der fra katolsk tid hørte til kirken, skulle nu betale landgilde – fæsterens årlige afgift – til Lungholm. Det var 6 gårde i Errindlev og 1 gård i Sjelstofto.

Errindlev kirke. Kirken blev i 1873 stærkt restaureret. Gavlene fik deres nuværende blændinger og kamtakker, tårnrummet blev hvælvet, og en ny indgang i tårnets vestside blev etableret. Ved denne lejlighed fik kirken også et grimt,

gråt lag stænkpuds, som det ses på billedet. Pudsen skulle dække de forskellige byggematerialer, som kirkens mure består af. Ved en restaurering i 1955 blev pudsen heldigvis fjernet, og kirken står nu hvidkalket.

Torslunde kirke skal være opført omkring 1440, altså senere end de øvrige kirker i kommunen. Den har dog romansk kor og skib med flade lofter og små, højsiddende vinduer. Mange restaureringer og ombygninger har givet kirken sit nuværende udseende.

Da kirken overgik til kronen, har kirken været så forfalden, at det i 1585 blev befaleet, at den skulle rives ned, og menig-

heden skulle benytte Fuglse kirke – men befalingen blev ikke efterkommet.

Den største ændring ved kirken skete, efter at ejeren blev besidderen af Lungholm (1726), hvor bl. a. vesttårnet blev bygget, og det bærer jernciffertallene 1868 og J.B.L., der står for J. Bertouch Lehn. Ved samme lejlighed fik kirken nye gavlkamme og et våbenhus af bindingsværk, men et firkantet rytterspir blev revet ned.

På dette postkort fra Torslunde fra begyndelsen af 1900-tallet troner kirken for enden af vejen.

Fuglse kirke ligger på en stejl bakke, og kirkens høje tårn med det spidse spir gør, at den kan ses viden om. Den middelalderlige kirke er en stilmæssig blanding, det oprindelige byggemateriale er tilhugne kampesten.

I 1591, da kirken var under kronen, blev det befalet lensmanden på Ålholm snarest at genopbygge kirken, „da den var så bygfældig, at sognebørnene ikke kan opholde sig i den i regnvejr“.

Ombygningen blev så stor, at den måtte indvies igen. Murene blev revet ned, skibet fik hvælvinger, og et tårn mod vest blev rejst, så kirken nu står som en renaissancebygning. Nogle af de gamle materialer blev brugt sammen med nye, så derfor kan man nu se murene, hvor kampesten er blandet med nye og gamle mursten.

I begyndelsen af 1600-tallet blev der bygget to gravkapeller til kirkeskibet – i

Fuglse kirke set fra syd. – Foto 1977.

nord for Søholt og i syd for Kærstrup – og det var da også disse to godser, der efter at kronen havde solgt sine rettigheder, fik tilskødet kirken. Først Søholt i 1689 og omk. 1835 Kærstrup.

Over Kærstrups kapel har der været en bogsamling, skænket af Henning Gøye, samlingen er nu væk, efter at de sidste rester blev ødelagt under svenskernes indkvartering i 1715-16.

Der er senere foretaget flere ombygninger, som da spiret i 1836 blæste ned

og ved genopbygningen blev forhøjet. Igen i 1903 måtte det spånklædte spir fornyes efter en lynbrand.

Kirkerne kom i mange år til at høre under godserne. For de indtægter, der tilflød kirken, skulle godsejerne vedligeholde og sørge for kirkens drift. Først i begyndelsen af dette århundrede blev tiende afskaffet, og kirkerne gik nu gradvis over til at blive selvejende, styret af menighedsrådene.

Voldstedet »Buntzehave«. Et ret anseeligt voldsted ved Alsø vidner om bispens magt i den katolske tid. En stor del af kirkens indtægter i form af penge og jord tilfaldt bispens. Lolland hørte under Fyns Stift indtil 1904, og blandt Odensebispens ejendomme nævnes i 1529 gården Alsø som den vigtigste på Lolland. Om Alsøgården er den samme som det voldsted, der nu kaldes Buntzehave, er ikke endeligt fastslået, men nok sandsynligt. Tidligere ejede bispens gården Aalevad ved Godsted, kendt fra omk. 1300, men denne gård blev ødelagt omk. 1511 øjensynlig af lybækkerne, da

de hærgede på Lolland. Gården Alsø på den anden side af Røgbølle sø blev så hovedgård. Voldstedet ligger på en odde, der skyder sig ud i søen. Her har borgen ligget godt beskyttet i tilfælde af angreb, omgivet af vand på de tre sider, og på den fjerde side var der bygget en stor vold med en grav foran. En del af volden samt en del kampesten kan endnu ses på stedet. Hvor omfattende byggeriet har været på stedet, vides ikke. Som bispegård har den mistet sin betydning, da kongen inddrog alt kirkegods efter reformationen.

Landsbyerne

Ud over den jord, som kirken kom til at eje, opstod der tidligt i middelalderen en stand af storbønder, der samlede større stykker jord under sig. På grund af disse stormænd nævnes landsbyernes navne første gang skriftligt.

Her kan nævnes nogle eksempler. I 1267 skrev drost Mattheus sig til Floretorp – Flårup – og han var den første af den store slægt Gøye. Som drost har han haft fast forbindelse med hoffet, og han har siddet i kongens hird. En hr. Peder Nielsen nævnes i 1302 i Burrøsyø – Bursø – og på gården Føllerupgård ved Bursø boede der i 1400-tallet en væbner, d. v. s. en adelsmand, der ydede kongen personlig krigstjeneste. En anden væbner har haft en gård i Skottemarke.

Sammen med kirke og adel har kongen også været storgodsejer, og i den vestlige ende af Krønge har der ligget en nu forsvundet hovedgård, som i 1401 blev købt af dronning Margrethe, i hvis regeringstid der blev samlet meget gods under kronen.

Mod visse ydelser til kongen havde adelen en række privilegier, bl. a. skattefrihed, og som kongens repræsentanter

skulle de inddrive statskat hos bønderne. Når landet var i økonomiske vanskeligheder, betød det et øget skattetryk på bønderne, og for at blive fri for krigstjeneste skulle de betale ledingskat.

I 1300-tallet måtte kongen pantsætte en del af riget, da landet var i store økonomiske vanskeligheder, og da det samtidig var dårlige tider for landbruget, valgte mange bønder at blive fæstere. Som fæster hos en storbonde havde man ingen ejendomsret til jorden, og for at få lov til at dyrke den måtte man betale landgilde til ejeren.

Om den almindelige bondes vilkår i den tidlige middelalder ved vi ikke meget. Han har haft travlt med at dyrke jorden for at kunne betale tiende til kirken og skat eller landgilde. Han har ikke sat synlige spor.

I Errindlev f. eks. kan vi dog stadig se trækkene fra den gamle landsby, hvor kirken og gadekæret ligger i centrum omgivet af gårdene. Uden om gårdene og husene lå en lille have med humle og frugttræer, og hver bonde havde en min-

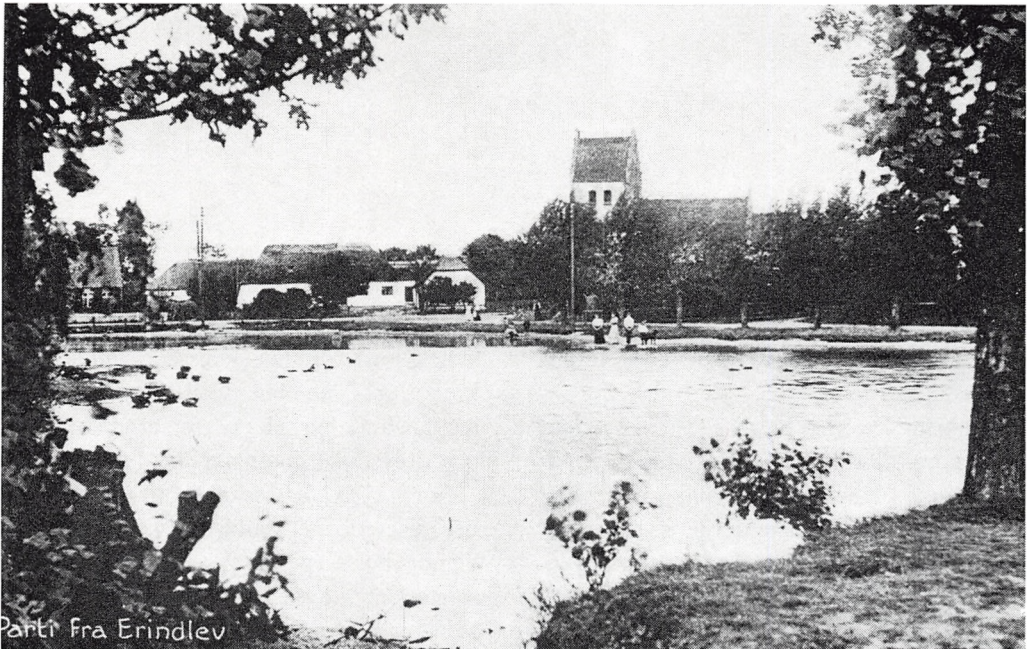

Byhorn fra Skottemarke og Assenbølle. I hornet fra Skottemarke, der er af messing og kobber, er der indridset bynavnet samt initialer på 7 gårdmænd. Hornet fra Assenbølle er af træ, og det bærer ingen indskrift.

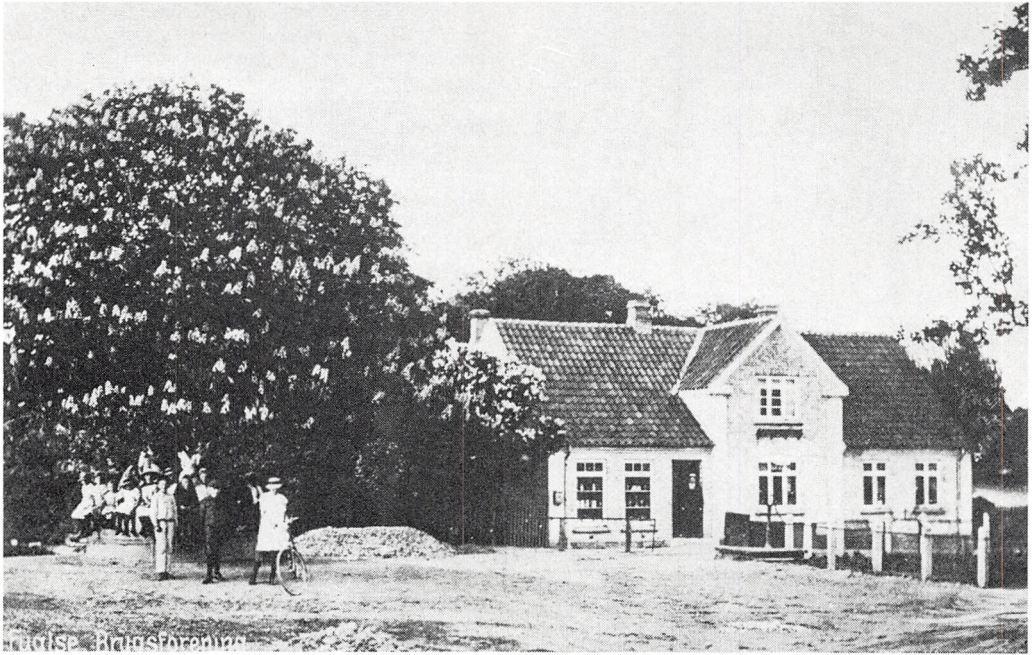
Hornene findes på Stiftsmuseet i Maribo, der foruden disse to horn har endnu to fra Holeby kommune. Ét fra Fuglse med årstallet 1863 og ét fra Taagerup-Torslunde, der foruden en række initialer bærer årstal fra 1791 og helt frem til 1923.

Byhornene blev brugt til at sammenkalde landsbyens bønder til møde, og når der var brand i byen, blev hornene også brugt.

Resterne fra det gamle, tætte landsbysamfund kan stadig ses flere steder, bl. a. i Errindlev. Postkort fra ca. 1912.

Parti fra Errindlev

Det gamle samlingssted ved bytræet ses her sammen med det nye samlingssted – brugsforeningen. – Et postkort fra Fuglse.

dre indhegning på byens toft. Resten af jorden og hele landsbyens levevis stod i fællesskabets tegn.

Omkring byerne lå markerne, og den ældste markinddeling, der kendes, er på tre vanger. Her skiftede man med vårsæd, vintersæd, og den tredje lå hen som brak. Til hver gård hørte der en mængde striber jord i markerne, så det var nødvendigt at dyrke jorden i fællesskab. Om-

rådet uden for de dyrkede marker var fælles jord, og her græssede landsbyens kreaturer. I navnene Sjelstofte og Errindlev Fæland har vi en rest af dette åbne overdrevsland, hvor fæ-ene har græsset.

For at få fællesskabet til at fungere organiseredes et landsbystyre, hvor der blandt bønderne blev valgt en landsbyforstander – også kaldet oldermænd – der som regel blev valgt for et år ad gangen.

HANDEL

Bønderne ved sydkysten havde nogle fordele frem for andre. De havde mulighed for at drive lidt fiskeri, men mere indbringende var handelen med de nordtyske byer været, og kongen lagde da også told på varerne.

Det var dengang vanskeligere at transportere varer over land end over vand, og fra tidlig middelalder har der været en livlig trafik over Østersøen. En meget gammel havn ved Errindlev har været udskibningssted for stude, heste og korn, produkter, der gav gode priser i Tyskland. Retur sejlede man ikke tomme – humle, salt og lybske og flensburgske mur- og teglsten var nogle af de varer, der var brug for her. Torsslunde kirke er således bygget af indførte sten.

Landets dårlige økonomi i 1500-tallet skulle bl. a. oprettes ved nye indtægter til staten, og der blev lagt afgift på den omfattende studehandel. Fra de små udskibningssteder var det dog ikke muligt at opkræve afgifterne, hvorfor man ønskede at forbyde handelen herfra. – Købstæderne ønskede også at have eneret på handel. Helt afskaffe handelen fra de små steder var ikke muligt, så der blev i forordninger lagt nogle indskrænkninger som f. eks., at kun egne produkter måtte eksporteres. Det viser, at der har været tale om en regulær købmandsvirksomhed.

Egentlige bånd på handelsvirksomheden blev der altså ikke lagt, for der var gode afsætningsmuligheder for både købstædernes borgere og bønderne frem til midten af 1600-tallet. Den nu forsvundne Sjelstoftø havn får da også allerede i 1634 anerkendelse som eksporthavn.

DE UDSØDTE

Til de gamle og syge, der ikke havde familie at holde sig til, kunne landsbyen ikke yde synderlig hjælp, dog havde man regler for „omgangsspisning“ som en social foranstaltning.

En mere organiseret forsorg i middelalderen fandtes på klostrene, i helligåndshusene, nogle offentlige stiftelser og Sct. Jørgensgårdene.

Sct. Jørgensgårdene, opkaldt efter den katolske kirkes vigtigste helgen, var hospitaler for den frygtede sygdom spedalskhed. Lollands Sct. Jørgenshospital lå i landsbyen Bregerup, hvor nu Søholt ligger. Hvor gammelt hospitalet er, kan ikke siges med sikkerhed, men allerede i 1389 nævnes en forstander til hospitalet.

I modsætning til den sorte død, pesten, der i bølger ramte befolkningen og gjorde det af med offeret i løbet af få dage, var spedalskheden en snigende og kronisk sygdom, der medførte svækkelse, nervesymptomer, store sår, vansiring og invaliditet.

Smittefaren var man klar over, så man måtte gribe til det eneste våben, man havde mod sygdommen, nemlig isolation; ikke for patientens skyld, men for at sygdommen ikke skulle brede sig. Ved syd-siden af Sønderø har hospitalet ligget i behørig afstand fra købstaden Maribo.

Oprettelsen og driften af et sådant hospital skyldtes gaver, og kronen har også ydet støtte, og flere gange har mennesker testamenteret penge og gods til hospitalet.

Livet på dette uhyggelige sted har formet sig som en klostertilværelse, og det eneste, der kunne afbryde ensformigheden, har været, når nogle af de syge var

i stand til at gå, så kunne de tigge almisse på gårdene. Når de syge gik rundt i sognene, skulle de have en skralde eller et klaptræ med for at advare de raske.

Hospitalet har haft et kapel, der har ligget, hvor der i 1700-tallet var et herregårdsmejeri på Søholt. Jens Wolsing nævner i sin bog om Holeby, at der i 1917 efter en brand i alvsbygningerne blev fundet en del knogler. Det er måske rester af hospitalets kirkegård.

Omkring 1551 er hospitalet i Bregerup blevet nedlagt, spedalskheden var på retur, og plejen overgik til de almindelige hospitalet. Godset ved Bregerup overgik således til Nakskov hospital.

SVENSKEKRIGENE

Da Frederik d. III i 1657 erklærede krig mod Sverige, kom det til at gå hårdt ud over befolkningen på Lolland-Falster.

Bønderne blev udskrevet til at bygge fæstning, de unge skulle være soldater, og kongens lejesoldater skulle have kost, øl og logi hos bønderne. Landbefolkningen måtte levere proviant til flåden, og der blev udskrevet ekstraskatter.

Fra 1658 til 1660 var øerne næsten konstant besat. Det tog lang tid at komme over disse krigsår. Beretningerne over skaderne i landsbyerne var lange. Bønderne klager til kongen, og i en klage over skatteudskrivningen i 1682 gør bønderne i Errindlev opmærksom på, at de har langt til hove – på Alholm slot – at de må købe alt deres træ, da det er en skovfattig egn, at vildgæssene æder kornet, høsten har slået fejl i to år, og at de mangler brød- og sædekorn.

Et eksempel fra Torslunde kan vise tilstande i landsbyerne. – Fra matriklen 1664 kan det ses, at der her er 21 gårde, hvoraf de 7 er selvejere, desuden var der 6 husmænd, 3 huse, en degnebolig og en smedje. Matriklen fra 1688 fortæller, at der kun er 1 selvejer tilbage.

I Errindlev præstegård er der fundet en sølvskat, der antagelig er nedgravet i disse urolige tider. Mange af bønderne kan ikke betale skatterne, gårdene tages fra dem, og fæstevæsenet, der var almindeligt inden krigene, bliver mere udbredt. Flere storbønder blev herremænd, og deres gårde blev drevet ved fæstebøndernes hove – ved hove vil sige ved herregården. Godserne bliver endnu større.

Errindlev præstegård fotograferet i 1972. Det var almindeligt, at man i ufredstider gravede sine værdier ned, så andre ikke skulle få fat i dem. Dette er også sket i Errindlev, hvor præsten, der fungerede fra 1642 til 1667, har gravet en sølvskat ned, da svenskerne hærgede på Lolland. Sølvskatten bestod af en sølvkande, et sølvbæger og fire sølvkeer. Et eller andet har forhindret præsten i at grave skatten op, for først i vort århundrede blev den fundet ved præstegården.

Ved præstegården er der i 1935 rejst en mindesten af Lolland-Falsters historiske Samfund over den berømte teolog Niels Hemmingsen, der skulle være født på egnen i 1513. Hans farbroder, smed Hans Nielsen, har taget sig af drengen i opvæksten, men om Niels Hemmingsen er født i byen, er usikkert. Præstegårdens stuehus er opført i 1772 efter en brand. Den smukke, gamle bygning er nu fredet, og den blev heldigt sparet, da præstegårdens udbygning brændte i 1972.

Godssamlerne

Svenskekrigene, afgifter og skatter får mange af bønderne til at indgå fæsteforhold til herremændene. I et register, som Frederik d. II lod udarbejde, fortælles f. eks. om Errindlev-Olstrup sogne, at der i 1598 var 80 gårde, og ud af disse tilhørte de 38 kronen og de 37 adelen. Mange af kronens gårde er taget fra kirken efter reformationen, men senere i 16- og 1700-tallet handles meget af dette gods til adelen, hvorved den bliver endnu mægtigere. De privilegier, som adelen havde opnået, gjorde bl. a., at den kunne handle afgiftsfrit med varer til udlandet, men det skulle være varer, der var fremstillet på deres egne gårde. Det drejede sig fortrinsvis om levende stude, heste og mejeriprodukter, for adelen indrettede mejerier på godserne.

For landsbyerne kom disse godskoncentrationer naturligvis til at spille en rolle. Mange landsbyer blev nedlagt og jorderne lagt sammen, som så kunne dyrkes uden for landsbyfællesskabet, og dermed nåede de en mere rationel udnyttelse af jorden, og udbyttet steg. Der blev også

lagt restriktioner for bønderne. Igennem det, der hedder „Lollands Vilkaar“ fra 1446, forsøger adelen at begrænse bøndernes rettigheder for at trænge selvejet tilbage. Det bliver en forløber for vornedskabet. Bønderne måtte ikke hente træ i skovene uden tilladelse, de måtte ikke gå på jagt eller have geder i skovene. Det blev også pålagt bønderne at dyrke humle og frugttræer ved gårdene.

Men fællesdriften af jorden i landsbyerne fortsatte, og det landsbystyre, der havde eksisteret siden tidligt i middelalderen, fortsatte, det havde godsejerne ingen grund til at ændre. Der er dog en ændring, der sker med landbefolkningen, og som også får landsbyerne til at skifte udseende. De mange ødegårde erstattes af små huse. Antallet af jordløse husmænd stiger stærkt, for mange af de gårdmænd, der måtte forlade deres gårde, solgte i stedet deres arbejdskraft til godsejerne. På godserne var der stort behov for arbejdskraft, det almindelige hoveriarbejde var ikke tilstrækkeligt.

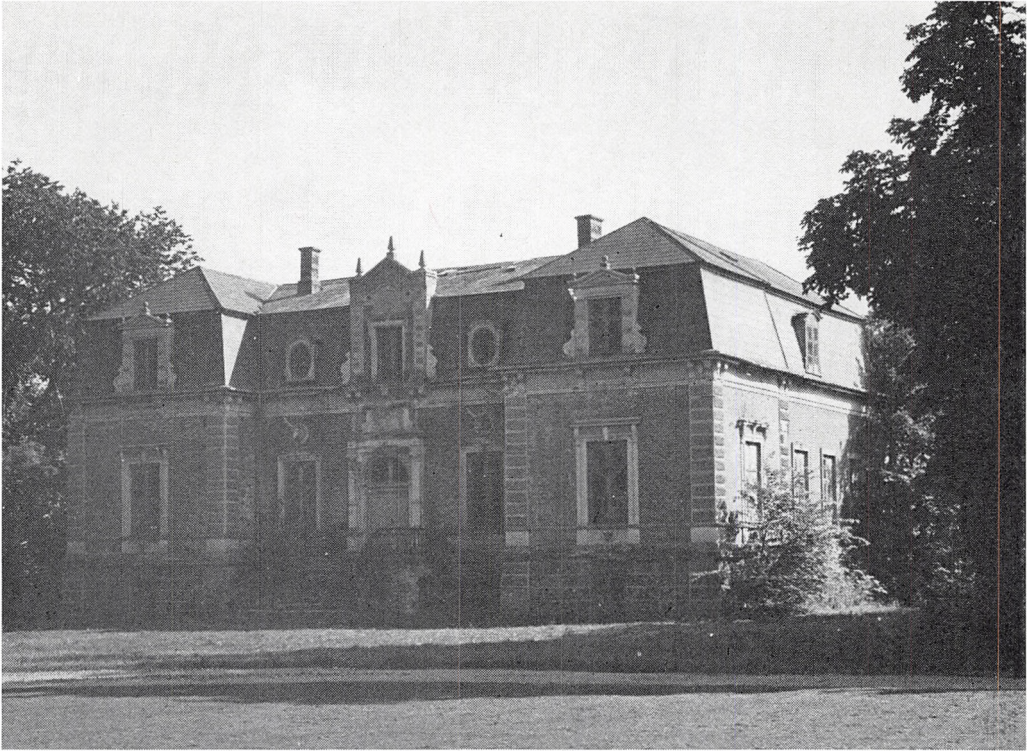
Keldstrup voldsted. På den åbne mark syd-øst for Bremersvold ligger de sparsomme rester efter egnens første »hofgård«. Stedet hedder nu Holmehuset.

Af denne hovedgård er der kun en stærkt overgroet borgbanke med grave tilbage. I bankens nord-vestlige hjørne findes resterne af en sten-sat brønd.

Voldstedet har aldrig været arkæologisk undersøgt. Keldstrup er skriftligt nævnt første gang i 1356 i forbindelse med en adelsmand, der brugte Gjøernes våbenskjold. Omkring gården har der antagelig ligget en mindre landsby.

Fra 1500-tallet ejede Gjøerne Bremersvold, Kærstrup og Keldstrup, der langsomt mister sin betydning. I første halvdel af 1600-tallet nedlægges gården og landsbyen, og det hele lægges under Bremersvold gods.

Bremersvold hovedbygning fotograferet i 1977. Bygningen er opført i 1872 af røde mursten og med sandstensornamenter.

I 1920 skrev Haugner i sin bog om Rødby m.m., at »hovedbygningen stadig står tom«, og i dag er den stadig ubrugt. Under og efter anden verdenskrig var der her indkvarteret flygtninge, og i en kort årrække blev den benyttet som en

slags feriekoloni. Indvendig er bygningen nu stærkt forfalden.

I 1776 har hovedbygningen været opført i bindingsværk, og gården har været omgivet af vandfyldte grave, som der nu kun er svage spor af.

Avlsgården er genopbygget efter en brand i 1951, og godset drives nu under Aalholm.

BREMERSVOLD

Ved at nedlægge landsbyen Galmindrup og Keldstrup samt andre gårde blev der samlet jord til godset Bremersvold, som det blev døbt, da Mogens Gjøe i 1580 opførte en hovedbygning.

I løbet af 1600-tallet samles der mere og mere gods til herregården, så jorden kommer til at strække sig fra Kærstrup og helt til stranden.

I midten af 1700-tallet vurderes godset

til 84 tdr. hrt., og derudover tilhørte der 523 tdr. hrt. bøndergods. Ialt var 95 bønder hoveripligtige, og 66 husmænd arbejdede på godset.

De forskellige ejere af Bremersvold kommer ikke alene til at sætte præg på selve godset, men naturligvis også på de omgivende landsbyer, hvor befolkningen var helt afhængig af godset. Erik Kaas, der sad som ejer af Bremersvold fra 1646 til 1669, byggede den første skole i Er-

Rytterskolen i Assenbølle. Disse skoler, der er oprettet af kongen, er næsten alle ens, bygget efter tegninger i København og derfor uden tilknytning til den lokale byggetradition. Skønt opført i 1720 benyttes bygningen stadig – det var godt byggeri.

rindlev. Tidligere blev den sparsomme undervisning foretaget i kirken.

Frederik d. IV ville ligesom på Falster oprette rytterdistrikter på Lolland. Disse distrikter var en opdeling af landet, hvor hvert område skulle stille med et vist antal ryttere i krigstilfælde. Kongen købte derfor gods op for at kunne udvide rytterdistrikterne. I 1719 købtes bl. a. Bremersvold, Højbygaard og i 1720 Kærstrup. Da kongen nu var godsejer, var han nødt til at følge forordningen af 1708, der pålagde oprettelse af skoler, så der var en i hvert sogn. Derfor blev der omkring 1720 oprettet en rytterskole i Assenbølle, Flaarup fik en rytterskole, der brændte i 1914. Errindlev skole blev ombygget, så den svarede til de øvrige ny-

opførte skoler. Denne skole brændte ved en storbrand i Errindlev i 1927.

Skolerne fik navnet rytterskoler på gr. af rytterdistrikterne, og ikke fordi det havde noget at gøre med oplæring i rytteri, selv om Frederik d. IV i sine skoler lagde stor vægt på våbenøvelser og gymnastik, så der kunne blive gode soldater.

Kongen opgav imidlertid at oprette rytterdistrikter på disse kanter i modsætning til Falster, hvor kronen ejede store arealer. I 1725 blev godset solgt til slægten Leventzow.

Omkring 1790 fik Bjernæs en skole, antagelig oprettet af ejeren til Bremersvold.

KÆRSTRUP

Den store allé, der fører fra Fuglse til Kærstrup og videre gennem skoven til Bremersvold, viser, at det er et betydeligt gods, der ligger her, og at de to godser har været tæt knyttet til hinanden.

Kærstrup er en herregård med en lang og spændende fortid. Det skulle være opstået af en landsby af navnet Kjørstrup, og sagnet fortæller, at det allerede skulle være anlagt i 1100-tallet, men den første ejer, der kendes, er fra 1368. Nogle næsten udjævnede volde øst for den nuværende hovedbygning viser stedet, hvor det ældste Kærstrup har ligget.

I næsten 300 år er det den meget indflydelsesrige slægt Gjõe, der er ejere af Kærstrup og i perioder også Bremersvold. Anders Gjõe har en gravsten i Fuglse kirke, og Henning Gjõe skænkede et bibliotek til kirken. Slægten har også be-

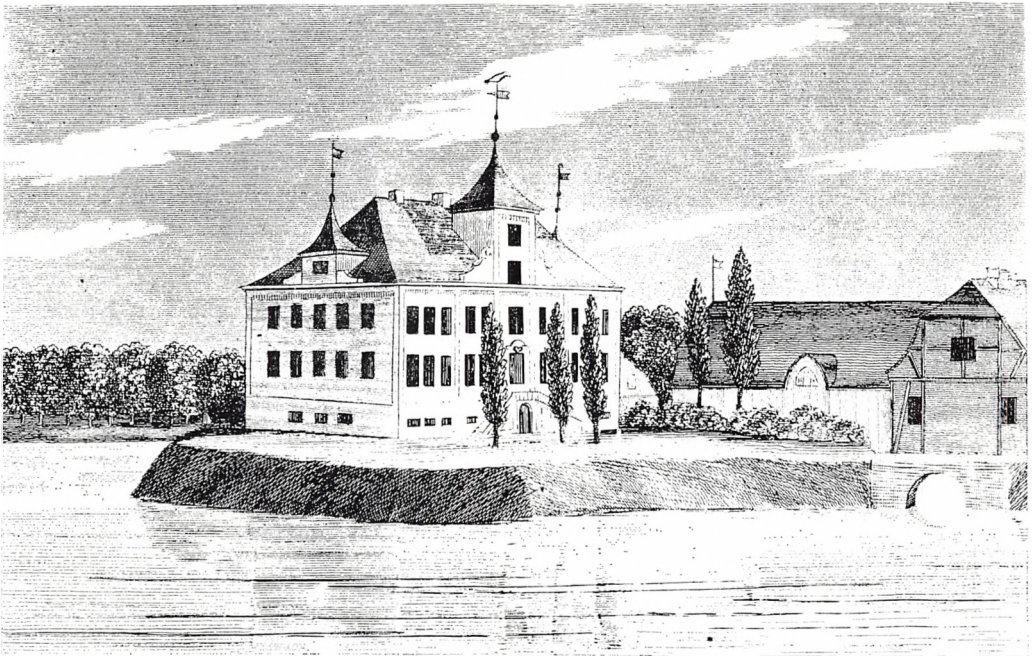
Arbejderhus ved Kærstrup fotograferet umiddelbart før dets nedrivning i april 1977. I vestenden af det lange rødstenshus boede forvalteren med familie, og resten af huset var opdelt i værelser til ca. 18 arbejdere, der havde fælles køkken og baderum.

Af det oprindelige Kærstrup, bygget omkring 1540, er der nu de dybe kældre bevaret under hovedbygningen. Efter grevefejden bygges hovedbygningen i bedste borgstil med dybe, vandfyldte grave omkring.

I 1765 gøres hovedbygningen større, opført i bindingsværk i to stokværk, og en have i fransk stil anlægges. Uden på bindingsværket får bygningen i 1836 en skalmur, tre spir og en hvæl-

vet stenbro, der fører over graven. Senere i 1868 opføres et tårn på vestsiden af bygningen, som det ses på tegningen.

I de sidste par år har hovedbygningen gennemgået en stor og bekostelig restaurering, hvor bl. a. de to spir er blevet fjernet. Hele istandsættelsen er udført med stort hensyn til hovedbygningens oprindelige udseende.

kostet en del restaureringer på Fuglse kirke.

Omkring 1640 er det den store adelsmand og godssamler Palle Rosenkrantz, der bliver ejer af Kærstrup. Foruden dette gods ejede han også Olstrup (Lungholm), Krenkerup, Sæddingegaard og andre besiddelser rundt om i landet. Palle Rosenkrantz lod bl. a. opføre en ladelænge, så godt bygget, at den stod til omkring år 1900.

Fra matriklen af 1688 kan det ses, at der til hovedgården er 61 td. hrt. samt 249 td. hrt. bøndergods, ialt 22 gårde og 6 huse.

I 1720 blev godset købt af kronen ligesom Bremersvold. Kort efter overgår godset til slægten Raben, der i næsten 100 år besidder Kærstrup.

I midten af 1800-tallet er det gode tider for landbruget, og en ny type godsejere dukker op, nemlig byboere, ikke adelige.

D. P. Friderichsen, en bror til Erhard og Johan D. Frederiksen, der startede roesukkerfabrikken i Holeby, købte i 1853 Kærstrup. Nye bygninger til herregårdsmejeri og til stalde blev opført, og hovedbygningen fik sit nuværende udseende med det store tårn. Foruden at lede godset til et mønsterlandbrug var D. P. Friderichsen med i det offentlige politiske liv som sognerådsformand, amtsrådsmedlem m. m. I parken på godset er der i 1906 rejst et mindesmærke over D. P. Friderichsen.

Sønnen fører godset videre, og der bliver omkring 1900 investeret i nye avlsbygninger, som de ligger i dag, nord for hovedbygningen.

LUNGHOLM

I afsnittet om Olstrup kirke nævnes den hellige kilde ved kirken, og denne kilde har også givet navn til en mindre samling gårde, der lå der, hvor nu Lungholm hovedgård ligger. Olstrupgaard er kendt fra 1434, hvor Gjøe-slægten var ejere af den største gård på stedet.

Palle Rosenkrantz køber i 1622 gården, nedlægger landsbyerne Olstrup og Pugerup og bygger en ny beboelse og avlsbygninger. Stedet kalder han Lungholm efter den tredje hustru, Lisbeth Lunge.

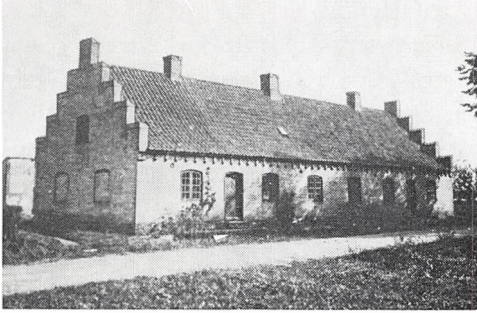
I begyndelsen af 1700-tallet er værdien af godset opregnet til 166 td. hrt. for hovedgården og 1019 td. hrt. bøndergods, et gods på omkring 100 bøndergårde, der lå i de omliggende landsbyer – ja, helt i Holeby.

I en periode har godset været indlemmet i grevskabet Christianssæde, men i 1784 erhverves Lungholm af Poul Abraham Lehn. Han ejede da allerede Højbygaard, og siden har de to gårde haft fælles ejer. Som besidder af Højbygaard blev det ham i 1743 pålagt at oprette den første skole i Holeby. Det blev til et lille skolehus, der lå vest for præstegården.

Godset Lungholm pålægges også at sørge for skolerne i Errindlev og Assenbølle, ligesom kirkerne i Errindlev og Olstrup hørte til godset.

Da Lehn skulle have kaldt bønderne fra de sydlige godser for „de søndre karle“, fik stamhuset, der blev oprettet i 1803, navnet Sønderkarle. Kort efter bliver det ophøjet til baroni.

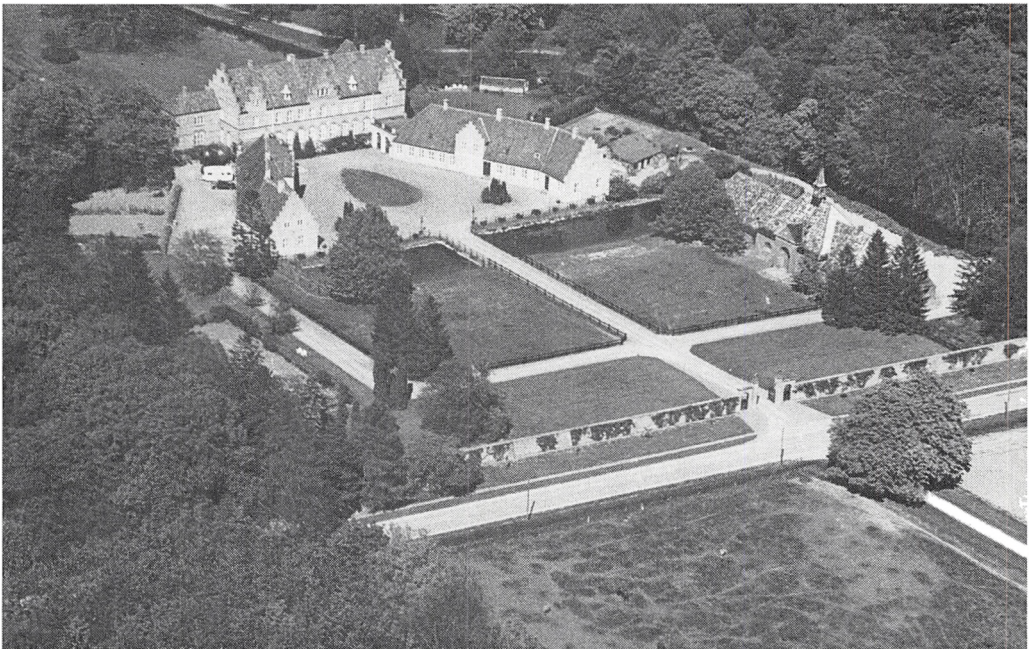
Gården Raahavegaard ved Holeby indlemmes i stamhuset i 1803 som enkesæde. Raahavegaard var på daværende tids-

Asylet i Taagerup. Allerede i Poul Abraham Lehns tid fandtes der en stiftelse for afgåede skolelærere og fattige på baroniet, og i 1854 oprettede J. J. S. E. Bertouch-Lehn et asyl i byen Taagerup. Bygningen, der ligger der endnu, skulle virke som alderdomshjem og hospital for arbejderne på godset. Der var plads til 16 personer.

Lungholm fotograferet i 1977. De ældste bygninger på det nuværende Lungholm er de to sidefløje, der ligger skråt op mod hovedbygningen. De er bygget allerede i 1639 som beboelse. Den to etager høje hovedbygning er opført i 1856-57. I 1906 fik hovedbygningen tilføjet et stort tårn ud mod gården, men det er i 1953 igen nedrevet.

Den nuværende avlsgård til godset ligger et stykke vest for hovedbygningen. Avlsbygningerne er ret nye, opført i 1923 efter en brand i de gamle avlsbygninger, der lå lige ved hovedbygningen mellem den vandfyldte grav og landevejen fra Errindlev til Rødby. I skoven omkring godset er der anlagt en stor park i engelsk stil.

punkt en stor gård, der havde opslugt de gamle landsbyer Nørre Holeby og Rogehave, der i 1600-tallet bestod af hele 12 gårde.

I midten af 1800-tallet kommer Lungholm til at spille en vigtig rolle for den sydlige del af kommunen. Digebyggeri og inddæmningsarbejde sættes i gang efter stormfloderne i 1825 og 1885, og på den tidligere halvø Saxfjed samles der jord til gården Saxfjed. Efter den store og voldsomme stormflod i 1872 må godset bære store udgifter ved det omfattende digebyggeri og inddæmningsarbejde, som dog også lægger megen ny jord til godset.

I forhold til mange andre store godser begynder Lungholm meget tidligt at bortselge nogle af de 133 gårde, der hørte til godset i midten af 1800-tallet. I 1878 oprettedes en ny gård nord for Højbygaard under navnet Sofiehøj, der i 1934 sælges til De danske Sukkerfabrikker.

Baroniet bliver afløst i 1925, og det overgår til fri ejendomsret. 744 td. land afleveres til udstykning, hvoraf noget af jorden bruges til oprettelse af 41 statshusmandsbrug.

SØHOLT

Smukt beliggende, helt ud til Søndersø, i skovområdet mellem søerne ligger Søholt. Holt betyder lille skov. Godsejerne forstod at lægge deres hovedgårde, hvor der var smukt, men også hvor boniteten var den bedste.

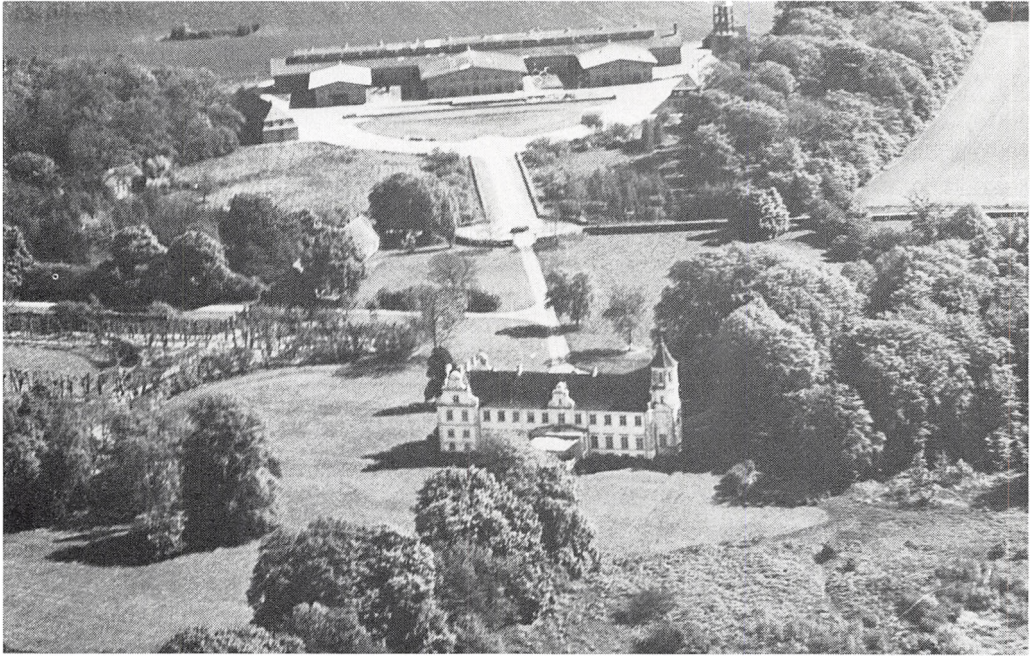
Oprindelsen af godset skal dog søges i den nærmest liggende landsby Krønge. Nord for den vestligste gård i byen har der ligget en gammel hovedgård, der var kendt allerede på Valdemar Atterdags tid. I 1400-tallet havde kronen ejendomsretten til gården, og i henvend 150 år var den sæde for kongens lensmænd. Lensmanden Morten Vestermand erhvervede i 1575 Krøngegaard, og af denne samt af landsbyen Bregerup og hospitalet her oprettede han godset Søholt. (Se side 29).

Krøngegaard står dog stadig i 1599, men forsvinder så antagelig ved en brand.

De store godser er først og fremmest en samling af store jordarealer, der ledes fra almindelige gårde. Søholt får først i 1647 sin virkelige hovedbygning på de sammenlagte jorder. Det bliver tyske adelsmænd, der kommer til at præge godset de næste hundrede år.

Da enevælden i 1660 indføres i Danmark, må adelen afskrive sine gamle rettigheder, og hvor ikke den gamle adel bliver siddende, bliver det borgerlige, en slags købmandsadel og tyske adelsmænd, der bliver besiddere af de store godser.

En indvandret tysk adelsmand erhverver i 1690 Søholt. Henning Ulrich von Lützwow gjorde hurtigt lykke ved det danske hof, og senere bliver han stiftamtmand over Lolland-Falster, efter at lensvæsenet er afskaffet i 1660.

Søholt fotograferet i 1977. De første bygninger på godset blev opført i 1647 af J. F. von Pappenheim, der bl. a. var lensmand på Aalholm. Han opførte en firefløjet hovedgård i bindingsværk, hvoraf den østre og vestre fløj stod helt til 1853.

Under svenskekrigene blev gården plyndret og slemt medtaget. Istandsættelse af hovedbygningen og opførelse af nye avlsbygninger med mejeri blev udført af Lützwow, der samtidig byggede et kapel i hovedbygningens østfløj.

Under ejeren Fr. J. C. v. Bertouch opførtes der en helt ny hovedfløj i den enkle empire stil med bl. a. symmetrisk anbragte vinduer. Foruden den franske have fik godset nu også en engelsk anlagt park ud mod søen.

Det udseende, som Søholt nu har, er fra 1853, da de to gamle fløje fra 1647 nedreves, og hovedbygningen fik en lille tværføj mod øst samt et tårn i bygningens vestende.

Da avlsbygningerne brændte i 1917, blev der kort efter, men længere syd for hovedbygningen, bygget den nuværende avlsgård.

Lützwow er en meget aktiv mand, der sætter præg på ikke alene Søholt men også på de landsbyer, der ligger omkring godset. Nye avlsbygninger bygges, hovedbygningen nyindrettes, og en have i fransk stil anlægges. Ud over de 31 bøndergårde og 19 huse, der hører til godset, får han tilskødet kirkerne i Fuglse, Krønge, Holeby og Bursø. I 1718 bygges et nu forsvundet tårn ved Holeby kirke, og inventaret i flere af kirkerne skyldes Lützwow.

I Bursø opretter han først en skole og senere et hospital for godsets beboere. (Se side 42).

Ved Holeby opretter Lützwow af tre bøndergårde gården Nøbbøllegaard, hvor der siden 1200-tallet har ligget en landsby. De gamle bygninger brændte imidlertid i 1825, efter at gården havde været under grevskabet Knuthenborg. Nøbbøllegaard får nye bygninger, og gården kommer til at spille en vigtig rolle i landbrugsomlægningen, da Johan Ditlev Frederiksen i 1830 overtager gården.

Som mange andre godser havde Søholt også sit eget birketing, der gav godsejeren ret til at dømme og straffe sine undergivne, og han havde også ret til selv at udnævne dommere. Søholt har haft sit eget tinghus ved Røgbøllevejen, og i kælderen på Søholt findes en arrest, der var kendt i 1835. I begyndelsen af 1800-tallet nedlægges de fleste birketing, og Søholts lægges til Fuglse Herredsting. (Se side 44).

Billedhuggeren Thorvaldsen og digteren Oehlenschläger har været gæster på Søholt, og sidstnævnte giver i sine „Erindringer“ en levende beskrivelse af livet på godset i begyndelsen af 1800-tallet.

Godset overtages i 1852 af Laurits Jør-

gensen, der var en dygtig landmand og foregangsmand, bl. a. var han den første, der herhjemme brugte damppløjning. (Se side 76).

Godset overtages i 1852 af Laurits Jørgensen, der ejede Søllestedgaard. Han flyttede med sin familie til det smukt beliggende gods ved Maribo sø og blev boende her til sin død i 1889.

Laurits Jørgensen byggede hovedbygningen om, og de gamle sidebygninger blev revet ned. Materialerne blev brugt til opførelsen af stald- og ladebygninger nær hovedbygningen. Gode avlsbygninger var en forudsætning for at kunne forbedre landbruget, som havde hans store interesse. Han formåede ikke alene at skabe et bæredygtigt landbrug, men på flere måder søgte han nye veje, bl. a. var han den første, der herhjemme brugte damppløjning. (Se side 76).

I haven blev der rejst en mindstøtte i anledning af Laurits Jørgensen og hans hustrus guldbryllup.

På tangen Skelsnæs, der skyder sig ud i Maribo sø, står der en lille stråttækt pavillon fra 1827.

På hospitalets facade ud mod vejen sad der fire sandstensfigurer, der blev opsat i 1703. De to figurer forestiller en fattig mand og en fattig kvinde (se side). De to andre figurer er draperede skeletter, den ene med en le i hånden, og den anden, som ses på billedet, holder sin kappe over hovedet. Særligt opmuntrende har det ikke været for lemmerne i hospitalet at se disse figurer dagligt, men de to skeletter bærer dog trøstende ord, idet der på den ene står: »Arm i Livved« og på den anden: »Rig i Døden«.

BURSØ HOSPITAL

I Bursø var det svære tider for bønderne ligesom i mange af de andre landsbyer. I 1610 var der i Bursø sogn kun én selvejer tilbage, medens resten, 22 gårdmænd, var fæstebønder. Endelig var der af de endnu svagere stillede husmænd 11.

For dem, der ikke kunne klare de hårde tider, var der ikke megen hjælp at hente, derfor var det et særsyn, at Bursø fik et hospital og en skole, begge oprettet af ejeren til Søholt.

Lützow oprettede i 1690 en skole i byen, og den var så godt bygget, at den kom til at fungere i godt 100 år.

Hospitalet blev bygget i 1703. Huset var for gamle, syge, fattige og vanføre, og det havde plads til 6 mænd og 6 kvinder. Der var ikke tale om en egentlig behandling af lemmerne, som beboerne blev kaldt, men det er sandsynligt, at det var bedre at være her under tag end at skulle gå rundt i sognet og tigge almisse.

Fra 1722 findes en beskrivelse af hospitalet. Huset er 17 fag langt og har 6 værelser, 3 stuer, 1 køkken, 1 spisekammer og en skolestue.

En af mændene på hospitalet skulle være så rask, at han kunne holde morgen- og aftenbøn samt undervise i kristen-

Bursø hospital. Bygningen står endnu næsten, som da den blev bygget i 1703.

dom for lemmerne og fattige børn i sognet. Til beboerne blev der ydet gratis naturalier, der var mad, klæder og ved død et frit lagen, ligkiste og fri jord nord for kirken. Tilsynet med hospitalet skulle det offentlige tage sig af, og det var dengang stiftamtmand, bisp og sognepræst.

Indtægterne til hospitalets drift fremkom ved, at ejeren til Søholt fik ret til kongetiende fra Krønge, Bursø og Holeby. Efter reformationen skulle den afgift, som bispnen havde fået, nu betales til kongen. Adelen var dog fritaget. Endelig fik Søholt også kirketiende fra Krønge

som indtægt til hospitalet, men så forpligtede godsejeren sig til at opfylde bestemmelserne for hospitalet.

Det var med andre ord ikke blot en barmhjertighedsgerning fra godsejeren, bønderne var indirekte med til at betale for hospitalets drift.

Efter en brand i 1746 får bygningen tegltag, og skolestuen tilbygges i den vestlige ende.

Hospitalet nedlægges i 1898, da kommunen overtager de sociale forpligtelser, men så har det også fungeret i næsten 200 år.

Nord for Gammel Holeby står der en sten med indskriften: »Her stod indtil 1845 Galgepælen en kroget Knasifyldt Egestamme«.

Ialt tre sten er i 1939 rejst på den gamle galgebakke på foranledning af lokalhistorikeren Jens Wolsing, der også fik stedet fredet.

På et markkort over Søndre og Nørre Holebys Jorder hedder markerne omkring galgebakken Tingstederne og Steilerne, og Jens Wolsing, der bygger sin viden på ældre, stedkendte menneskers fortælling, siger, at andre marker hed Rakkerkullen og Troldkrogen. Alle navne, der fortæller om stedets uhyggelige fortid.

Fuglse Herredsting har ligget lige i nærheden.

På bestemte dage blev der afholdt ting under forsæde af herredsfogeden, ofte en bonde fra egnen udnævnt af kongen. Endvidere var der nogle tingmænd, almindelige bønder, der skulle bevidne det, der blev hørt. Og så kom der naturligvis en del tilskuere.

Først blev tinget afholdt i det fri, men engang i 1500-tallet blev der bygget et tinghus, da man skulle til at føre tingbøger.

I 1800-tallet forsvinder herredstingene og gods-ejernes birkeret (se Søholt), og Danmarks grundlov fra 1849 bestemmer bl. a., at domstolene skal være uafhængige, og en omlægning af retsdistrikterne bevirker, at disse underste retsinstanser sættes i byerne.

1800-tallet

LANDBOREFORMERNE

I sidste halvdel af 1700-tallet var der en stigende interesse for en ny landbrugsstruktur. Storgodsejere, der stod kongen nær, fik nedsat den Store Landbokommission i 1786. Meningerne var delte, men der var blandt godsejerne en del, der kunne se en fordel i at forlade den gamle fællesdrift og lægge jorderne sammen, så udbyttet kunne blive større. Liberale tanker om en bedre stilling for bønderne vandt naturligvis også interesse i bredere kredse.

De meget lave kornpriser i 1700-tallets første halvdel havde gjort det svært for bønderne, og mange flyttede væk fra deres fæstegårde. Det gamle vornedskab fra 1300-tallet blev ophævet, men for at sikre arbejdskraften hos godsejerne blev stavnsbåndet indført.

Stavnsbåndets ophævelse betød en øget frihed for bønderne, men de havde stadig hoveriet som en tung byrde samt de afgifter og skatter, der skulle betales.

Et andet skridt på vejen til bondens frigørelse var en ændring af retsforholdet mellem fæstebonde og godsejer. Hvor han tidligere havde hånd- og halsret over sine undergivne, blev der fastsat en række regler for disse forhold, bl. a. at hoveriet

på godset skulle gøres bestemt, så fæstebonden nu vidste, hvornår og hvor meget han skulle arbejde på godset. På denne måde kunne bonden nu bedre tilrettelægge sit arbejde på gården.

Flere steder i landet begynder man at lægge jorder sammen, men det sker ret sent på Lolland, og derfor kommer udskiftningen af jorden og udflytningen af gårdene til at falde sammen. I starten går det langsomt, men da det bestemmes, at det ikke alene er godsejerne, der skal betale udgifterne, men også bønderne, kommer der gang i ændringerne.

I årene fra 1790 til 1819 bliver alle landsbyerne i den nuværende Holeby kommune udskiftet, de fleste over to gange, inden al jorden er fordelt mellem de enkelte gårde. I de fleste landsbyer er det ca. halvdelen af gårdene, der flyttes ud, så de kommer til at ligge centralt på det nu samlede jordstykke.

Assenbølle er dog en af undtagelserne, idet der her ikke flyttes en eneste gård, men jorderne får kileform, smallest inde ved gården og bredest længst væk. Denne stjerneudskiftning bevirker, at man sparer flytningen af gårdene, men til gengæld får man længere vej til den yderste del af markerne.

Gennemførelsen af disse reformer er nok en af de mest gennemgribende ændringer, der sker med landbruget, og landbrugslandet kommer til at skifte karakter. Fra de tætte, små landsbysamfund spredes gårdene nu, en del af de tidligere fælles overdrev dyrkes op, og der må ændres vejføringer. Nogle af landsbysmedene flytter også væk fra landsbyerne.

Landsbyens bønder måtte hjælpe hinanden med at flytte gårdene, for de kunne nemlig flyttes. Bindingsværk er en form for elementbyggeri. Ved at fjerne de lerklinede dele kunne stolperne tages ned, flyttes og igen samles på det nye sted.

Mange af landboreformernes tanker er sikkert ikke forstået blandt landbefolkningen, men ophævelsen af fællesskabet og flytningen af gårdene var håndfaste ændringer, som kunne forstås. Det var ikke rart at forlade det kendte og trygge landsbyfællesskab for at bo alene med marker på alle sider. Måske i et svagt håb om at kunne vende tilbage tøvede mange med at plante frugttræer og anlægge køkkenhave. Det tog tid at vænne sig til den nye livsform.

HUSMÆND

Mens bønderne nu med landboreformerne fik en bedre stilling og større indtjeningsmuligheder, så fik husmændene ikke bedre vilkår. Ved udskiftningen forsøgte man at tillægge de jordløse husmænd 3 td. land i de huller, der blev efter de udflyttede gårde, men der skete snarere det, at der blev bygget flere husmandssteder. Lempelse i fæstebøndernes hoveripligt samt en mere arbejdskrævende drift gjorde, at godserne måtte bruge flere husmænd som

arbejdskraft. Huslejen for husmændene var hoveripligten, og godsejernes hustugt gjaldt stadig for disse daglejere.

Husmændenes arbejde var sæsonarbejde, og den eneste mulighed for at klare dagen og vejen uden for sæsonerne var det lille stykke jord, de havde; men var det jordløse husmænd, stod de meget ringe og måtte måske ty til tiggeri.

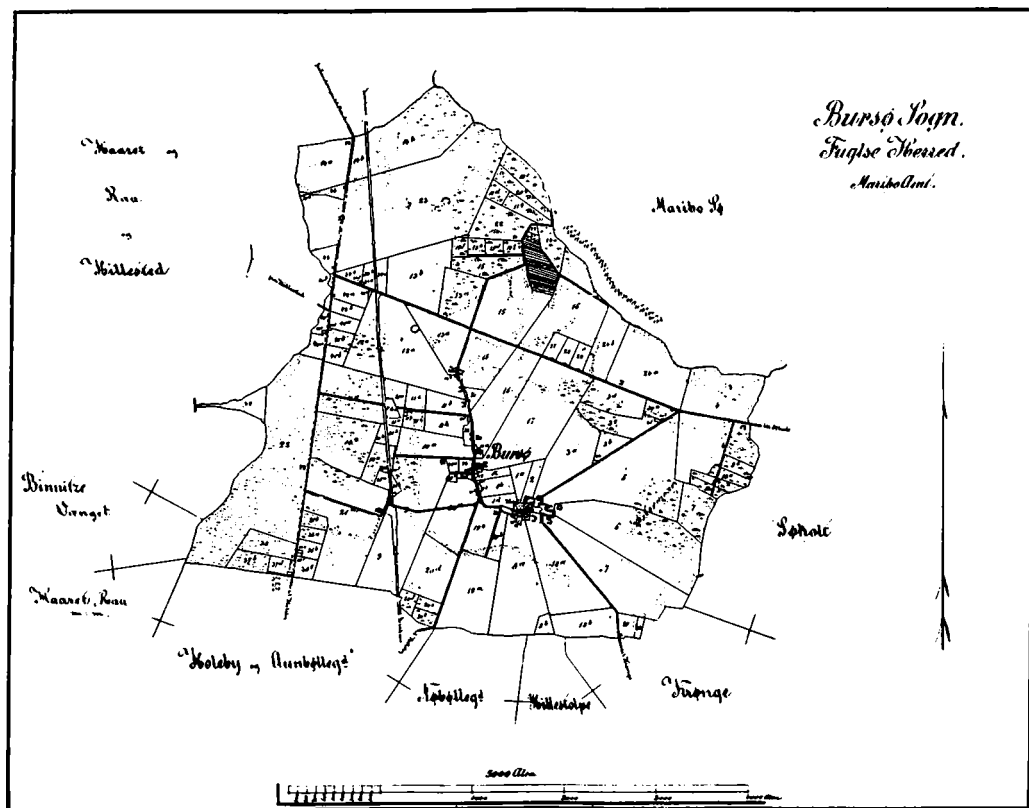
Endnu ringere end husmændene havde indsidderne det, det var dem, der ikke havde selvstændigt hus og jord.

DYRKNINGEN

Sammenlægningen kom til at betyde økonomiske fordele for bønderne. De kunne nu se deres fordel i at forbedre dyrkningsmetoderne.

Det helt fra middelalderen brugte trevangsbrug afløstes nu af marker, hvor afgrøderne skiftede fra 5-7 gange. I dette sædskifte måtte der hvert år lægges et stykke i renbrak, så jorden kunne hvile, og da sommergræsningen i det fælles overdrev nu var forladt, måtte nogle af markerne dyrkes med græs. Ud over de kendte kornsorter, hvoraf hveden er et særkende for Lolland, begyndes der lidt dyrkning af kartofler og kløver.

Den tunge hjulplov, der skulle trækkes af 4 heste eller stude, blev stadig benyttet, men med de store gårde og godser som forbillede begynder den lette svingplov at vinde indpas i midten af 1800-tallet. Antallet af heste på den enkelte gård kunne sættes ned, dels på grund af de lette redskaber, og dels fordi hoveripligten bliver mindre, og det derfor ikke er nødvendigt at have heste til at stille med på godset.

På dette sognekort fra Bursø, tegnet i 1870'erne, kan det ses, at nogle af de sydlige gårde er blevet liggende i landsbyen, hvorved udskiftningen har noget af en stjerneform.

For at bevare adgangen til skove og moser til tørvegravning er disse områder opdelt i små stykker, så hver gård har sin del.

Skovene var i slutningen af 1700-tallet i en slem forfatning, rovdriften på dem havde bevirket, at mange sogne var næsten skovløse. I 1805 kom en fredskovordning, der skulle sikre de skove, der var tilbage. Bevarelse af skovene var blevet en samfundspligt.

Kornets kvalitet er dog fortsat ringe, det behandles stadig med håndkraft uden ordentlig rensning. Det skyldes tildels, at købmanden i købstaden ikke betalte væsentlig mere for godt rensat end for dårligt korn. Nye metoder til markforbedringer tages i brug, der pløjes afvandingsgrøfter, og en omfattende mergling sættes i gang, og i midten af 1800-tallet begyndes

der så småt med tilførsel af kunstgødning.

Omkring markerne sættes den canadiske poppel, også kaldet poppelpil. Ved stying gav den træ til de flettede hegn, der var nødvendige for at holde kreaturerne inde, og efter nogle år kunne der stynes igen, nye hegn sættes, og de gamle hegn kunne bruges til brændsel. Intet gik til spilde.

Fra et kort over Sønder og Nørre Holebys Jorder er der her vist et udsnit af det nuværende Gammel Holeby med den vestligste gård i byen, Brydebjerg.

Kortet er opmålt i 1796, og på grundlag af dette har en landmåler i 1798 udskiftet jorden, markeret med de kraftige streger. På kortet kan det ses, hvorledes jorden inden udskiftningen var delt i små strimler. I hver strimmel står nummeret på den gård, som jorden tilhører. De lavtliggende Enghauge og Duemosen har man været fælles om.

Brydebjerggaard fik lov til at ligge, hvor den altid har ligget i byen, derfor er gårdens mark blevet kileformet. I Vindtofteskoven fik gården 4 td. land for at kunne få det fornødne brænde og tømmer.

Ved udskiftningen ejedes Brydebjerg af godset Knuthenborg, der ejede endnu tre gårde i Gammel Holeby; vel nok fordi Knuthenborg ejede Nøbbøllegaard fra 1721 til 1810. Højbye og Søholt godser ejede også gårde i byen, så det var disse tre godser, der sammen udskiftede jorden og udflyttede gårde. For nogle af bønderne har der været langt til hovmarken, men fæsterne på Brydebjerg har antagelig udført hoveriarbejde på Nøbbøllegaard.

Ifølge folketællingslisten fra 1845 ejedes gården af Christen Pedersen-Løje, 39 år. Han købte gården og blev selvejer. Til gården hørte der dengang to tjenstekarle og to tjenstepiger.

På fotografiet, der er fra ca. 1920, er familien Løje opstillet med gårdens eneste tjenstedreng længst til højre.

SELVEJERE

Omkostningerne til udskiftningen og udflytningen var store. Nogle af dem blev betalt af ejerne af jorden, godsejerne, men som tidligere nævnt måtte fæstebønderne også selv bære en del af byrden. Til dette måtte de låne penge hos godsejerne, og en på landsplan oprettet kredittkasse kunne også træde til. Omvæltningerne kom derfor også til at betyde en omlægning af økonomien fra naturalier til penge.

Den arbejdskraft, der skulle ydes ved hoveriet, kunne man nu betale sig fra, og det blev også mere almindeligt at betale tiende til kirken i penge.

Landboreformerne var udformet i en tid med gode kornpriser, men i begyndelsen af 1800-tallet efter krigen med England og statsbankerotten var kornpriserne meget lave. Først i 1830'erne steg de igen.

Bønderne havde allerede optaget lån, og de bedre kornpriser fik tiderne til at

se lysere ud, så tanken om at blive selvejere kunne realiseres. I begyndelsen kunne fæstebønderne købe deres gård i arvefæste, hvorved fæsteretten overførtes til bondens arving.

Overgangen til total selveje gik meget langsomt. I hele den nuværende Holeby kommune var ca. $\frac{1}{3}$ selvejere i 1835, og i 1893 var 96 % af gårdene selvejede.

Oprettede kreditforeninger kunne yde lån til køb af gårdene, og godsejerne fik ofte pantebrev i de solgte gårde. Bortsalget af gårde gav de store godser mulighed for nye forbedringer. Der opføres nye avlsbygninger, tages nye redskaber i brug, og i det hele taget indføres en mere intensiv drift på de store godser.

Fæstevæsenet forsvinder med andre ord ganske langsomt, det holder længst ud på Kærstrup, og ved lov afskaffes fæstevæsenet i 1919.

„Det Lolland-Falsterske Selskab til Oplysningens og Industriens Fremme“ stiftes af besidderne på storgodserne, der bliver foregangsmænd ved landbrugets fornyelse. Selskabet søgte bl. a. ved præmier at belønne dygtige og driftige landmænd. Selskabet opløses i 1835, hvor det erstattes af Maribo økonomiske Selskab. Der arrangeres dyrskue, ydes lån til forbedringer, opstilles konrrensemaskiner til fælles brug og meget mere.

Ved dette selskabs indsats fik landbruget mulighed for forbedringer, som var med til at give hele landsdelen en økonomisk vækst.

BEFOLKNINGEN

Ved en systematisk gennemgang af folketællingslisten fra 1845 kan der opstilles en oversigt, der på flere måder fortæller om befolkningen i de enkelte sogne.

Det stigende antal selvejerbønder skaber en stærk og selvbevidst bondestand, og det er fra deres rækker, sognefogederne og sognerådsmedlemmerne kommer. Gårdmændene får efterhånden tjenestefolk, og en stor børneflokk er et velstandstegn.

Husmændenes antal er i 1800-årene stærkt stigende. De fleste af dem er daglejere og røgttere hos gårdmænd og godsejere. Den jord, som husmændene havde, kunne ikke forsørge en familie. Det var dem, der skulle bruge deres arbejdskraft, heller ikke interesseret i. Når deres jord skulle dyrkes, måtte flere husmænd slå sig sammen om plov og heste, og ofte måtte arbejdet udføres om aftenen efter en lang dag som daglejer. Halvdelen af husmændene havde slet ingen jord, og de var derfor ringe stillet. Kone og børn måtte med i landbrugsarbejdet, og ved folketællingen står husmændenes koner i mange tilfælde opført som spindere; på denne måde kunne familien få en ekstra indtægt, når de kunne afsætte garnet hos landsbyens væver. Fåreholdet har dog aldrig spillet nogen større rolle i Holeby kommune, måske bortset fra områderne ved sydkysten, hvor de flade enge nær digerne kun kunne bruges til fåregræsning. Hver husstand havde dog et mindre antal får til dækning af familiens behov.

Landhåndværkene drives af husmændene. Den middelalderlige lov om næringsret giver visse rettigheder til at drive

*Høstbillede fra Marthasminde i Fuglse ca. 1906.
Hele familien måtte være med i arbejdet.*

landhåndværk inden for bestemte fag, som alle er repræsenteret i Holeby kommune. Ellers var det købstæderne, der havde eneret på handel og håndværk, og først i 1857 giver næringsfrihedsloven ret til, at alle kategorier af handlende og håndværkere kan slå sig ned i landdistrikterne.

Indsidderne står endnu et trin lavere end husmændene, det er nemlig dem, der ikke har selvstændigt hus. Nogle af dem er gamle og skrøbelige, mens andre er unge og nygifte, der bor hos husbond el-

ler til leje. At det er unge og nygifte, kan være en af forklaringerne på, at der er så stor forskel på antallet af børn hos gårdmændene og hos husmænd og indsiddere. Men der er flere årsager. Fra de dårligt stillede hjem blev børnene tidligt sendt hjemmefra for at tjene hos bønderne, og børnedødeligheden har givet været større hos husmænd og indsiddere. Den store arbejdsbyrde for kvinderne og en stor risiko for sygdom kan være skyld i mange aborter. Kunne man ikke klare det store

Hjulmandens værksted i Skovby 1901. Her er mester (bag hesten) og hans to svende.

slid fra tidlig morgen til sen aften, eller havde ulykker ramt familien, måtte man under fattigvæsenet. Det antal, der står nævnt i oversigten, giver dog ikke et fuldstændigt billede af antallet, der er under fattigvæsenet. Hvis en hel familie måtte under fattigvæsenet, eller hvis børn blev forældreløse, forsøgte man altid at få børnene sat ud i forskellige hjem som plejebørn.

Befolkningstilvæksten bliver i dette århundrede så voldsom som aldrig før. I hele Holeby kommune fordobles indbyggertallet fra 2.191 i 1801 til 4.818 indbyg-

gere i 1901. Denne eksplosionsagtige tilvækst giver stor arbejdsløshed blandt landarbejderne, og mange prøver lykken ved at emigrere til udlandet, fortrinsvis til USA, der nu ikke er så langt væk efter de forbedrede befordringsmidler. Og så gik der jo mange rygter om det rige land på den anden side af Atlanterhavet.

En del mindre gårde bliver solgt og lagt sammen med større gårde. Da udvandringen var på sit højeste i 1890'erne, var Lolland-Falster et af de områder i Danmark, hvorfra der rejste flest mennesker.

BURSØ SOGN

22 gårdmænd 61 børn
 68 tjenestefolk
 26 husmænd 55 børn
 35 indsidere 39 børn
 6 på aftægt
 15 under fattigvæsen

Erhverv:

1 væver
 1 hjulmand
 1 træskomand
 1 murer
 1 tømrer
 1 bødker
 1 skrædder + 1 lærling
 1 handskemager
 1 lærer

KRØNGE SOGN

8 gårdmænd 16 børn
 16 tjenestefolk
 44 husmænd 82 børn
 11 indsidere 2 børn
 1 på aftægt
 2 under fattigvæsen

Erhverv:

5 vævere + 1 svend
 1 hjulmand + 1 lærling
 1 træskomager + 1 lærling
 1 murer
 2 smede + 1 svend
 1 møller + 1 svend/ og dreng
 1 lærer

Søholt:

1 forpagter
 1 avlingsbestyrer
 1 hollænderibestyrer
 27 tjenestefolk/drenge

TORSLUNDE SOGN

17 gårdmænd 70 børn
 19 tjenestefolk
 21 husmænd 39 børn
 9 indsidere 10 børn
 4 på aftægt
 2 under fattigvæsen

Erhverv:

3 vævere + 5 svende
 1 hjulmand
 3 træskomagere
 1 murer + 1 svend
 1 tømrer
 1 skrædder + 1 svend
 1 smed + 1 svend
 1 lærer

FUGLSE SOGN

36 gårdmænd 98 børn
 114 tjenestefolk
 87 husmænd 156 børn
 80 indsidere 59 børn
 21 på aftægt
 27 under fattigvæsen

Erhverv:

7 vævere + 1 svend + 1 lærling
 3 hjulmænd
 5 træskomagere + 1 lærling
 4 murere + 2 lærlinge
 3 tømrere + 1 lærling
 2 bødkere
 4 skræddere
 3 smede
 1 møller + 1 svend
 1 slagter
 1 sadelmager
 1 gravør
 1 jordemoder
 1 kurvemager
 1 hørtvinger
 1 præst
 2 lærere

Kærstrup:

1 forvalter
 20 tjenestefolk

HOLEBY SOGN

13 gårdmænd 55 børn
 45 tjenestefolk
 30 husmænd 70 børn
 12 indsidere 6 børn
 11 under fattigvæsen

Erhverv:

3 vævere
 1 hjulmand
 2 skomagere
 1 tømrer
 1 bødker
 1 skrædder
 3 smede + 2 drenge
 1 møller + 1 svend
 1 slagter
 1 sognepræst
 1 lærer

Nøbbøllegård:

1 forvalter
 20 tjenestefolk

Råhavegård:

1 forvalter
 20 tjenestefolk

OLSTRUP SOGN

19 gårdmænd 66 børn
 41 tjenestefolk
 18 husmænd 51 børn
 14 indsidere 14 børn
 4 på aftægt
 3 under fattigvæsen

Erhverv:

1 væver
 1 hjulmand
 1 træskomager
 1 tømrer
 1 bødker + 1 lærling
 2 skræddere
 2 slagtere
 1 jordemoder
 1 lærer

Lungholm:

1 forvalter
 1 ladefoged
 20 tjenestefolk

ERRINDLEV SOGN

40 gårdmænd 146 børn
 95 tjenestefolk
 70 husmænd 158 børn
 40 indsidere 27 børn
 7 på aftægt
 14 u. fattigvæsen 11 børn

Erhverv:

8 vævere
 7 træskomagere
 1 tømrer
 1 bødker
 2 skræddere
 1 smed + 3 svende
 1 møller
 1 præst
 2 lærere + 1 hjælpelærer

Bremersvold:

1 forvalter
 1 bestyrer
 1 forpagter
 30 tjenestefolk

Skoflikkere, skomagere og træskomagere er talt under et. Snedkere og tømrere er ligeledes talt under et.

MØLLER

Der var nogle naturlige samlingssteder for landsbyens beboere og for dem, der var flyttet ud fra landsbyerne. Det var smedjen, kirken og møllen. Kornet skulle alle have malet, og denne gamle form for fabrik var en nødvendighed.

Af den ældste type mølle, vandmøllen, har der øjensynlig kun været en i kommunen, nemlig ved Søholt gods. Den er indtegnet på et kort over Musse og Fuglse Herreder fra 1772. Vandmøllen lå ved den gravede kanal, der forbinder Røgbølle sø med Maribo sø. Den har betjent godset og de af godset ejede gårde. Det er ikke mærkeligt, at der ikke findes flere vandmøller, da området ikke har store vandløb og slet ikke med fornødent fald til at kunne drive vandmøller.

Vindmøller har det flade landskab bedre egnet sig til. I 1770'erne har der været vindmøller knyttet til landsbyerne Krønge, Fuglse, Gl. Holeby og Errindlev.

Den ældste form for vindmølle er stubmøllen. Det er ikke muligt at afgøre, hvor mange af denne slags, der har været i kommunen, men sikkert er det, at både Krønge og Gl. Holeby har haft stubmølle.

Krønge stubmølle har eksisteret længe. Efter at have drevet mølle med motor bliver møllen først nedlagt i 1954.

Errindlev har måske også tidligt haft en stubmølle, men den i 1854 opførte mølle var en hollandsk mølle. I 1880'erne var der til møllen både avlsbrug, bageri og mølleri; og i en kort årrække i begyndelsen af 1900-tallet overtages den af flere gårdmænd som en andelsmølle. Errindlev mølle har været drevet med dampkraft.

Fuglse mølle har også i en årrække været andelsmølle, og det tilhørende bageri var ligeledes drevet på andelsbasis.

Møller har været brugt til andet end til maling af mel. Som en lille kuriositet kan nævnes, at der ved indkørselen til Raahavegaard boede en snild bødker, der omk. 1826 havde en mølle til at trække saven i værkstedet.

Møllerne blev oprindeligt oprettet af godsejerne, og fæstebønderne havde pligt til at benytte godsets mølle, mens selvejerbønderne frit kunne vælge mølle. Mølleri var ikke et frit erhverv, og det var derfor vanskeligt at anlægge nye.

I 1862 bliver mølleri et frit erhverv, men der anlægges kun en ny mølle ved Holeby nye station i 1874. Denne hollandske mølle havde bageri, og her forhandlede også foderstoffer. Når vinden ikke slog til, benyttedes en hesteomgang, men senere fik den indlagt en af de første dieselmotorer, der blev fremstillet på Hans Christoffersens maskinfabrik lige ved siden af.

I dag er ingen af møllerne virksomme. I 1950'erne blev Fuglse og Krønge møller revet ned, og for få år siden kom turen til Errindlev. Den sidste i kommunen, Holeby mølle, står nu for tur til at forsvinde.

Møllerne begyndte allerede i 1900-tallets begyndelse at miste deres betydning, da elektriske kværne på gårdene blev taget i brug, og de store valsemøller i byerne dukker op.

Krønge stubmølle fotograferet i 1925. Stubmøllen var svær at håndtere, når vingerne skulle drejes op mod vinden. En svær stolpe – stubben – stod på en krydsfod, og omkring denne centralt stillede stolpe kunne hele møllen drejes ved at skubbe i den lange svans, der samtidig tjente som trappe op til møllen.

Fuglse hollandske mølle og bageri omk. 1922. På denne mølletype var det lettere at dreje vingerne mod vinden, da kun møllens hat skulle drejes.

En figur fra Bursø hospital. Er kvinden en tigger? Mærket, hun bærer på venstre side af brystet, kan være et almissetegn. Figuren findes nu på Nationalmuseet.

Figuren kan give et billede af almuebefolkningens klædedragt. Hun har ærmetrøje, skørt, forklæde, tørklæde og en hue på.

FORSORG

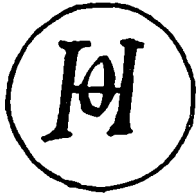
Da den katolske kirke og de sociale institutioner, som blev drevet af kirken, forsvandt efter reformationen, gik den i forvejen sparsomme forsorg i opløsning. Fra midten af 1500-tallet og de næste 200 år bliver det spredte, private initiativer, der præger omsorgen for de gamle, syge og fattige.

Som tidligere omtalt oprettede godset Søholt et hospital i Bursø, og Lungholm oprettede et asyl i Taagerup. Tiggere var et stort problem for sognene, og i et forsøg på blot at få tal på dem, blev der udarbejdet lister over tiggere. I Fuglse herred var der således i midten af 1500-

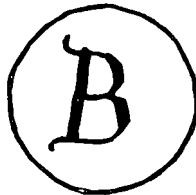
tallet 740 tiendeydende og 121 tiggere. Det vil sige, at 16 % af befolkningen ingen indtjeningsmuligheder havde, når vi ser bort fra de få adelige, der ikke betalte tiende.

For at bringe lidt system i tiggeriet skulle det enkelte sogns præster registrere de omstrejfende tiggere og udstyre dem med tiggertegn. Disse tegn viste, i hvilket sogn de havde hjemme; der måtte kun tiggere i det sogn, man var registreret i. Sognet måtte sørge for sine egne, og kom der andre tiggere, blev de jaget væk.

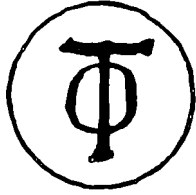
Der blev samlet penge ind for at afhjælpe nøden, og kirkerne havde opstillet

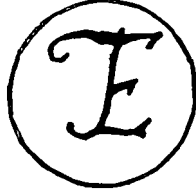
HOLEBY

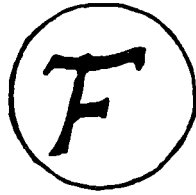
BURSØ

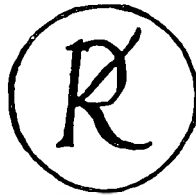
TORSLUNDE

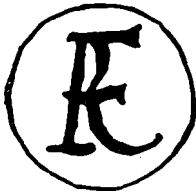
TAAGERUP

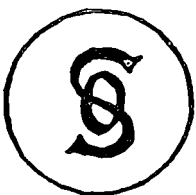
FUGLSE

KRØNGE

ERRINDLEV

OLSTRUP

Tiggertegn fra sognene i Holeby kommune. Tegnene var stemplet ind i en rund blyplade, som tiggerne skulle bære på brystet. En tigger måtte ikke tigge andre steder end i hjem sognet – en ordning, der skulle beskytte sognets beboere, så de kun skulle give mad, husly eller penge til sognets egne fattige.

Pengeblok i Fuglse kirke.

pengeblokke til indsamlingen. I Fuglse kirke står der endnu en pengeblok fra 1624 med indskriften: „Gif de fattige af dit brød, saa skalt du sidde i Abrahams skød“.

I 1700-tallet pålægges det kirkeværgen og præster at oprette fattighuse, men ikke alle sogne har haft et sådant hus, hvis drift skulle betales ved almisser og legater. I Gl. Holeby, Fuglse og Errindlev har der ligget fattighuse.

Først i begyndelsen af 1800-tallet begynder det offentlige at gøre noget virkeligt ved forholdene. Der oprettes i hvert sogn en fattigkasse, hvortil alle nu skal

Fuglse-Krønge kommunes fattiggård oprettet i 1867. Kommunen opførte et 30 m langt stuehus, hvor der var arbejdsstue, 6 værelser og 2 stuer for bestyreren. Desforuden var der en sygestue og en arrest til indespærring af de lemmer, der var fulde eller ikke rettede sig efter bestyreren. Huset rummede endelig et kapel. Gården havde plads til 42 fattiglemmer, og hvis alle pladser var besat, har der skullet stuves 7 mennesker sammen i hvert værelse, ikke større end ca. 7 × 3 m. Kvinder og mænd boede hver for sig.

Foruden stuehuset blev der opført landbrugs-længer, der var nødvendige til driften af det 42 td. land store landbrug.

I instruksen for fattiggården kan bl. a. læses: »Fuglse og Krønge fattiggård er oprettet for at skaffe dets fattige en fuldstændigere og bedre forsørgelse end hidtil. I denne anstalt ville alle lemmer få fornøden, sund og nærende føde, luftig, lys og om vinteren tilstrækkeligt opvarmet bolig med lys om aftenen, foruden klæder og fodtøj, pleje i sygdom og efter døden en anstændig begravelse. Der fordres kun, at et-

hvert lem skal bidrage efter evne og kræfter til at tilvejebringe det fornødne til denne fuldstændige forsørgelse og opføre sig således, at anstalten kan blive et roligt og behageligt opholdssted«.

I § 5 hedder det: »Arbejdstiden i marken er efter egnens skik, og ingen må forlade det foresatte arbejdede, før bestyreren hæver det. Ligeledes må ethvert lem vedblive ethvert arbejde, i gården, køkkenet eller arbejdsstuen, indtil bestyreren eller hans kone hæver det. Den håndgøring, som lemmerne i de lange vinteraftener og andre ledige timer anvises til, bør enhver af dem udføre med flid og omhu«.

§ 6: »Alle lemmers arbejde beregnes til værdi efter en af sognerådet fastsat takst, og af denne værdi kan bestyreren udbetale ethvert lem, som opfører sig vel, til småfornødenheder, som det måtte vænne sig til (f. eks. tobak, kaffe og deslige), en ottendedel eller 2 skilling af hver mark«.

Der er intet at sige til, at enhver, der overhovedet kunne, lod sig forsørge af familie, slægt eller venner.

Fuglse alderdomshjem. Foto 1977.

Alderdomshjemmet »Vestervang«, Holeby. Foto 1977.

yde bidrag, og staten hjælper også med penge.

Men mennesker, der får offentlig hjælp, betragtes dog stadig som mindreværdige. Ved grundlovens vedtagelse besluttedes det, at de fattige, der modtog hjælp, ingen stemmeret skulle have, og var man på „kassen“, måtte man se familien opløst. Børnene direkte handledes væk af kommunen, idet de familier, der skulle have mindst tilskud for at tage et fattigbarn i pleje, kunne få barnet. Nogle familier skaffede sig på denne måde en billig arbejdskraft.

Der oprettes fra 1860'erne fattiggårde rundt om i landet, og i 1867 oprettes Fuglse-Krønge fattiggård i Skottemarke med plads til 42 lemmer. I princippet var fattiggården en arbejdsanstalt, for til gården var der 42 td. land, som lemmerne skulle drive under en bestyrers anvisning. På denne måde skulle lemmerne tjene til fattiggårdens drift. Derudover fik fattiggården tilskud fra kommunen og fra et legat, oprettet af ejeren på Kærstrup.

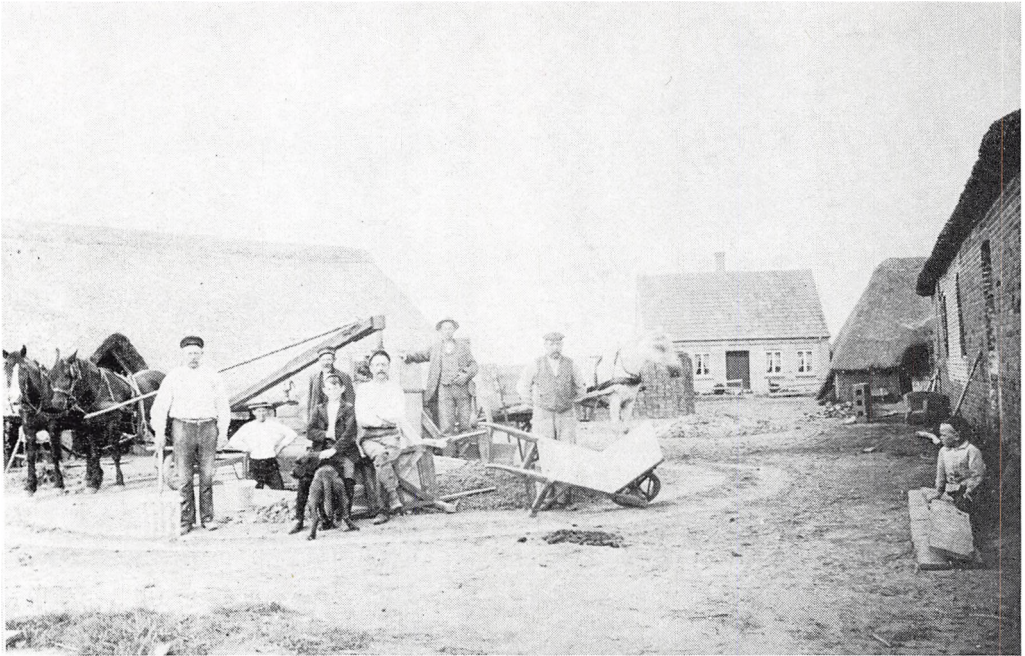
Det gamle fattighus i Gl. Holeby nedlægges i 1888, og Holeby-Bursø kommune opretter på Køllegaard ved Bursø en fattiggård med 34 td. land og plads til 37 lemmer. I 1928 opføres en ny bygning til et alderdomshjem.

En række reformer omk. 1900 med sygekasser, alderdomsunderstøttelse m. m. forbedrer forholdene en del, og ved indførelsen af aldersrente i 1922 forlader man endelig det gamle almisseprincip.

Fattiggårdene forsvinder, de fattige hjælpes på anden måde, og for de gamle opfører kommunerne alderdomshjemmene.

Store, pompøse alderdomshjem bygges i Fuglse og Errindlev i henholdsvis 1927 og 1930.

Det sidste skud på stammen af alderdomshjem er Holebys alderdomshjem „Vestervang“, der blev opført i 1957, og da Bursø alderdomshjem nedlægges, får „Vestervang“ en udvidelse i 1976. Denne udvidelse er også foretaget for at kunne honorere de øgede krav om pleje og aktivisering af de gamle.

Billedet er fra Søholt teglværk, taget d. 7/8 1906, arbejderne har været så venlige at skrive dato og år med kridt på trillebøren.

Ved Søholt har der ligget teglværk længe, idet der herfra har været leveret teglsten til Olstrup kirke allerede i 1706. Mange teglværksarbejdere kom fra Tyskland, og således var bestyreren på Søholt teglværk, H. Strate, en indvandret tysk teglbrænder (han står lige bag drengen med hunden).

I begyndelsen af 1800-tallet blev der stærk efterspørgsel efter byggematerialer til de mange udflyttede gårde, og hvor man tidligere havde

brugt lerklining i bindingsværks-bygningerne, begynder man nu at bygge med tegl. Fuglse, Krønge, Bursø og Holeby (Nøbbøllegaard) oprettede teglværker, og ved de store godser blev der anlagt ovne til brænding af leret.

Dræning havde man tidligere klareret med åbne grøfter, men i sidste halvdel af 1800-tallet tog dræning med rørlægning fart.

Produktionen af mursten og drænrør blev mere mekaniseret, men efterhånden kunne det ikke betale sig at opretholde de små teglværker, og omkring 1920 er teglværkernes tid i Holeby kommune forbi.

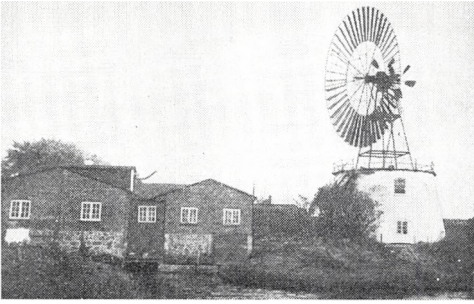
Tørveskæring fra Thorsø mose under anden verdenskrig. Da det kneb voldsomt med at få kul under krigen, blev tørveproduktionen stærkt forøget. Efter at tørvene er blevet formet, lægges de til tørre i lang tid – græsset er vokset op imellem dem – derefter må de stakkes til yderligere tørring, inden de køres hjem.

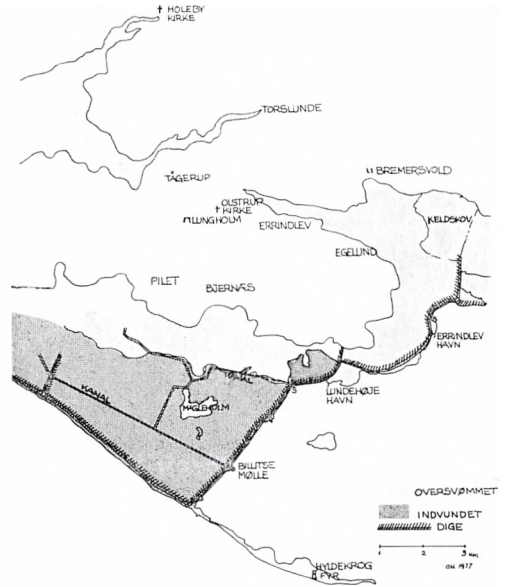
Meget langt tilbage i tiden har tørv været anvendt som brændsel. I landsbyfællesskabets tid havde man fælles tørvemoser, og efter udskiftningen fik hver gård parter i tørvemoserne. Billedet forestiller tørvegravning ved Søholt

under første verdenskrig. En petroleumsmotor trækker ved hjælp af en rem den store æltemaskine. En del »tilløbende« er der nok kommet med på billedet – der er lovlige mange med rent tøj...

For at fjerne vandet fra det lave land bag digerne blev Billitze pumpestation bygget. Den blev først drevet ved vindkraft, senere med damp og til sidst af en dieselmotor.

Kortet viser dels det ved stormfloden oversvømmede areal og det ved inddigningen udtørrede land. Under stormfloden blev vandet trykket op gennem vandløbene fra Rødby fjord til Gammel Holeby og Torslunde.

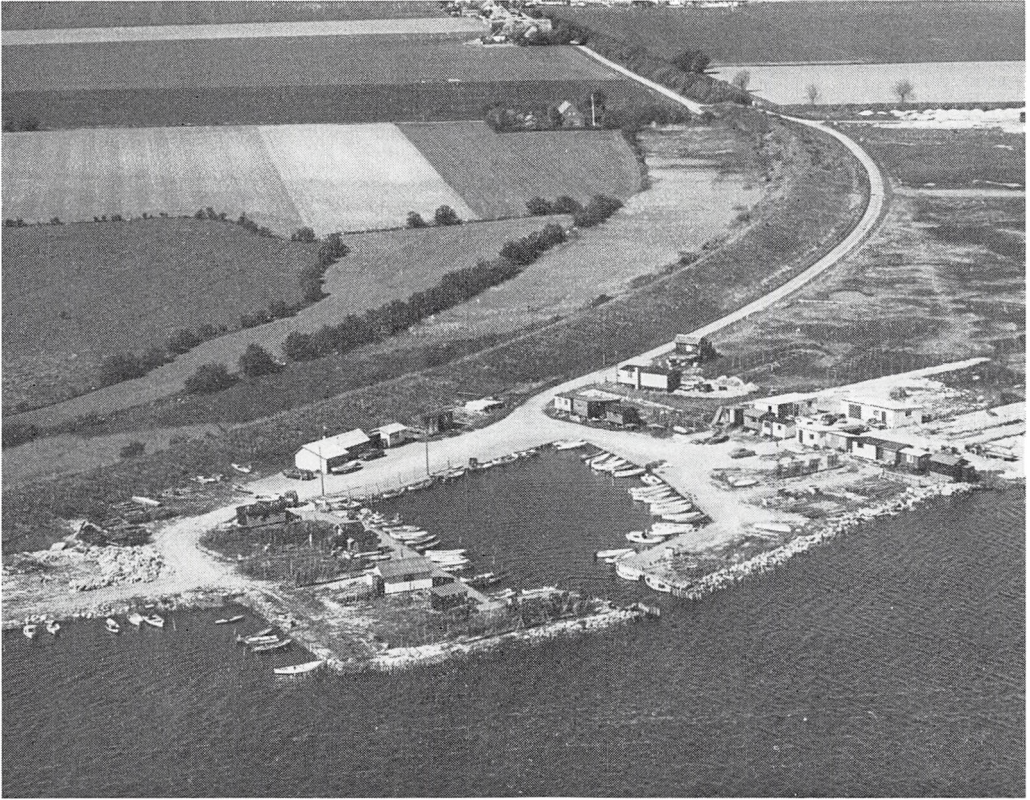
VANDET

Da stormfloden den 13. november 1872 brød gennem de små diger på sydkysten, var det en katastrofe for de mennesker, der boede på de flade jorder. Stormfloden var en følge af nogle dages uheldige strøm- og vindforhold, så vandet steg til 3,5 meter over dagligt vande.

Det kunne de gamle diger ikke stå for, de brød helt sammen under det store vandpres, og vandet oversvømmede store områder. Menneskeliv gik tabt, og store materielle skader skulle udbedres, da vandet trak sig tilbage. Staten gik i spidsen

med hjælp, idet en ny lov fra 1873 bl. a. gav mulighed for økonomisk støtte og langvarige lån til udbedring af skaderne samt til bygning af nye diger.

Efter vort nederlag i krigen 1864 blev der sat store arbejder i gang for at indvinde ny jord til dyrkning. På foranledning af baroniet Sønderkarle blev de nye diger lagt over Brunddragene, hvorved der blev indvundet ca. 1900 td. land, hovedsagelig til baroniet, som derfor også måtte betale en meget stor del af udgifterne til digebyggeriet.

Lunde høje havn fotograferet i 1977. Havnen ligger ubeskyttet uden for digerne, og flere af husene ved havnen står også på pæle eller pil-

ler, for det sker, at vandet presses højt op over havneområdet.

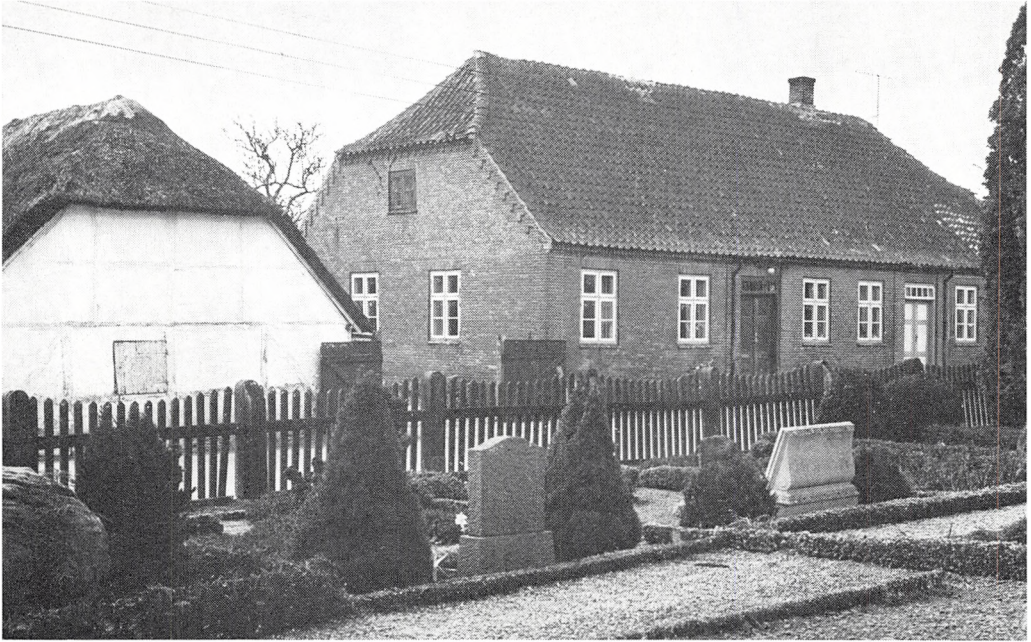
Bygningen af det 4 meter høje dige, der for Holebys vedkommende er ca. 11 km langt, var et stort og langvarigt arbejde. For at afvande de nyinddæmmede områder blev der gravet afvandingskanaler, og et omfattende beplantningsarbejde blev sat i gang.

Den gamle Sjelstofte havn blev lukket, da de nye diger fik en anden placering, og for at fiskerne skulle have et sted at gå ud fra, blev Lunde høje havn anlagt. Errindlev havn er anlagt senere, nemlig

i 1907. Fiskerne måtte selv betale en del af udgifterne til havnene, som stadig er private. Der er i dag ca. 20 aktive fiskere ved de to havne.

Landtangen Hyllekrog, der skiller Østersøen fra det rolige, flade vand ved havnene, er nu næsten landfast med digerne. I dette område, hvor få mennesker færdes, kan der udfolde sig et rigt fugleliv, og det er en yndet rasteplass for trækfugle.

Fyret på spidsen af tangen er bygget i 1904, men nu nedlagt.

I en indberetning om Krønge skole nævnes i 1859, at skolen er gammel, men at der er planer om en ny. Den gamle er den hvide bin-

dingsværksbygning tv., og den nye ligger lige ved siden af.

SKOLER

Som det allerede er nævnt i kapitlet om godsejerne, var de første skoler på landet oprettet på privat initiativ, og området var pænt dækket med skoler i slutningen af 1700-tallet. I indberetningerne fra sognene kan det ses, at skolerne er små lerbuse med stråtag, som f. eks. i Gl. Holeby, hvor den lille skolebygning stod midt på gadejorden i landsbyen. Krønge, Fuglse og Torslunde har også deres små skoler, Bursø skole findes i hospitalet, men rigtigt grundmurede bygninger er de konge-

lige rytterskoler i Flaarup, Assenbølle og Errindlev.

I skolen blev der undervist i katekismus, for læres skulle den, uden den kunne man ikke blive konfirmeret. Var man ikke konfirmeret, måtte man ikke gifte sig eller tage tjeneste uden for sognet.

I 1814 vedtages den vigtige lov for folkeskolen. Den gjorde undervisningen obligatorisk for alle børn, og den bestemmer dermed, at det nu er det offentlige, der skal oprette og drive skolerne.

Errindlev Skole

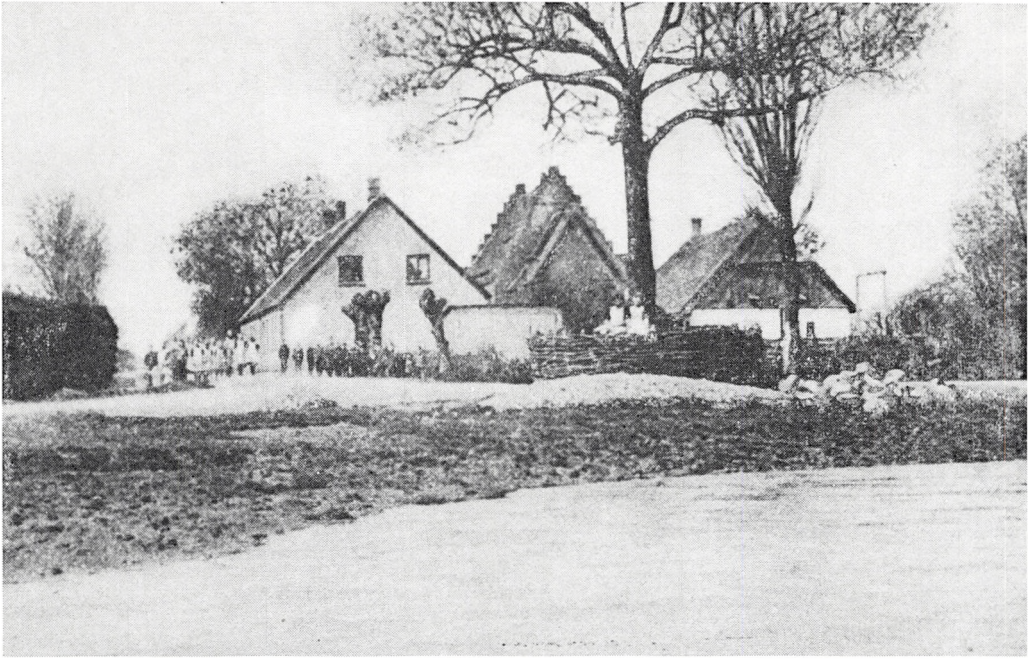
Errindlev har haft sin rytterskole fra 1720. Med tilbygninger flere gange har den kunnet bruges, til der blev opført en ny, som ses på billedet, omkring 1900.

Som en følge af loven iværksættes et omfattende skolebyggeri. I 1816 bygges en skole af stampet ler i Torslunde, og Holeby skole flyttes fra den lille landsby til det nu vigtigere vejkryds. Langsomt udviskes skellet mellem land og by på skoleområdet, skolerne opføres nu ikke mere i ler og bindingsværk, men som store, lange grundmurede murstensbygninger. I forhold til bebyggelsen i landsbyerne er der her tale om skolepaladser.

Bursø får i 1830 en ny skole (se side 66), og i samme stil bygges der i Fuglse og Sjelstofte. Flaarup får ny skole i 1857, og i 1870 bygges der skole ved kirken i Torslunde.

Det er interessant at se, at børnetallet ved skolerne i 1847 var væsentlig anderledes end i dag. De store skoler – med over 60 børn – var Krønge, Fuglse, Errindlev og Sjelstofte, mens Bursø, Bjernæs og Holeby havde under 60 børn.

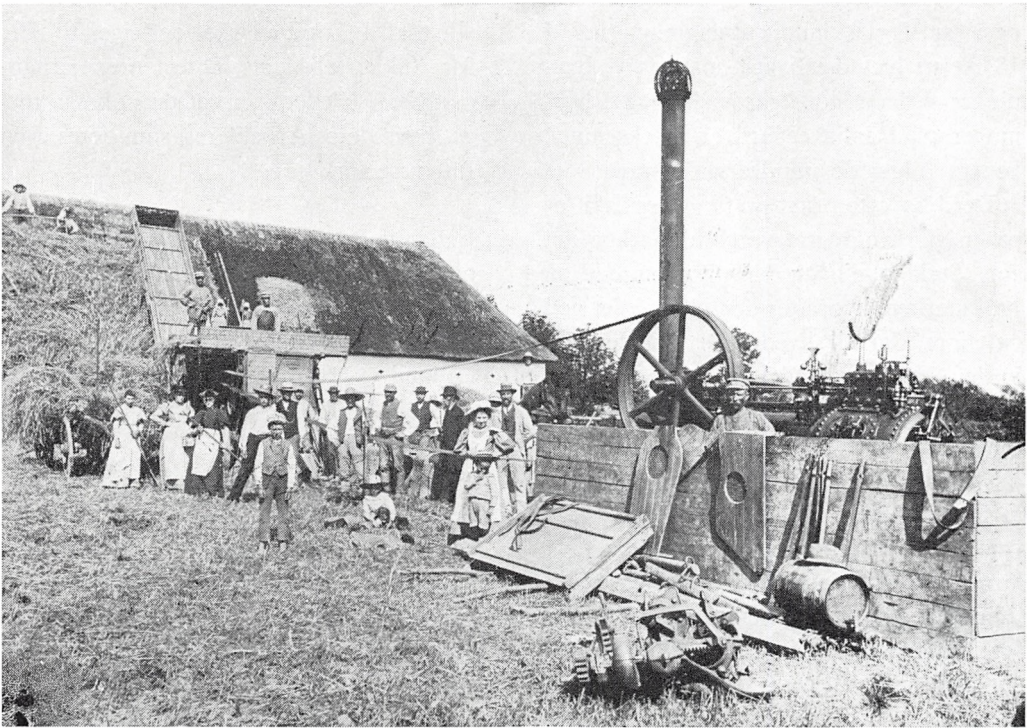

I landsbyerne har der været mange anledninger til at holde fest. Ud over de religiøse højtider har der været fest ved høst, fastelavn, og familiebegivenheder har også været fejret. Forårets komme blev fejret ved at ride sommer i by, og ved midsommerfesten var det gamle rådslagningstræ centrum for begivenhederne. Holeby kommune har bevaret mange af de gamle midsommertræer. I en beretning fra 1850'erne fortælles der om midsommerfesten i Bursø. Byens piger samlede aftenen før festen i den gård, hvor dansen skulle gå, og her bandt pigerne krans. Karlene hentede grene i skoven, og de reparerede risfletningen omkring træets fod. Næste formiddag

pyntedes træet med kransfletning, under træets krone blev der hængt et kors, og træets grene blev pyntet med krans. Grønne grene blev sat i en rundkreds om træet. Med musikanter i spidsen vandrede man i optog til træet. En ældre karl bar midsommerkronen på en lang stang, der var pyntet med silketørklæder og blikstads, der ringlede. Så gik eller dansede man omkring midsommertræet. På vejen fra træet til gildegården drog man ind i forskellige gårde for at vise stadsen. Billedet viser Bursø midsommertræ i 1911. Bag træet ses kirken, og de mange børn, der skimtes på vejen, er myldret ud af skolen, da fotografen begyndte at stille apparatet op.

Landbrugsomlægningen

Tærskning med dampkraft ved Errindlev præstegård i 1898. Tærskningen var et arbejdsom-

råde, der tidligt blev mekaniseret inden for landbruget.

Fra midten af 1800-tallet blev det bedre tider for landbruget. Kornpriserne steg, og hvor man fra den tidligere drift var vant til stort set kun at dyrke det, der var brug for på gården, blev der nu tale om et overskud fra den intensivt dyrkede jord.

Flere metoder til jordforbedring blev taget i brug. Den kalkholdige jord blev brugt til mergling af markerne. Afledning af vand fra markerne blev gjort mere effektiv, først ved at lave åbne grøfter og senere ved dræning med lerrør. Svingploven, svenskharven og andre nye redskaber blev indkøbt og taget i brug til jordforbedringen.

Periodens økonomiske opsving gav sig også udslag i landbrugsbygningerne. I 1870'erne blev der bygget mange nye bygninger ved de store gårde, hvor avlsbygninger på Raahavegaard er et eksempel. Senere fulgte de mindre gårde med.

Der blev ofte brugt op til syv sædskifter på en gård, og deraf var brakmarken det ene. Staldgødningen blev kun spredt på brakmarken, hvorefter den blev pløjet ned og gjort klar til hvede. Det vil sige, at jorden kun blev gødet hvert syvende år. Det var for lidt, og det medførte en ud-pining af jorden.

Da priserne på korn samtidig begyndte at falde i 1870'erne, måtte der søges nye veje. – Løsningen blev det kombinerede korn- og husdyrlandbrug, og da der samtidig blev gjort et pionerarbejde i Holeby for sukkerroedyrkning, begyndte en ny epoke i landbruget.

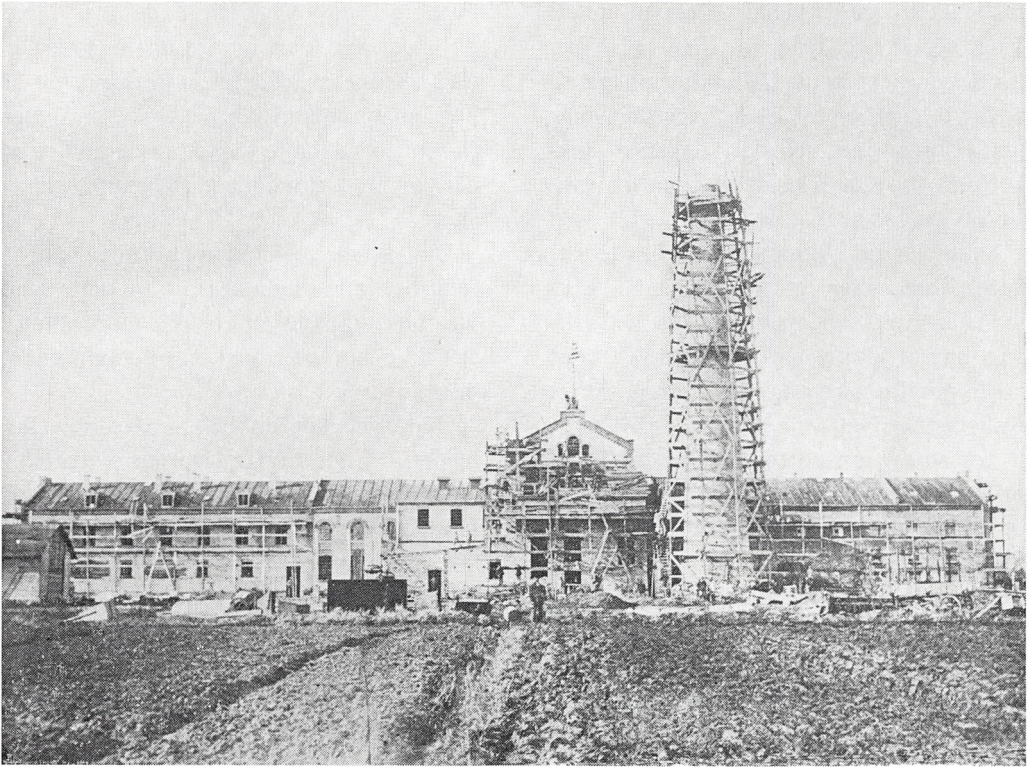
SUKKERROER

I 1872 kunne man i Lollands-Posten læse følgende: „Mariebo, den 11te December. I Gaar Eftermiddags lagdes Grundstenen til Roesukkerfabriken Lolland. Det er vore Læsere bekjendt, at der i Foraaret indbødes til Aktietegning hertil, hvortil Stødet gaves af den som udmærket dygtig – teoretisk og praktisk – Landmand bekjendte Proprietair Erhard Frederiksen til Nøbbøllegaard, der, ligesom sine Brødre: Professor og Folketingsmand Chr. F., Proprietair Johan D. F. til Baadesgaard og Jægermester Peter F. til Kjørstrup ved mange Lejligheder have viist, at de have taget Arv, navnlig de tre Førstnævnte, efter deres energiske Fader, gamle Justitsraad F., og især skal det siges til Ære for Sukkerfabrikens Directeurer Erhard og Johan Frederiksen, at de nok saa meget have deres Arbejdes, som deres egen Interesse for Øje ...“

Lollands-Posten har hermed præsenteret os for hovedpersonerne i det dristige og fremsynede projekt, som startede i Holeby. Før end grundstenen til fabrikken Lolland i Holeby kunne nedlægges, var der gået store og svære forhandlinger og overvejelser.

Landets store finansmand, C. F. Tietgen, var foruden en række store virksomheder også ved at etablere aktieselskabet De danske Sukkerfabrikker på samme tid, og brødrene Erhard og Johan Ditlev Frederiksen søgte at knytte Tietgen til projektet i Holeby, men uden resultat, hvorfor de to brødre valgte at forsøge selv.

De var begge uddannet på Landbohøjskolen, og på deres gårde udførte de store

Fabrikken »Lolland« under opførelse i foråret 1873.

forbedringer, og teoretiske landbrugsartikler blev i stort omfang skrevet af Erhard Frederiksen. Omlægningen af landbruget og dyrkningen af sukkerroer med tilhørende fabrik til forarbejdning havde fået brødrenes store interesse ved rejser i udlandet, fortrinsvis i Tyskland, hvor man søgte at gøre sig uafhængige af det indførte rørsukker, som havde været kendt i tusind år.

Grundtanken i sukkerroedyrkingen var, at den dyre og overflødige renbrak skulle erstattes med dyrkning af sukkerroer, så sædskiftet fra 7- eller 8-marcksdriften blev på 4 skifter, nemlig 1) hvede,

2) sukkerroer, 3) byg og 4) kløver og andre foderurter. Roerne skulle afgive en mængde affald til kvægfoder, og et forøget kvæghold, dels til kødkvæg for eksport og dels til malkekvæg, skulle give mere staldgødning, der sammen med kunstgødning skulle kunne forøge udbyttet. Der skulle på denne måde næsten kunne fås både i pose og sæk – salg af korn og salg af roer til fabrikken.

For at kunne realisere planerne mente Erhard Frederiksen, at de måtte knytte en sukkerfabrik tæt sammen med et stort avlsbrug, dels for at sikre de nødvendige kvantiteter roer og dels for at sikre en

tilstrækkelig god kvalitet. Det var meget klogt set af brødrene, for det kneb i begyndelsen meget at få landmændene til at tro på disse nye tanker, hvorfor mange holdt sig tilbage med dyrkningen af sukkerroer, for slet ikke at tale om at investere i en fabrik.

Som ejer af Nøbbøllegaard havde Erhard Frederiksen et 400 td. land stort mønsterbrug at begynde på, og ved forpagtning af Højbygaard og Saksfjed samt nogle mindre gårde havde brødrene sikret sig leveringsdygtige landbrug. For ikke at få for store transportproblemer måtte fabrikken ligge i nærheden af disse jorder, og da jernbanen i 1872 skulle projekteres, fik brødrene gennemført, at strækningen Maribo-Rødby kom til at løbe tæt forbi det sted, hvor fabrikken skulle ligge. Forbindelsen med havnen i Bandholm var dermed sikret. Der havde ellers været planer om at placere fabrikken ved sydkysten, hvor der var let adgang til de store mængder vand, der er nødvendige for produktionen, men da den planlagte havn ved Syltholm lod vente på sig, valgte man Holeby. Vandforsyningen blev løst ved, at der blev nedgravet en ledning fra Røgbølle sø, gennem Faurested skov til Holeby – et stort og kostbart arbejde.

Nu kunne byggeriet begynde. Fabrikken blev opført efter tysk forbillede, og tegningerne var udført af et tysk firma. Grundstenen blev som sagt nedlagt den 10. december 1872, og byggeriet var beregnet færdigt i oktober 1873.

Men en række uheldige omstændigheder spændte ben for arbejdet; stormfloden den 13. november 1872 krævede en stor arbejdsstyrke til genrensning af landbrugs-

bygninger og byggeriet af de nye diger. Arbejdet ved den nye jernbane krævede også mange arbejdere. At transporten af byggematerialerne og de store maskiner til fabrikken skulle foregå ad de opblødte, dårlige veje, forsinkede byggeriet yderligere.

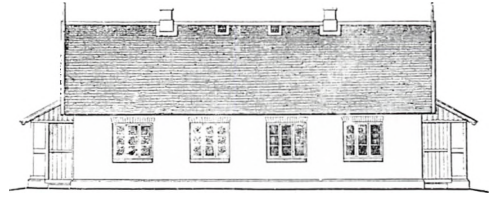
Den første roekampagne kunne derfor først begynde i januar 1874, og dette sene tidspunkt for starten betød, at resultatet slet ikke stod mål med de to brøders forventninger.

Byggeriet blev dobbelt så dyrt som beregnet, og det gav fra starten store økonomiske problemer for det i forvejen risikable projekt, og mange af dem, der ikke turde springe på vognen fra starten, blev endnu mere tilbageholdende.

Trods de store vanskeligheder fortsatte de to brødre ufortrødent med at få fabrikken rigtigt i gang, og efter den næste kampagne, der blev påbegyndt i rette tid, så det lidt lysere ud.

Hvor der tidligere lå åben mark omkring Nøbbøllegaard, rejste der sig nu et helt lille samfund. For at sikre en stabil og god arbejdskraft blev der bygget 21 arbejderhuse ved fabrikken, og i den arbejdskrævende roesæson kom der yderligere arbejdere til, ofte svenske piger, der boede på fabrikken. Ved fabrikken blev der også etableret et udsalg og et markettenderi, der forøvrigt var opført af stilladsbrædder fra byggeriet. Det brændte imidlertid i 1903.

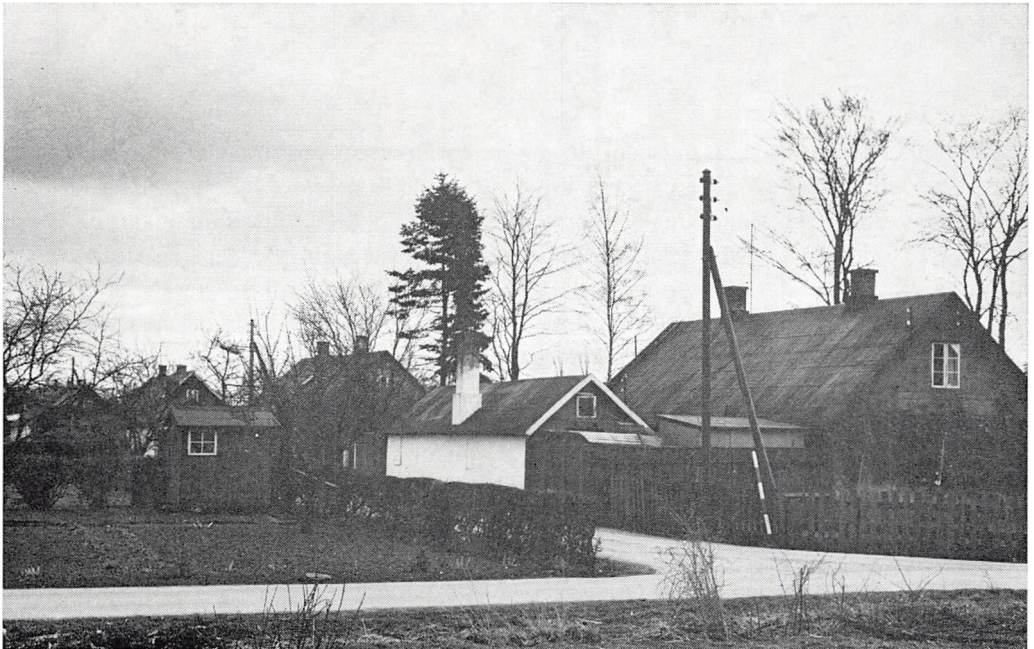
50 lærlinge blev ansat, og for arbejderens børn blev der etableret en skole ved fabrikken. En sygekasse blev også oprettet. Hele dette samfund måtte da også have en betjent fast tilknyttet fabrikken.

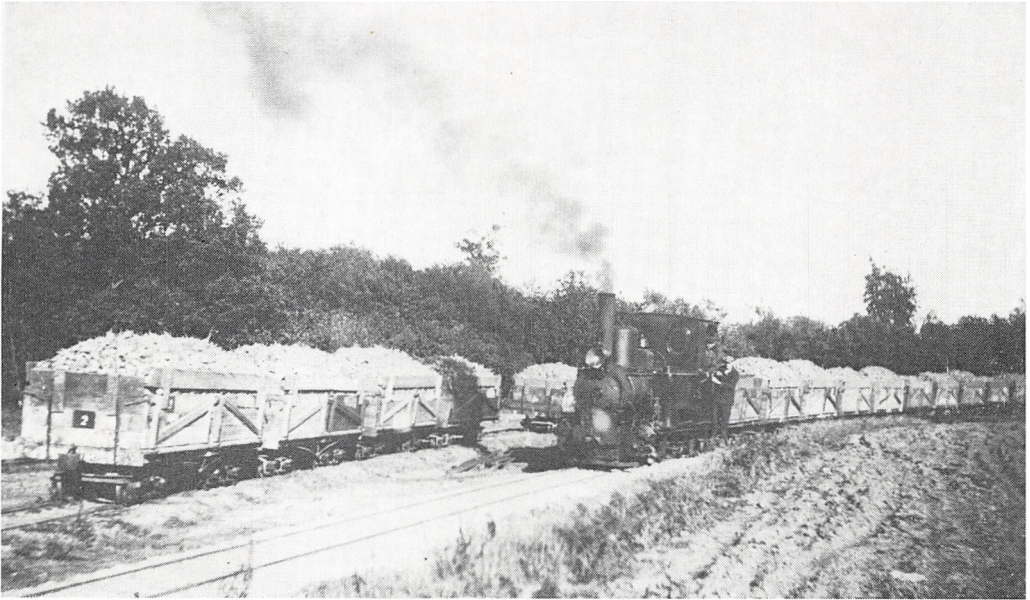

Tegning af et af de tofamilieshuse, som blev opført i 1873 nordøst for fabrikken.

Parti fra arbejderhusene – nu kaldet havebyen. Til det bysamfund, der blev oprettet ved fabrikken, var der også behov for en skole. I begyndelsen blev der holdt skole i tagetagen over

marketeribybygningen, men senere blev skolen flyttet til et af arbejderhusene. Her blev der holdt skole til 1908.

Roetog fotograferet ved Søholt. Transporten fra dyrkningsstedet til fabrikken blev løst ved hjælp af de smalsporede roebaner. Allerede i 1874 blev de første spor lagt, og vognene blev trukket af heste. I 1894 gik man over til lokomotiver som trækraft, og banen blev udvidet til Errindlev,

Bjærnæs og Taagerup. Fordelen ved skinnesystemet var, at sporene kunne flyttes, men om-ladninger kunne ikke undgås, og arbejdet med at læsse roer har kostet mange dårlige rygge, indtil moderne læssegrabber har overtaget dette hårde arbejde.

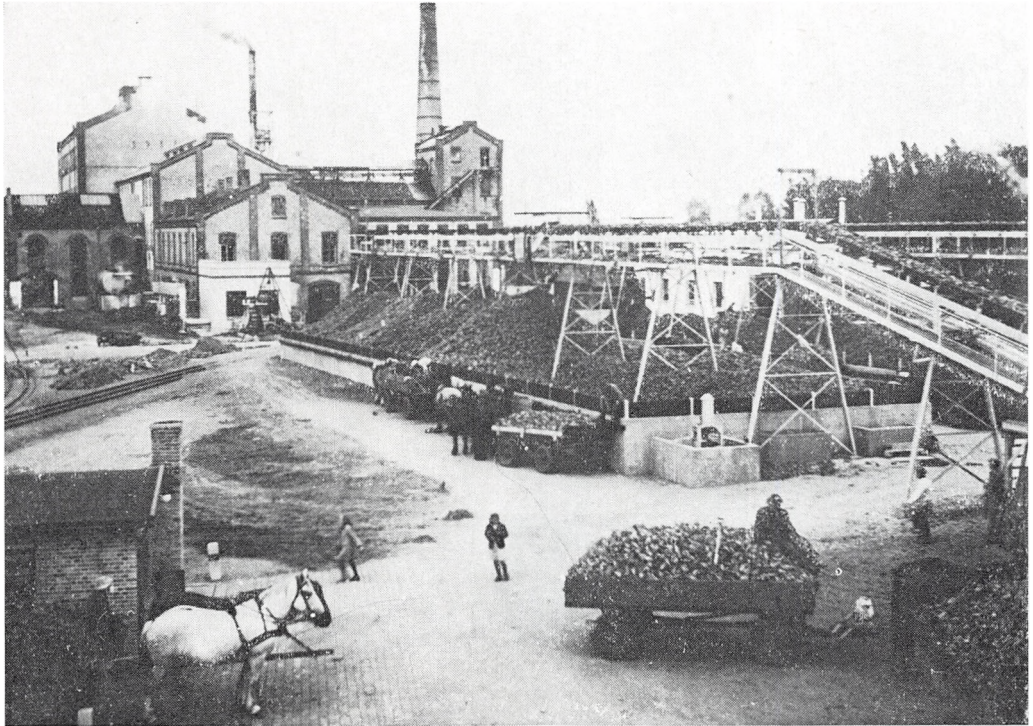
Brødrene Frederiksen standsede dog ikke ved dette. De havde flere jern i ilden. Den store kvægbestand, der blev opbygget på Nøbbøllegaard, krævede en stor mejerikapacitet, så der blev oprettet et mejeri ved Holeby kirke. Ligeledes blev der ved Nøbbøllegaard oprettet et teglværk, ja, selv en mindre kaffefabrik blev etableret. Ud over driften af sukkerfabrikken havde landbruget fortsat brødrenes store interesse.

De forstod at samle dygtige medarbejdere omkring sig, således blev smedjen ledet af den dygtige Hans Christoffersen, og han udviklede nye redskaber til dyrk-

ningen af sukkerroerne. Stor opmærksomhed vakte de store lokomobiler, som blev indkøbt i 1872 til pløjning af de store marker på Nøbbøllegaard og Højbygaard.

Brødrenes idealisme og iver var desværre ikke nok. Udbyttet lod vente for længe, til at de kunne klare de store investeringer, og trods gode fortalere for sagen, som bl. a. etatsråd Jørgensen på Søholt og baron Bertouch-Lehn, måtte brødrene Frederiksen melde sig konkurs i 1877.

De satte hele deres ejendom til ved dette pionerarbejde, men som der står på

Fabrikken i fuld gang omk. 1950.

den sølvplade, der blev lagt under grundstenen på fabrikken:

„Gid den med Held maa arbejde hen til Maalet at bringe Liv og Fremgang i Egnens Agerbrug og Velstand til Husbond og Arbejder“,
så må det siges, at dette mål gik i opfyldelse.

Kreditorerne i fabrikken fortsatte driften af fabrik og avlsbrug under navnet Højbygaard Sukkerfabrik, indtil det i 1880 blev overtaget af De danske Sukkerfabrikker.

J. D. Frederiksen rejste efter fabrikkens fallit til USA, hvor han arbejdede med

mejeridrift, og Erhard Frederiksen fik ansættelse som konsulent hos De danske Sukkerfabrikker i Nakskov.

Skepsis og tilbageholdenhed prægede landmændene med hensyn til dyrkningen af sukkerroer, men efterhånden kom leveringerne godt i gang, da flere og flere skrev kontrakt med fabrikken. I dag er dyrkningen af sukkerroerne af stor betydning for landsdelen.

Højbygaard Sukkerfabrik kom til at fungere som sukkerfabrik i næsten 100 år, indtil den i tidens ånd blev bortrationaliseret. Større enheder var tidens løsen, og da transporten blev overtaget af lastbiler, kom afstanden fra roemark til fa-

Malkepiger på Lungholm 1915.

brik ikke til at spille større rolle. Fabrikens sidste kampagne blev i 1960.

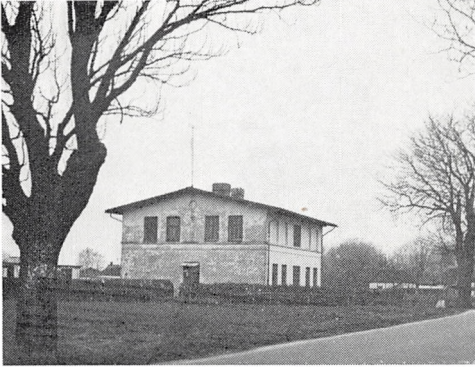
De gamle, stolte bygninger overtoges af De Forenede Papirfabrikker, og A/S Højbygaard fremstiller her groft papir. Lidt af landbrugets produkter indgår dog i driften, da hvede- og rughalm bruges i produktionen. Fabrikken beskæftiger ca. 80 medarbejdere.

ARBEJDSKRAFT

Omlægningen af landbruget i 1870'erne, dels det forøgede husdyrhold og dels til sukkerroedyrkingen, var driftsformer, der

krævede en stor arbejdsstyrke. Men landbruget manglede arbejdskraft af flere grunde. Danske mænd og kvinder ville i starten ikke arbejde i roerne, og da en husmandsfamilie ikke kunne opretholde livet ved sæsonarbejde, blev en vandring fra land til by og udvandringen følgen. Arbejdskraften måtte derfor hentes hertil.

I begyndelsen var det svenske arbejdere, fortrinsvis piger, der kom til landet, hvor de kunne tjene en bedre løn end i de overbefolkede egne i Sverige. De unge piger arbejdede på mejerier ved de store gårde, som malkepiger og i roerne, mens karlene

Taagerup polakkaserne.

Munksgaards polakkaserne fotograferet i 1968, nu nedrevet.

arbejdede ved teglværker og anlægsvirksomhed, hvor digebyggeriet og jernbanen var de væsentligste.

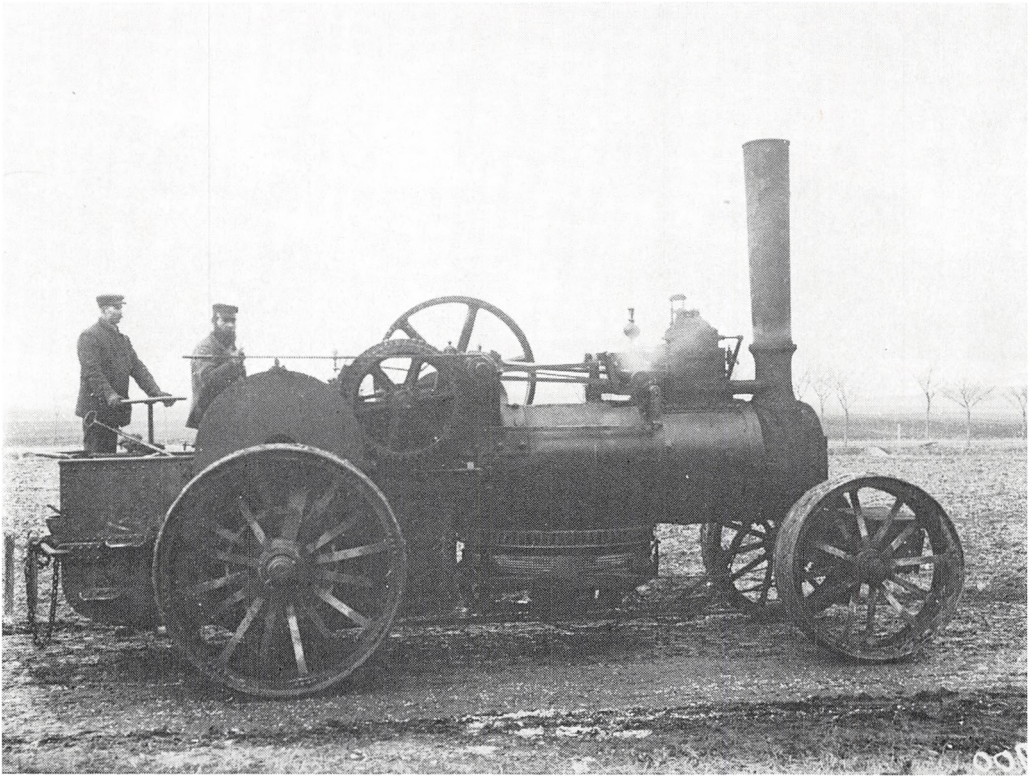
På fabrikken „Lolland“ var der hver sæson over 100 indkvarteret på 1. sal af marketenderbygningen.

I 1893 erstattes den svenske arbejdskraft af polske arbejdere. Om foråret blev de polske piger hvervet, og de drog i store grupper hertil for at arbejde i roerne, til sæsonen sluttede i december måned. Arbejdet i roemarken var snavset og hårdt. Med de kortskaftede roejern måtte pigerne radrense og udtynde roerne. Optagning af

roerne med roegaffel, aftopning med roekniv og læsning var altsammen med håndkraft.

Til indkvartering blev der ved de store gårde bygget kaserner, og ved Taagerup og Nøbbøllegaard ligger de endnu.

På de mindre gårde blev polakkerne indkvarteret på selve gården eller i mindre huse. Polakkernes arbejde og ophold gav anledning til mange problemer, som er uddybet i flere bøger. I 1929 ophørte importen af den udenlandske arbejdskraft, og det var nu de danske kvinder, der måtte tage slæbet i roemarkerne.

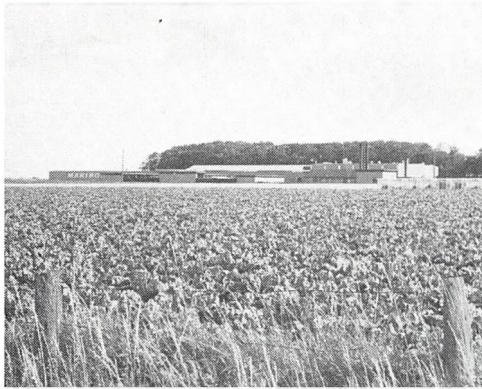

I England havde man eksperimenteret med damppløjning, og i 1869 blev det for første gang demonstreret i Danmark. Samme år købte etatsråd L. Jørgensen et system med et lokomobil til brug på Søholt og Søllestedgaard.

I 1872 købte Erhard Frederiksen til Nøbbøllegaard og Højbygaard et andet damppløjesystem, hvor der blev brugt to 14 hestes lokomobiler. De kørte på hver side af marken, og ved hjælp af en stålwire under lokomobilerne blev redskaberne trukket hen over marken; når der skulle skiftes fure, kørte de to lokomobiler et stykke frem. Lokomobiler var dampmaskiner på hjul, og den store trækraft kunne rigtigt

komme til udtryk på de flade, stive jorder på Lolland. Ud over at trække plov, grubber, stenbrækker og harve kunne lokomobilerne trække tærskværk m. m.

Der skulle et stort mandskab til damppløjningen: en styrer, to fyrbødere, en vandhenter og en til at hente kul samt dem, der skulle sidde på redskaberne. Damppløjningen fik aldrig rigtig betydning i Danmark undtagen på Højbygaard, der brugte lokomobiler til 1929. Det ene af de to ni tons tunge lokomobiler er her fotograferet ved Højbygaard, og det kan i dag ses på Frilandsmuseet i Maribo.

Forsøgsstationen Maribo ved Sofiehøj. – Foto 1977.

Siden 1920 har D. D. S. arbejdet med forbedring af frøsorterne til sukkerroerne, og i 1935 blev Holeby center for denne virksomhed, da D. D. S. købte Sofiehøj. Her blev der opført drivhuse, frørenseri og tørreri. Under navnet Maribo Forsøgsstation har denne virksomhed udvidet stærkt, nye bygninger er opført i midten af 1960'erne og igen i 1970, så virksomheden nu er en stor arbejdsplads i kommunen med ca. 140 ansatte. Fra forsøgsstationen sælges frø til hele Danmark, og den har også en stor eksport af frø samt anlæg til bearbejdning af frø.

ANDELSBONDEN

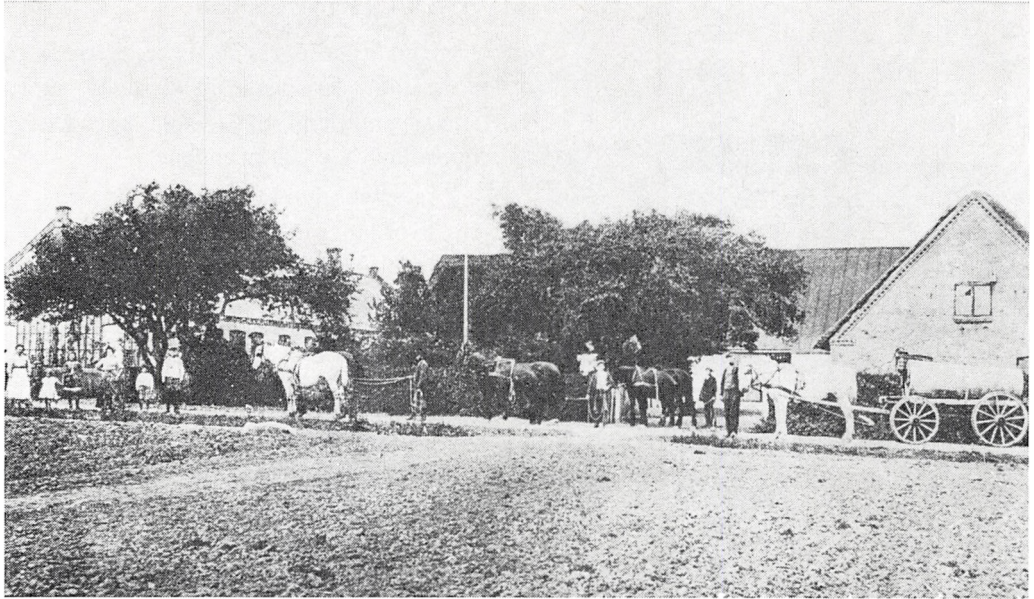
Den intensive dyrkning af sukkerroer og korn samt det øgede husdyrhold var en ændring af landbruget, som krævede en omstilling hos landmændene.

Fra opgørelser foretaget i 1896 kan vi se, hvordan jorden nu udnyttes. Af det samlede areal i de 7 sogne er halvdelen nu opdyrket. Den største del – 33 % – bruges til byg, mens 16 % blev brugt til havre og 13 % til hvede. Hveden og byggen bragte penge til gårdejeren, afsættningen af byg til malt var god. 13 % af det dyrkede areal blev brugt til sukkerroer, der dog steg til 30 % i 1919. Sukkerroerne gav både kontanter og foder i form af roetoppene og affaldet fra sukkerfabrikken. Indtægterne måtte naturligvis modregnes med udgifterne til frø og kunstgødning.

Indkøb af redskaber blev nødvendigt. Til sukkerroedyrkingen måtte der dybtgående plov, kultivator, harve, ring- og bloktromle, radsåmaskine, radrenser og roeoptager. Kornavlens krævede fortsat nye maskiner, hvor tærskværk, hesterive og mejemaskine var nogle af dem.

Heste var den nødvendige trækraft, og der var i gennemsnit 7 heste pr. gård omk. århundredskiftet. Svinebestanden forøges, og snart dukker der centrale svineslagterier op, dog ikke i Holeby kommune. Den forøgede kvægbestand, hvor antallet af det røde malkekvæg er tredoblet i tiden fra 1838 til 1909, kræver mejerier.

Landmanden bliver nu afhængig af en række faktorer uden for gården, og i flere tilfælde bliver det landmændene, der opretter og driver de nye virksomheder.

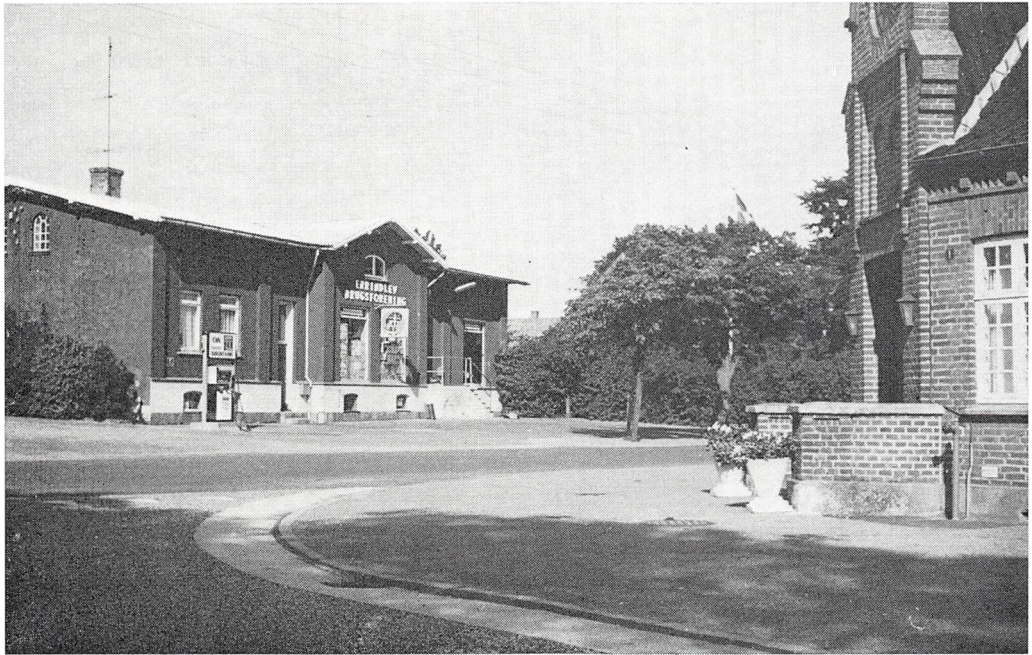

Torslundegaard. Foto omkring år 1900.

Krønge Bageri pr. Bursø.

Krønge bageri omkring 1910.

På grund af en række initiativrige mennesker er Errindlev tidligt blevet et kulturelt og økonomisk center i den sydlige del af kommunen. En af de første brugsforeninger på landet blev

oprettet, byen fik sparekasse og forsamlingshus. På trods af nutidens kraftige centralisering har byen formået at bevare disse goder. Foto af brugsforeningen og sparekassen 1977.

MEJERIERNE

Fra 1830'erne var herregårdsmejerierne enerådende. På de store gårde havde man tilstrækkelig med køer, til at det kunne betale sig at oprette mejerier og ansætte udenlandske mejerikyndige. På de mindre gårde havde man kun mælkeprodukter til eget brug.

Da Erhard Frederiksen som led i omlægningen af avlsbrugene forøgede besætningerne på Nøbbøllegaard og Højbygaard, kunne det lille gårdmejeri ikke klare den forøgede mælkemængde. Derfor opførte han i 1873 et mejeri på en englod

købt af præstegårdsjorden i Holeby. Her, lige ved Holeby kirke, var en meget vandrig kilde, der kunne forsyne mejeriet med ca. 1600 tønder vand i døgnet.

Mejeriet i Holeby var privat, men betjente også de nærmest liggende gårde, men da andelsbevægelsen gik som en bølge over landet, begyndte man at oprette andelsmejerier. Andelsbevægelsen havde sin støtte hos gårdmænd og husmænd, og de kom på demokratisk vis til at styre andelsvirksomhederne.

I 1887 blev der oprettet andelsmejerier i Torslunde og Errindlev. Errindlev me-

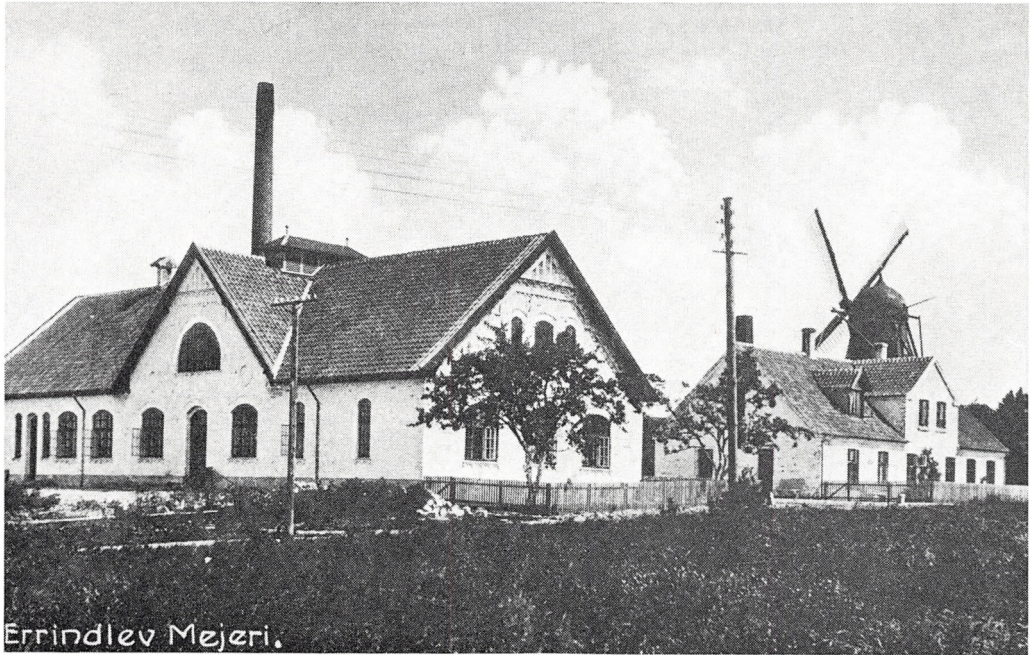
Nær Holeby kirke var en meget vandrig kilde, der kunne levere tilstrækkeligt vand til et mejeri. I 1873 anlagde Erhard Frederiksen Kilde-mejeriet. Fra begyndelsen modtog mejeriet fortrinsvis mælk fra Højbygaard og Nøbbøllegaard. På den nederste del af postkortet ses en skorsten; det er resten af et eksperiment. I 1891 blev der nemlig op til mejeriet opført en vallsukkerfabrik »Lactis«. Af vallen fra mejeriet blev der fremstillet kunstigt sukker, men i 1896 brændte fabrikken, og skorstenen blev så brugt af mejeriet.

jeri havde ved oprettelsen 62 andelshavere, der tilsammen havde 430 køer, et tal, der hurtigt blev forøget. Torsslunde mejeri blev anlagt midt i byen, hvor en vandrig kilde kunne forsyne mejeriet med det fornødne vand, men i 1953 måtte mejeriet udvide og moderniseres så meget, at man valgte at bygge et nyt uden for byen ved Blæsenborg.

Det var dog ikke blot mejerierne, der blev andelsselskaber. Errindlev og Fuglse møller blev ændret til andelsforetagender, ligesom oprettelsen af brugsforeningerne var udsprunget af andelsbevægelsen.

Brugsforeningerne kom til at spille en stor rolle for landbrugernes handel. Ved fællesindkøb kunne man undgå mellemhandlerleddet, og overskuddet fra forretningen gik til andelshaverne. Detailhandelen kom til landsbyerne. Der blev oprettet brugsforeninger i Fuglse, Flaarup, Hillestolpe, Bursø, Errindlev og Holeby. Errindlev brugsforening var den første, der blev oprettet, nemlig i 1868, og den fik filialer i Torsslunde og Bjernæs.

For landboerne er det nye tider, hvor det er nødvendigt at engagere sig. Bonden, der nu er blevet landmand, må til

Møllen og mejeriet i Errindlev. Mens møllen er blevet nedlagt, har mejeriet som det eneste i kommunen kunnet overleve bl. a. på grund af en meget fin osteproduktion.

at benytte et nyt stykke møbel – skrivebordet. Dette kan illustreres ved et eksempel fra en godt nok ikke helt almindelig landmand i Krønge.

I 1912 oprettede gårdmanden i Krønge et elektricitetsværk i en nedlagt svinestald. Værket blev drevet af en 19 HK petroleumsmotor. Den leverede strøm gik fortrinsvis til maskiner hos de omliggende gårdejere. Af gårdens papirer kan det ses,

at ejeren havde 4 andele i Nykøbing Sukkerfabrik, var andelshaver i Bursø og Fuglse brugsforeninger, han havde andele i Torslunde Andelsmejeri samt i Lolland-Falsters Svineslagteri. Endelig var han medlem af Øernes Eksportforening og Fuglse-Krønge Andelsbageri.

Sukkerroer blev fra gården leveret til fabrikkerne i Nykøbing, Maribo og Højbygaard.

Industrialisering

HANS CHRISTOFFERSENS MASKINFABRIK

Det var starten af sukkerroedyrkingen, der for alvor fik landbruget til at bruge maskiner. Landsbysmedene måtte til at sætte sig ind i nye, fabriksfremstillede redskaber, og fingernemme smede ned-sætter sig som maskinbyggere.

En af disse smede var Hans Christoffersen, der ved sin dygtighed og flid blev grundlæggeren af en af landsdelens største virksomheder.

Hans Christoffersen blev født 1845 i Bandholm, og efter at have stået i lære på støberiet i byen blev han smedesvend hos maskinbygger Jørgensen i Fuglse. Mens han arbejdede her, blev han gift i 1870, og sønnen Jens blev født samme år.

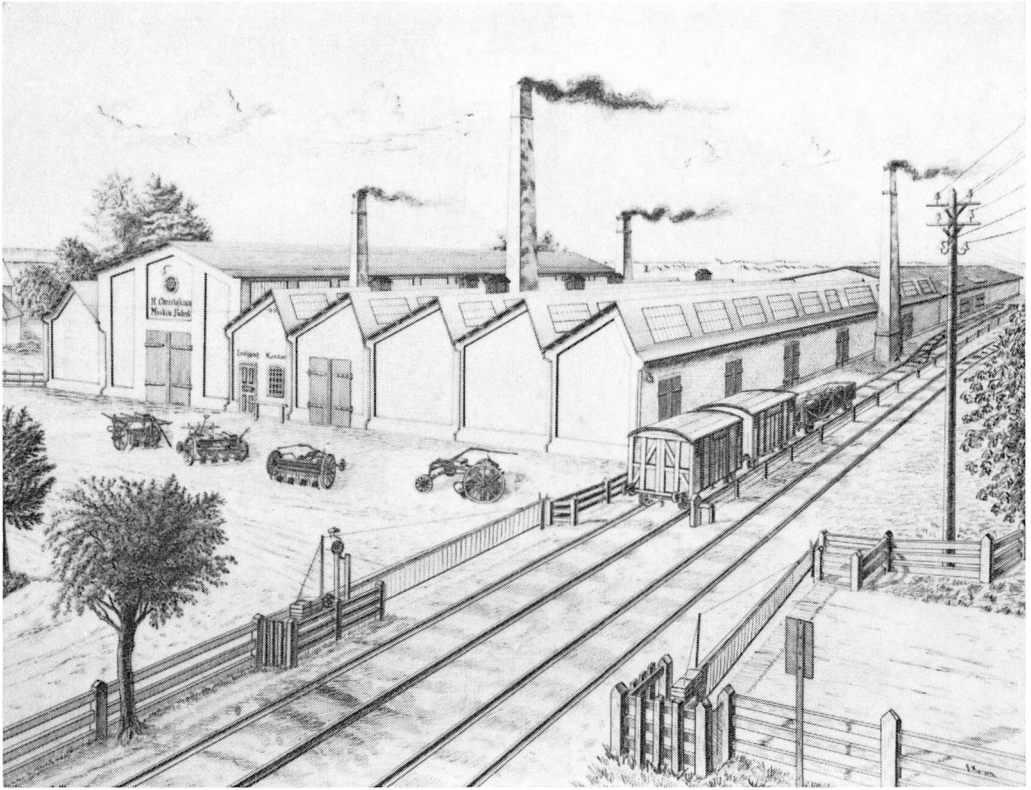
Da brødrene Frederiksen begyndte sukkerroedyrkingen og sukkerfabrikken „Lolland“, knyttede de den dygtige smed til Højbygaard avlsbrug. Her begyndte Hans Christoffersen at udvikle redskaber til brug i sukkerroemarkerne; der fandtes allerede udenlandske redskaber, men de viste sig uegnede til den stive, tunge lollandske jord. Det var først og fremmest radrensere, som blev fremstillet.

Da lokomobiler blev taget i brug på Højbygaard, var Hans Christoffersen med fra begyndelsen, og ved reparationer og vedligeholdelse af disse maskiner fik han indblik i en teknik, som han senere kunne bruge.

Ved fabrikken „Lolland“s fallit i 1877 flyttede smeden sin virksomhed til Godsted, hvor han arbejdede som selvstændig smedemester, til han i 1883 købte maskinbygger Frederiksens nye smedje umiddelbart vest for den nylig anlagte jernbane i Holeby. I smedjen her arbejdes der videre med produktion af radrensere og radsåmaskiner. Der var god afsætning for redskaberne, og hurtigt udvides værkstedet til 17 arbejdere. Da sønnen Jens kommer hjem fra en rejse til USA, begyndes en samlebandsproduktion.

På trods af nogle udvidelser bliver pladsen for trang, og i 1902 bygges der en rigtig fabrik på den anden side af jernbanen, og disse bygninger indgår nu i det meget større kompleks, som Holeby Dieselmotorfabrik udgør i dag.

Ved siden af produktionen af landbrugsredskaber begynder fabrikken nu at

Reklametegning af Hans Christoffersens maskinfabrik, som den har set ud efter 1902. Foran fabrikken er vareudvalget præsenteret. Det er radsåmaskiner og radrensere.

producere stationære og transportable petroleumsmotorer. Hans Christoffersen var ikke bange for at prøve noget nyt.

Da Hans Christoffersen dør i 1908, efterlader han en stor og velanset virksomhed til sønnen Jens Christoffersen. I 1910 udvides produktionen med dieselmotorer. De skulle fortrinsvis levere strøm til landbrugets maskiner, men allerede i 1913 leveres de første dieselskibsmotorer, en produktion, som virksomheden til stadighed har udviklet og forbedret.

Jens Christoffersen sælger fabrikken i 1916. Kort efter omdannes den til aktieselskab, hvor B & W er hovedaktionær, og i 1929 bliver fabrikken et datterselskab af B & W, en status, som fabrikken stadig har. Det nu nedlagte støberi Guldborg i Nykøbing F. blev knyttet til virksomheden i 1918.

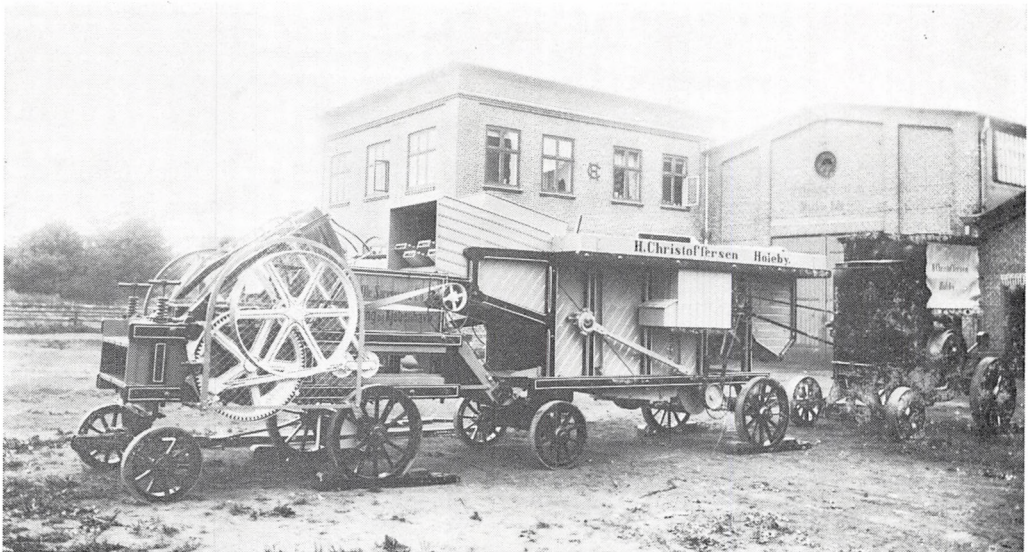
Fabrikken kom sammen med sukkerfabrikken til at sætte et kraftigt præg på bydelen omkring stationen. Den store og vigtige arbejdsplads for byen og kom-

Herover: Staben på maskinfabrikken fotograferet i 1906.

Herunder: Fra 1898 begynder Hans Christoffer-

sen en produktion af petroleumsmotorer, i 1903 tærkeværker og i 1906 halmpressere, der ikke tidligere havde været fremstillet i Danmark. De er her alle opstillet foran fabrikken.

Hans Christoffersens maskinfabrik. Foto fra begyndelsen af vort århundrede.

munen udvides fortsat, og det øgede antal arbejdere flytter til byen. Fabrikken yder garantier for lån til opførelse af ejendomme for arbejderne, og i 1951 bliver en karré opført for de ansatte på Holeby Dieselmotorfabrik.

Det er værd at nævne, at der i 1956 blev oprettet en speciel kvindeafdeling med ca. 30 kvinder, der som specialar-

bejdere producerer mindre dele i fabrikationen.

I 1955 rejses der en mindesten over Hans Christoffersen. Hans Christoffersen havde næppe forestillet sig, at den virksomhed, han startede i smedjen, skulle blive til det, den er i dag med en omsætning på omk. 200 mill. kroner og mange hundrede ansatte.

Befolkningen har gennem næsten tusind år udelukkende været beskæftiget ved landbruget, men i slutningen af 1800-tallet ændres erhvervsfordelingen. I 1890'erne er der nu i hele kommunen beskæftiget 54 % ved landbrug, 21 % ved industri, 16 % er daglejere og 6 % beskæftiget ved service og handel.

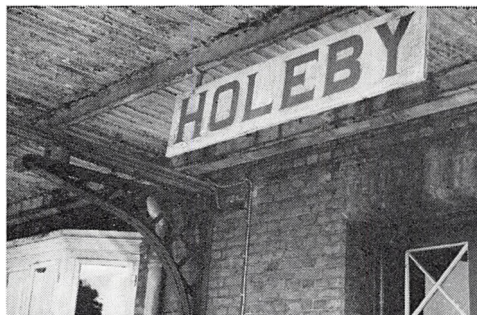
Virksomhederne er dog stærkt knyttet til landbruget. Sukkerfabrikken aftager landbrugets produkter, og Hans Christoffersens maskinfabrik leverer redskaber til dyrkningen. Der oprettes også en række mindre industrivirksomheder, og landhåndværkernes arbejde ændres. Hvor de tidligere var tusindkunstnere og udførte arbejdet mod bestilling, sker der en specialisering med fremstilling af få produkter med senere salg for øje.

Industrisamfundet har også brug for transportmidler, og jernbanen kommer til at spille en stor rolle for landsdelens udvikling.

JERNBANEN

Nogle gamle planer om en international forbindelse over Lolland til Femern opgives i 1872, og Fugleflugtslinien bliver først en realitet godt hundrede år efter, nemlig i 1963.

Alligevel var der interesse for en jernbane på Lolland. I 1873 blev der udsendt opfordringer til at tegne aktier i en lollandsk jernbane, og som hovedaktionær fik Privatbanken samme år eneret til at anlægge og drive en jernbaneforbindelse fra Nykøbing over Saksøbing og Maribo til Nakskov. Banen skulle have en sidebane fra Maribo til Rødby.

Oprindelig var det meningen, at banen skulle gå i en lige linie fra Maribo til Rødby, men brødrene Frederiksen, der allerede var godt i gang med sukkerfabrikken, fik gennem forhandlinger gennemført, at banen kom til at gå forbi sukkerfabrikken.

Banen blev indviet den 1. juli 1874. To ens stationsbygninger blev opført ved Bursø og sukkerfabrikken. I pressens omtale af begivenheden blev der lagt stor vægt på, at Bursø station fik en damebestyrer.

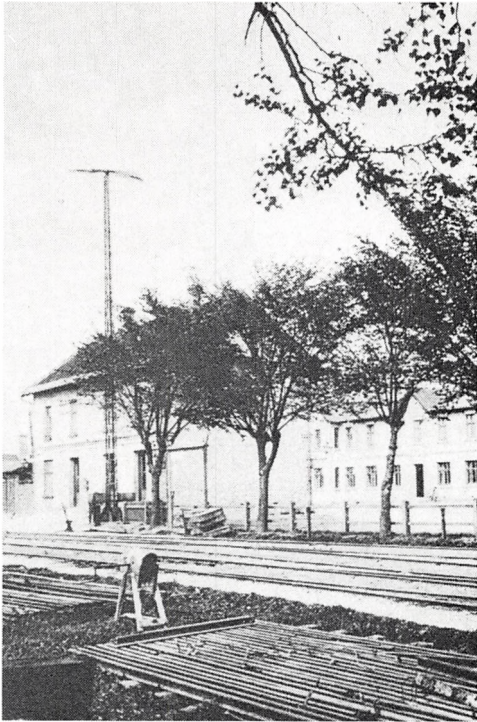
Jernbanen kunne naturligvis ikke slå for mange sving ind omkring de mindre landsbyer. For Holeby kommunes vedkommende var der således ingen byer, der direkte blev betjent af banen. Bursø station kom til at ligge et pænt stykke uden for byen, ligesom beboerne i Holeby (Gl. Holeby) fik et godt stykke vej til stationen. Ved ledvogterhuset nær Sofiehøj blev der oprettet et trinbræt, og ville man med toget, måtte passagererne hejse en kugle i signalmasten.

Forsamlingsbygningen og teknisk skole i Holeby. I 1895 blev der dannet et aktieselskab, der opførte forsamlingsbygningen. Den blev rammen om mange aktiviteter, og på loftet blev der i 1903 indrettet teknisk skole, fortrinsvis for lærlinge på maskinfabrikken. Tidligere havde lærlingene måttet tage til Rødby for at blive undervist om aftenen. Bag initiativet stod bl. a. Jens Christoffersen, og han var også med til at oprette en håndværker- og industriforening i 1906, hvis opgave det bl. a. var at opretholde driften af teknisk skole. Der blev også oprettet et bibliotek, der overtog bogbestanden fra den gamle »Læseforening for Holeby«. I 1921 blev det høje hus bag forsamlingsbygningen bygget til teknisk skole. Forsamlingsbygningen har i en årrække været brugt til biograf.

*Afsendelse af maskiner fra maskinfabrikken.
Foto 1914.*

Stationsbygningen i Holeby. Foto fra begyndelsen af vort århundrede.

Antallet af rejsende stiger jævnt, så stationsbygningen i Holeby må udvides i begyndelsen af dette århundrede. Konkurrencen med bilismen får fra midten af 30'erne personbefordringen til at falde, og den ophører helt i 1963. Det er nu kun gods, der transporteres ad jernbanen.

STATIONSBYEN

Sukkerfabrikken og arbejderhusene – nu Havebyen – var den eneste bebyggelse ved den nye station i Holeby. 2½ km herfra lå Holeby landsby. Hvis jernbanen ikke vil komme til byen, må byen komme til jernbanen, og således gik det i Holeby.

Omkring Holeby station vokser der nu gradvis en by op. Først og fremmest bygges der huse for de mennesker, der er tilknyttet driften af jernbanen, og som ved så mange andre stationer bygges der en gæstgivergård over for stationsbygningen.

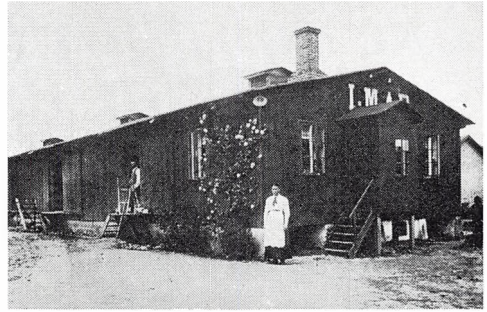
Jernbanen får et sidespor til sukkerfabrikken, og endnu et bliver ført til nogle kornmagasiner, hvor nu Qvade har magasin. Landbrugsprodukterne kunne nu nemmere transporteres med banen.

Handlende og mindre virksomheder flytter til den nye bydel. Tæt ved banen bygges Holeby mølle med bageri, brødudsalg og salg af mel, gryn og foderstoffer. Bydelen får en købmand og en urmager, og ved en af de gamle gårde, Holebygaard, der nu er kommet til at ligge i byen, indrettes et bryggeri. Forsamlingsbygningen bygges i 1895, og endelig er der Hans Christoffersens virksomhed ved jernbanen.

Siden vokser byen mod vest langs den gamle landevej, indtil bebyggelsen næsten når den gamle landsby – Holeby – som nu må finde sig i at blive omdøbt til Gammel Holeby. Byggestilen kommer til at bære præg af de nye tider. Hvor man tidligere fik bygget sit hus på bestilling, opføres der nu mindre serier af ens huse, opført af murermestre med salg for øje.

Stationsbyen virker dragende på en del af landbefolkningen, og byen får en kraftig tilvækst på bekostning af de mindre landsbyer. Landarbejdere søger til byen, hvor der er bedre indtjeningsmuligheder i industrierne. Det gamle aftægtssystem, hvor de ældre blev boende hos familien, ændres nu også, så en del af de ældre får bygget hus i byen.

Korneksportører byggede kort efter jernbanens anlæggelse magasiner ved banen, ligesom der i dag er magasin her. Tæt op til de gamle magasiner blev der omk. 1900 opført et magasin af Lollandske Mejeriers Andels Fællesforening, som ses på billedet.

Som ved mange andre stationer rundt om i landet blev der ved Holeby station bygget en gæstgivergård. Rejsen med tog kunne være lang, det gik ikke så hurtigt, så der var behov for

mad og drikke. Når man skulle til stationen, var det med hestevogn, derfor måtte gæstgivergården også have en rejsestald, som ses længst til venstre i billedet.

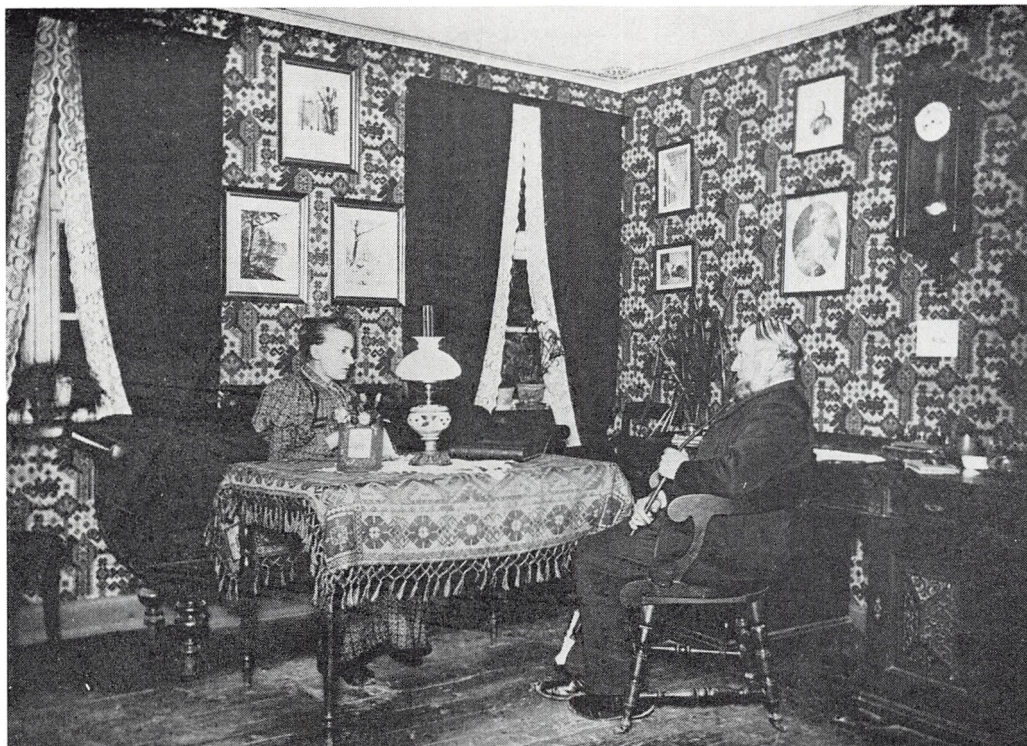

Herover: Holeby mølle med brødsalg og køretøjer til udbringning af varer. Foto omk. 1922.

Herunder: Bebyggelsen kommer til at ligne en almindelig dansk stationsby – et præg, som byen stadig har. Foto af Østergade.

Fra slutningen af 1800-tallet sker der langsomt en ændring i boligindretningen på landet. Det er de bymæssige manerer, der slår igennem. I gårdenes stuehuse får man soveværelse, ferniserede gulve, gipsede lofter, tapeter på væggene, og petroleumslampen skaffer lys. Har man været på højskole, hænges der historiske billeder på væggene.

Billedet er dog ikke fra en landbrugsejendom, men fra stationsbyen Holeby, hvor de nyeste moder først har slået igennem. Med den lange pibe sidder lærer Hansen fra Holeby skole. – Foto fra omk. 1910.

Landsbyerne fik ud over brugsforeningerne andre detailhandlere, bl. a. købmænd.

LANDDISTRIKTERNE

Stationsbyen i Holeby giver nu en forskel på land og by. Men selv om det er stationsbyen, der får tilvæksten, går de mindre landsbyer dog ikke i stå. Brugsforeningernes oprettelse og handlende som købmænd og bagere giver nyt liv til de små byer. Håndværkere som murere, tømrere og smede, måske med cykler som speciale, nedsætter sig nu også i landsbyerne.

Landarbejdernes forhold var dog stadig for ringe. Havde de et stykke jord til husmandsstedet, var det for lille til at forsørge familien, og de jordløse husmænd var endnu værre stillet.

Omkring århundredskiftet kom der da nogle love, der skulle tilvejebringe mere jord til landarbejderne. Ved en udvidet

långivning kunne flere få jordlodder, men dog stadig ikke store nok, derfor udtrykket: de indeklemtede husmænd. Senere forsøgte man dels via lovgivning og dels ved hjælp af oprettede husmandsforeninger at gøre husmændenes forhold bedre.

I 1920'erne blev der bl. a. udstykket en del jord til statshusmandsbrug. Fra Raahavegaard blev der udstykket nær Vesterby, og da baroniet Sønderkarle overgik til fri ejendom i 1925, måtte halvdelen af jorden afgives, og på en del af den frigjorte jord blev der oprettet 41 statshusmandsbrug. Sådan gik det også med præstegårdsjorderne. Præsten skulle nu ikke være landmand mere, hans løn blev kontanter, og præstegårdsjorderne blev udstykket.

FORENINGSLIVET

Genstande, vejforløb og bygninger fra fortiden er forholdsvis nemme at håndtere, men de værdier, der ligger i menneskers indbyrdes forhold, sætter ikke synlige spor og er dog væsentlige for forståelsen af vores fortid. Således har foreningslivet haft stor betydning for livet i landsbyerne.

Højskolernes opdukken i sidste halvdel af 1800-tallet er med til at sætte gang i et omfattende foreningsliv. Unge drager af sted for at vende hjem til sognet med nye tanker og ideer. Efterhånden blev der bygget forsamlingshuse, der skulle være rammen om foreningernes aktiviteter.

Errindlev, Fuglse og Holeby (se side 87) fik forsamlingsbygninger.

I 1866 stiftedes i Errindlev en foredragsforening under navnet Dansk Forening, og denne forening stod bag mange initiativer i byen, bl. a. opførelsen af forsamlingshuset. I talen ved indvielsen af Errindlev forsamlingshus blev der bl. a. sagt: „... så har foreningen stræbt at samle så mange kvinder som mænd, unge og gamle om de vækkende og oplysende ord, som stadig har lydt ved vore vintermøder, takket være de begavede ordførere for det bedste, som bevæger sig i vort folk og vor tid, der har givet møde hos os for at tale til vore hjerter og ånd. De vide, at disse møder med tale og sang er blevet os så kære...“ (Lollands-Posten 2. dec. 1882).

Der er med disse indvielsesord peget på de aktiviteter, man har haft, og hvad man ønsker, forsamlingshusene skal være ramme om i fremtiden.

Forsamlingshusene viste sig dog at være egnet til mange andre ting end foredrag. Dette samlingssted for byens og oplandets

befolkning blev brugt til dilettant, foreningsmøder, og her kunne skytte- og gymnastikforeningerne dyrke gymnastik og våbenøvelser. Kaffebordet er et godt samlingssted, så ved forsamlingshusene blev der også oprettet restauration. Familie-fester og foreningsballer kunne nu holdes i forsamlingsbygningen.

Foreningerne skulle dog ikke alene dække behovet for selskabelighed, men nogle ønskede også at ændre noget i samfundet, for mange af de nye tanker, der kom udefra, blev taget op i foreningerne.

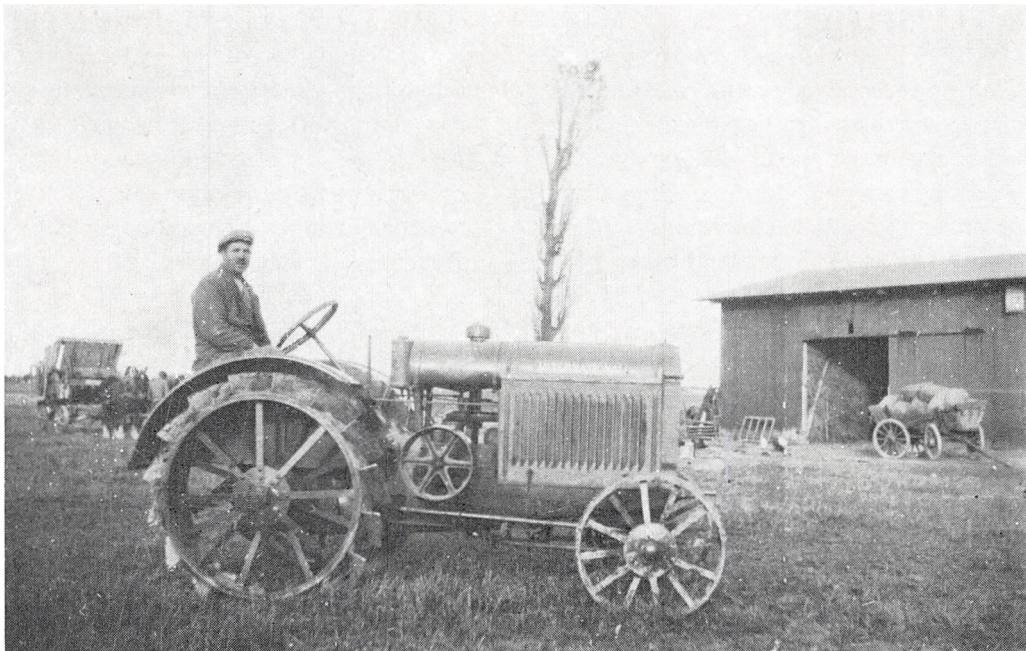
Man dygtiggjorde sig i læseforeninger og i landboforeninger, eller man oprettede hjælpe- og sygekasser for at skabe større tryghed. I Errindlev blev der f. eks. oprettet en sygekasseforening med navnet: Arbejder-, syge-, hjælpe- og alderdomsstøtte forening af 1866.

Tidens nye tanker og tekniske fremskridt blev debatteret og ført ud i livet, som f. eks. oprettelsen af elektricitetsværker og sparekasser.

SPAREKASSER

I et forsøg på at hjælpe de svagt stillede husmænd og daglejere blev der oprettet låne- og sparekasser rundt om i sognene. Frem for de store byers pengeinstitutter havde man her et mere personligt forhold mellem udlåner og låner.

Errindlev Sparekasse blev oprettet i 1872 af sygekasseforeningen, og i Fuglse blev der oprettet en sparekasse i 1874. Det var i starten ofte under primitive for-

Mekaniseringen af landbruget skete meget langsomt. Først efter anden verdenskrig blev traktoren almindelig. Enkelte steder som her på

*Christianslund, Torsslunde, havde man dog traktor med jernhjul.
Foto fra slutningen af 1930'erne.*

hold, disse sparekasser udførte deres samfundsnyttige arbejde. Således havde f. eks. Holeby Sparekasse „kontor“ hos brugsuddeleeren.

Senere forbedredes forholdene, sparekasserne fik egne lokaler, men de kom i konkurrence med bankerne, der nu rykker deres filialer længere ud på landet end tidligere. Det var fortrinsvis i Holeby stationsby, de slog sig ned, og stadig findes her mange pengeinstitutter.

ELEKTRICITETSVÆRKER

Det var også foreninger, der stod bag oprettelsen af elektricitetsværker. Man ville ikke stå tilbage for de større byer, og det voksende antal industrier samt nye maskiner i landbruget krævede strøm.

Krønge fik et lille privat el-værk (se side 81), mens Errindlev og Holebys værker, der begge er oprettet i 1911, blev andelsselskaber. Fra starten blev der også leveret strøm til private boligers belysning.

Errindlev el-værk var selvstændigt til 1923, hvorefter byen fik leveret strøm fra Rødby. I 1930'erne blev der med tilskud fra sognerådene oprettet gadebelysning i Errindlev og Holeby.

Holeby el-værk fungerede til 1960, da

Holeby Elektricitetsværk.

Stolthed over de nyeste fremskridt gav sig bl. a. udslag i udgivelsen af postkort.

sukkerfabrikken ophørte, og hvor der nu skulle fabrikeres papir. Det store el-forbrug, som papirfabrikken fik, kunne Holeby ikke klare, så el-forsyningen blev leveret fra SEAS, der samtidig oprettede gadebelysning i de mindre byer og forbedrede den i Holeby.

Som det kendes fra egne i det øvrige land, har kommunen ikke haft større vækkelser. Som en følge af grundtvigianismen blev der oprettet en friskole i Torslunde i 1880'erne, men den fungerede kun i en halv snes år.

Forsamlingshusene blev også rammen om religiøse møder, og i Holeby samledes en lille kreds til møder i private hjem. Indre mission fik oprettet et missionshus,

Betania, i Holeby i 1908, og her blev der i mange år holdt møder og søndagsskole.

Der er ingen tvivl om, at det blomstrende foreningsliv har betydet meget for den kulturelle og materielle udvikling.

Foreningslivet trives stadig, men har ændret karakter. Forsamlingshusene er forsvundet, kun i Errindlev er det endnu i funktion, nu samles man mere omkring de nye idrætsanlæg og sportshallen i Holeby.

Der er dog stadig en del uoplyst om foreningernes antal og virke i kommunen, og en nærmere undersøgelse kunne bidrage til belysning af foreningernes betydning for udviklingen i kommunen.

Holeby-Bursø sogneråd i perioden 1925-29. Sognerådsformand Viktor Munch i midten.

KOMMUNESTYRET

I 1791 fik landsognene deres første embedsmand i sognefogederne. Hans opgaver var af politimæssig art, foruden at han skulle fungere som pantefoged; stillingen udvides i 1922, hvor han også bliver giftefoged.

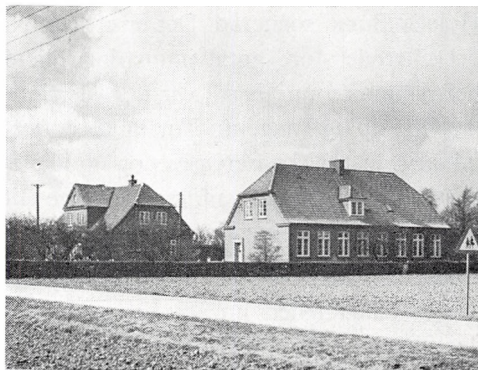
Ved siden af sognefogeden havde sognets præst ikke blot de kirkelige pligter, men han skulle også være det offentlige repræsentant, bl. a. hvor det drejede sig om fattigvæsenet og tilsynet med skolerne.

Landkommunernes forhold skulle fra 1841 styres af et sogneforstanderskab, hvor det var sognepræsten og nogle få mænd, valgt blandt de største lodsejere, der skulle styre de små enheder, som sognene udgjorde.

Efter grundlovens vedtagelse kom folkestyret ud til sognene, og i 1867 oprettes der sogneråd. De små sogne, der længe har været annekssogne i kirkelig henseende, bliver nu også administrativt slået sammen med de større sogne. Der oprettes sogneråd i Errindlev-Olstrup, Taagerup-Torslunde, Fuglse-Krønge og Holeby-Bursø. Ved valg til sognerådene er det kun de bedre stillede, der er valgbare, og som har stemmeret. Dette ændres ved valgloven af 1908, hvor nu alle over 25 år, uanset formue og indtægt, får stemmeret. Ved samme lov fik også kvinderne stemmeret.

Kort tid efter 1. verdenskrig fik socialdemokraterne flertal i Fuglse-Krønge og

Torslunde nyeste skole, nu nedlagt.

*Holeby skole på udflugt til Zoologisk Have. –
Foto 1926.*

Holeby-Bursø sogneråd. Det er et tegn på det allerede store antal industriarbejdere her. I modsætning hertil var der i Errindlev-Olstrup og Taagerup-Torslunde et flertal af venstre, konservative og radikale. Disse flertal holdes uforandret lige til kommunesammenlægningen.

Med de nye sogneråd skal kommunernes selvstændighed nu stå sin prøve, og der gøres en stor indsats for at forbedre vilkårene for beboerne i kommunerne. Som tidligere omtalt bygges der alderdomshjem og nye skoler.

Omkring 1900 oprettes der forskoler i Errindlev og Sjælstoftø, og i Bjernæs bygges der nye bygninger i 1911 som afløsning for den gamle skole. Den sydlige del af kommunen er nu dækket pænt med skoler, så børnene ikke får så langt til skole.

I Krønge bygges der en ny skole i 1909, og Flaarup gamle rytterskole erstattes af en ny, tidssvarende bygning i 1925. Torslunde skole, opført i 1932, lægges et godt stykke uden for Torslunde by for at komme tættere til Taagerup, som den også skulle betjene.

I den lille stationsby Holeby er der omkring århundredskiftet planer om en realskole, som dog ikke bliver realiseret, men i 1910 opføres i bedste stationsbystil en ny skole og førstelærerbolig på den vestlige side af vejen mod Maribo.

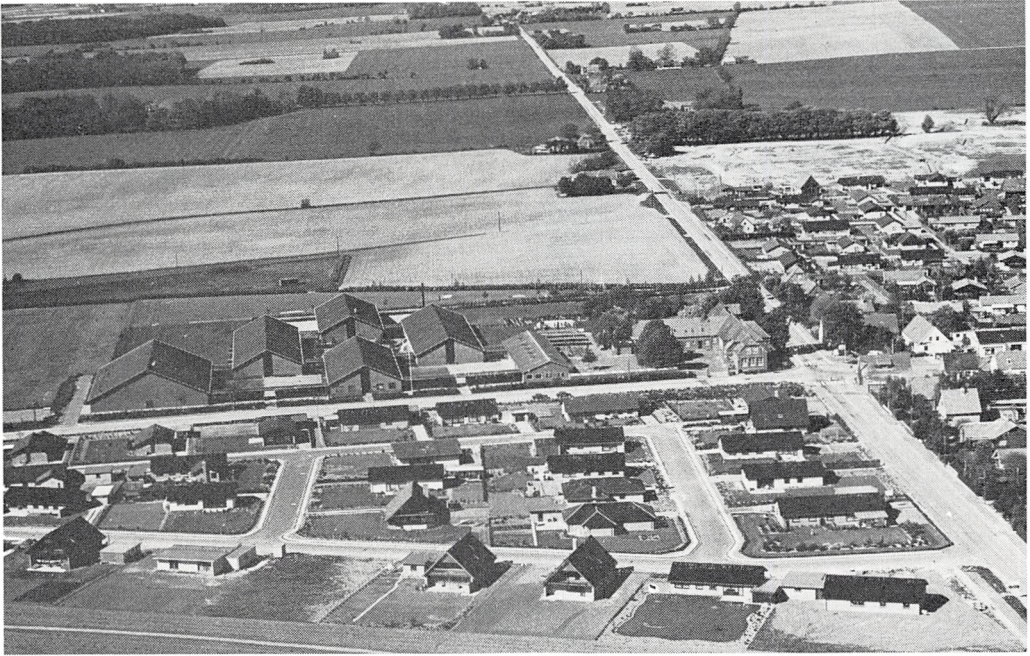
De små kommuner har således brugt mange kræfter på skoleområdet. En række af de aktiviteter, som foreninger har taget sig af, bliver nu kommunale. Således f. eks. folkebibliotekerne, der afløser de private læseforeninger.

CENTRALISERING

Udviklingen går dog mod en centralisering. Mennesker flytter fra land til by, en tendens, der gælder hele landet. I Holeby er det stationsbyen, der trækker. Her i byen ligger de store industrier, der fortsat udvider, og den private og offentlige service flytter til byen. Nye handlende opretter butikker i Holeby, og alt dette sker på bekostning af de mindre landsbyer, der langsomt udmarves. I de mindre byer må forretningerne lukke, når befolkningstallet daler, og mange af dem, der bliver boende, kan nu benytte deres biler for at handle i de større byer.

I tiden efter anden verdenskrig foregår der en rationalisering af landbruget – en rationalisering og mekanisering, der kan lette arbejdet og spare på arbejdskraften, som der nu er mangel på. Gårde lægges sammen, de gamle pilehegn fjernes for at give plads for de store redskaber, i mange tilfælde opgives den arbejdskrævende husdyravl, og der dyrkes nu kun korn og sukkerroer. Det bliver et ensformigt landskab og et ensidigt landbrug.

Befolkningstallet i Danmark fordobles i tiden fra 1901 til i dag, men i Holeby kommune er folketallet i denne periode det samme, ca. 4.800. Denne stagnation giver fortsat store problemer for kommunen. De opgaver, der pålægges kommunen, bliver nemlig større og større, og det kræver større administrative enheder. En frivillig sammenlægning af kommunerne Errindlev-Olstrup, Fuglse-Krønge og Holeby-Bursø finder sted i 1966, inden den nye kommunallov træder i kraft i 1970.

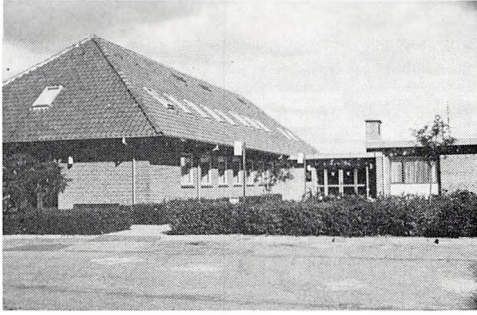
Holeby skole, der foruden klasselokaler rummer fagllokaler og en stor sportshal.

Omkring skolen udstykkes der nye grunde til parcelhusbyggeri. Foto 1977.

Dette år får kommunen sit nuværende udseende, da Torslunde og en del af Taagerup sogn kommer med i den nye stor-kommune.

Alle de mange faktorer, der er med til at skabe centraliseringen, skaber en række problemer for kommunens beboere. Skolevæsenet ændrer struktur, bl. a. også fordi en række nye skolelove kræver det. De små skoler nedlægges, og nye centralskoler opføres. Herved mister de små landsbyer deres samlingspunkter.

I Errindlev bygges en stor kassebygning til skole i 1956, Fuglse får ny skole i 1957, og Holeby skole udvides med en ny overbygning for alle kommunens børn, der ønsker skolegang efter 7. klasse. Denne overbygning var et fælleskommunalt byggeri inden kommune-sammenlægningen. Stigende krav til fagllokaler og den udvidede undervisningspligt gør det nødvendigt i 1971 at bygge skolen i Holeby væsentlig større. Med de tre skoler i kommunen søger man at give børn og unge

*Holeby kommunes administrationsbygning. –
Foto 1977.*

Allerede i 1930'erne blev der anlagt sommerhuse ved sydkysten på Brunddragene. Flere må

ikke bygges her, og nogle må endda fjernes, så det storslåede landskab kan bevares.

De mange pilehegn, som prægede landskabet i 1800-tallet og et godt stykke ind i vort århundrede, står nu for fald. Sammenlægning af jor-

derne og de store landbrugsredskaber får dem kun til at være i vejen.

de samme uddannelsesmuligheder, som byerne kan tilbyde.

De små folkebiblioteker nedlægges også efterhånden, så kun Holeby nu har et bibliotek, mens den øvrige del af kommunen betjenes af en bogbus, som kommunen har fælles med Maribo kommune.

Administrationen af kommunen vokser stadig, og administrationsbygningen på hovedgaden bliver for lille, Holeby bibliotek får lokaler her, mens et nyt, stort kommunekontor tages i brug i 1967. Denne bygning er igen udvidet.

Centraliseringen kommer også til at række ud over kommunens grænser, og for at klare de store opgaver, er de fem østlollandske kommuner gået i et samarbejde om bl. a. fælles industricenter på Raahavegaards jorder.

Den stigende fritid og bedre indtjeningsmuligheder for størsteparten af borgerne skaber et velfærdssamfund i 1960'erne. I Holeby kommune anlægges der et omfattende sommerhusbyggeri, og her er fortsat udstykning i gang.

Kildemateriale

UTRYKTE KILDER

Landsarkivet for Sjælland m. m.:
Folketællingslister 1845.
Regulativ m. m. for Fuglse Krønge Fattiggård.
Jens Wolsings optegnelser.
Syns- og taksationsforretninger i Fuglse Herred
1883-1919.
Landsarkivet, retsbetjentarkiverne,
Rødby Byfoged afd. B.
Suppleret med dokumenter vedrørende
konkursboer og auktioner.
Statens Humanistiske forskningsråd:
Undersøgelser over industrialismens bygninger
og boliger 1975.
Protokol for Holeby Andelselektricitetsværk
1911-1941.
Stiftsmuseet.
Skoleprotokoller Holeby skole.
Regnskabsbøger over polakker 1912-1928.
Nøbbøllegaard arkiv.

TRYKTE KILDER

Udover den litteratur, der er optaget i bibliografien, bygger bogen på følgende:
Lollands-Posten div. årgange.
Lolland-Falsters Stiftstidende div. årgange.
Vejviser for Lolland-Falsters Stift 1909-12.
Fra Arkiv og museum 2 s bd. 1, 1925, om tiggertegn.

ILLUSTRATIONER

Fotografierne stammer fra:
Lolland-Falsters Stiftsmuseum: s. 10-13, 22, 25,
27, 31, 33-36, 38, 40, 42, 44, 51, 52, 55, 57, 58,
59, 60-65, 67, 69, 71-77, 86, 87, 89, 91, 94-97,
99, 100, 101.
Nationalmuseet: s. 20, 56.
Det kongelige bibliotek: s. 23, 28, 55, 66, 78-80,
88, 90, 92.
Holeby Dieselmotorfabrik A/S: s. 83-85, 87.

Kort, tegninger og ting stammer fra:
Matrikelarkivet: s. 47, 48.
Geodætisk Institut: s. 8, 16.
Lolland-Falsters Stiftsmuseum: s. 10, 13, 14, 18,
27, 62, 76.
Nationalmuseet: s. 42, 56.

Bibliografi

Litteratur om Holeby ved Birthe Møller og Ester Frostad

Listen omfatter Holeby storkommune. Medtaget er bøger, afsnit i bøger, tidskriftartikler. Personalhistorie er kun medtaget i begrænset omfang. Litteraturlisten bygger hovedsagelig på en gennemgang af:

Erichsen, B. & Alfr. Krarup: Dansk Historisk Bibliografi. 2. udg. 1929. Bd. 1-3.

Bruun, Henry: Dansk historisk bibliografi 1913-42. 1966-73. Bd. 1-5.

Bruun, Henry: Dansk historisk bibliografi 1943-47. 1956.

Dansk Historisk Årsbibliografi. 1967-69.

Trap, J. P.: Danmark. 4. udg. 1929-32. 5. udg. 1955-72.

Heilskov, Chr.: Dansk Provinstopografi. 1920-49. Bd. 1-2.

Dansk Tidsskrift Index 1915-72.

Litteratur om Lolland-Falster i Centralbiblioteket i Nykøbing F. 1969.

Et udvalg af populær litteratur om Lolland-Falster. 1935.

Lolland-Falsters historiske Samfund. Årbog 1913-76.

Lolland-Falsters Stiftsmuseums Årsskrift 1940-76.

Stiftsbog og Landemodeakt for Lolland-Falsters Stift. 1967-76.

Lokalsamlingen i Stiftsbiblioteket i Maribo.

Anvendte forkortelser:

bd.	= bind
ill.	= illustreret
LFÅ	= Lolland-Falsters historiske Samfund. Årbog
litt.	= litteraturhenvisninger
nr.	= nummer
red.	= redaktør, redigeret
rk.	= række
s.	= side(r)
sp.	= spalte(r)
tvf.	= tavle(r)
u. å.	= uden årstal
udarb.	= udarbejdet
udg.	= udgiver, udgivet
upag.	= upagineret
årg.	= årgang

BIBLIOGRAFI

Centralbiblioteket, Nykøbing F.: Litteratur om Lolland-Falster i Centralbiblioteket, Nykøbing Falster. En katalog udarbejdet af Dan R. Sørensen. 1969. 69 blade.

Hansen, Jeppe: Danske Jernbanestrækninger 1945-1974 en bibliografi. Signalpostens forlag, 1975. 22 s.

Norvin, William: Kilder og Hjælpemidler til Studiet af Lollands og Falsters Historie. Schematisk Oversigt, udarb. på Foranstaltning af Lolland-Falsters historiske Samfund. Nyk. F. 1915-1919. Bd. 1-2.

1. Den historiske litteratur.
2. Håndskrifter, arkiver.

Et udvalg af populær litteratur om Lolland-Falster. Historie og topografi. Udgivet af Lolland-Falsters offentlige biblioteker og Lolland-Falsters historiske Samfund v. Knud Hansen, Nykøbing F., 1935. 46 s.

HISTORIE

Kristensen, Per Niels: Bønder og bebyggelse. Befolknings- og bebyggelsesudvikling, ejendomsforholdene og ugedagsbøndernes antal i Fugelse herred i det 16. og 17. århundrede. Odense. 1977. 243 s.

Lolland-falsterske herredsbøger, decimantlister m. v. fra tiden efter reformationen. Udg. af Landbohøistors Selskab. Ved Troels Dahlerup, Carl Engelsen og Chr. Lisse. 1971. Hefte 1. 118 s.

Fugelse herred 1568. Decimantliste. s. 5-8.

Lolland-falsterske kirkebøger. Foreløbige arkivregistraturer udg. af Landsarkivet for Sjælland m. m. 1969. 164 s.

Bursø s. 66. Errindlev s. 67. Fugelse s. 70. Holeby s. 72. Krønge s. 73. Olstrup s. 76. Torslunde s. 82. Taagerup s. 83-84.

Widding, Ole: Markfællesskab og landskifte. Studier over lollandske markbøger 1681 og 1682. 1949. 277 s. ill. + 5 plancher. Fugelse herred s. 71-104.

NATUR

Christensen, Tyge: Fredningen af Maribosøerne. Dansk Naturfredning, 1954, s. 47-54, ill.

Dahl, Knud: Naturfredninger på Lolland-Falster og Bornholm. 1968. 80 s. ill. s. 24-27.

Hansen, Lindhard: Krydsning mellem sølvmåge (*Larus argentatus* Pont.) og sildemåge (*Larus fuscus* L.) fundet ynglende sammen med en sølvmåge. Dansk Ornithologisk Forenings Tidsskrift. 1960. s. 85-87. litt. eng. resumé. På Hyllekrog.

Løppenthin, Bernt: Jagttagelser fra 2 besøg på Hyllekrog. Dansk Ornithologisk Forenings Tidsskrift. 1944. s. 36-38.

Overfredningsnævnskendelse af 13. marts 1957. Arealer omkring Maribosøerne. Dansk Naturfredning. 1957. s. 72-75. Kort s. 29.

Worsøe, E.: Om vegetationen på Hyllekrog. Flora og Fauna. 1963. s. 11-16. ill.

RETSVÆSEN

Pedersen-Sejerbo: Tyvebrændt. LFA 1923. s. 127-29. Fra tiden omkring 1820. Meddelt af Regine Monk, Krønge.

Schierbeck, Ole: Femkantsdramaet på Lolland. Schierbeck, Ole: Danske mordgæder fra vor tid. 1972. 265 s. ill.

Mordet på E. A. Wolsing, Holeby. 1950. s. 113-24. ill.

ØKONOMISKE FORHOLD OG ERHVERVSLIV

Lolland-Falster. Fejø, Femø, Askø og Bogø. Odense. 1946. Bd. 2. ill.

Errindlev s. 61-63. Fugelse-Krønge s. 64-67. Holeby-Bursø s. 129-33. Taagerup-Torslunde s. 456-58.

Kort omtale af gårdejere, næringsdrivende og virksomheder.

Landbrug

Danmarks største gårde. Statistisk og historisk håndbog for det store og middelstore landbrug. Red. af E. Bülow. 1965. Bd. 5.

Fugelse herred s. 641-728. ill. Gårde på over 100 tønder land. Supplementer og rettelser til hele værket findes i bd. 7, 1967, s. 259-673 og bd. 8, 1975.

Hansen, J. J.: Større danske landbrug. Statistisk, topografisk, historisk håndbog. 1932. Bd. 4. ill. Maribo og Bornholms amter.

Jespersen, J.: Danske gaarde i tekst og billeder. 1927. Bd. 4.

Maribo amt s. 158-473. ill.

la Cour, J. C. B.: Danske Gaarde. Illustreret statistisk og historisk Haandbog for det danske Landbrug. Under Medvirksomhed af E. Hedemann og H. M. Knudsen. 1906-15. 1.-3. Samling i 12 bd.

1. samling, bd. 3: ejendomsskyld 50.000 kr. eller derover.

2. samling, bd. 3: ejendomsskyld 35-50.000 kr.

3. samling, bd. 3: ejendomsskyld 28-35.000 kr.

Maribo Amts Landbrug gennem 100 Aar. 1809-1909. 1909. 112 s. ill.

Enkelte gårde

Bretner, C. O.: »Birkemosegård« og dens ejere gennem 200 aar. LFA 1957. s. 439-45. ill. + 1 tavle.

Pilemand, Arnold: Livet på en stor avlsgård i mine unge år. LFA 1975. s. 23-30. ill.

Højbygaard ca. 1914.

Husdyrbrug

Moderne anlagte og veldrevne hønserier. Fugl-segaards Kontrolhønseri, Holeby. Af C. W. Tidsskrift for Fjerkræavl. 1922. s. 125-26. ill.

Håndværk og industri

HOLEBY DIESELMOTORFABRIK

A/S Holeby Dieselmotor Fabrik. Fra landsby-medie til storindustri. Tidsskrift for Industri. 1928. s. 10-11. ill.

Aktieselskabet Holeby Dieselmotorfabrik. Tidligere H. Christoffersen Holeby. Beretning og katalog. Trykt i Centraltrykkeriet, Nykøbing F. u. å. 62 s. ill.

Boyhus, Else-Marie: Maskinfabrikanter. LFÅ 1972. s. 76-77. ill.

Sonne, Chr.: Min livsmelodi. 1938. 287 s. ill. Holeby Dieselmotorfabrik s. 166-69.

SUKKERFABRIKKEN »LOLLAND«

Aktieselskabet De danske Sukkerfabrikker 1872 – 20. april – 1922. Et festskrift udarbejdet af Povl Drachmann og L. Estrup. 1922. 190 s. ill.

Sukkerfabrikken Lolland s. 23-25.

Boyhus, Else-Marie: Fabrikken »Lolland« og dens avlsbrug. LFÅ 1973. s. 7-41. ill. litt.

Den danske sukkerhandels og sukkerproduktions historie. Af P. P. Sveistrup og Rich. Willerslev. Udg. af Institutet for Historie og Samfundsøkonomi. 1945. 373 s.

»Lolland« s. 208-11.

Roesukkerfabrikken »Lolland«. Illustreret Tidende. 1872-73. s. 103-04. ill.

HØJBYGAARD SUKKERFABRIK

Aktieselskabet De danske Sukkerfabrikker 1872-88. 1888. 102 s. + 3 tavler.

Sukkerroedyrkning på Lolland-Falster og Møen. Refereret af Erhard Frederiksen.

Avlsgårdene Højbygaard, Nøbbøllegaard og Sofiehøj under Højbygaard Sukkerfabrik. s. 23-30, 46-48, 70-73.

Aktieselskabet De danske Sukkerfabrikker 1872 – 20. april – 1922. Et festskrift udarbejdet af Povl Drachmann og L. Estrup. 1922. 190 s. ill.

Højbygaard Sukkerfabrik s. 46-48, 141-45.

Faye, G.: Sukkerroens kvalitative egenskaber på Lolland. Ni års statistik på Højbygaard Sukkerfabrik. Nakskov. 1882. 26 s.

Pengeinstitutter

Hansen, Marius: Errindlev Sparekasse 1947-72.

Hansen, Marius: Errindlev Sparekasse 100 år. 1972. s. 52-62. ill.

Hansen, Marius: Træk af sparekassens historie. Hansen, Marius: Errindlev-Olstrup sogne. 1947. s. 172-211. ill.

SAMFÆRDELSEL

Jernbaner

Jensen, Niels: Jernbaner på Lolland-Falster og Bornholm. 1977. 112 s. ill. s. 24-25, 36. ill.

Wilcke, B.: Lollandsbanen 1874 – 1. juli – 1974.

Af B. Wilcke og P. Thomassen. 1974. 271 s. ill. (Dansk Jernbaneklub, 36).

Søholtvejen, Holeby, Højbygaardsvej trinbræt s. 202-08.

ARBEJDERFORHOLD

Boyhus, Else-Marie: Svenske sæsonarbejdere. LFÅ 1973. s. 127-37. ill. litt.

Kolbye, V.: Svensk og polsk Arbejdskraft til Lolland-Falsters Roemarker. LFÅ 1950. s. 202-11.

ÅNDSLIVET

Biblioteker

Folkebibliotekerne i Storstrøms Amt. Udg. af Storstrømsamtets Biblioteksforening. 1974. 88 s. ill.

Holeby kommune s. 31-32.

KIRKEHISTORIE

Adkomstbreve for præstekaldene i Fuglse herred. Ved H. F. Rørdam. Kirkehistoriske Samlinger. 1891-93. 4. rk. bd. 2. s. 273-88.

Povl Rogerts udtog af Hr. Jørgen Christiærnsens Provstebog 1563.

Clausen, Jakob: Ærindlev og Olstrup sognes præstekronike 1415-1669. Kirkehistoriske Samlinger. 1853-56. 1. rk. bd. 2. s. 156-204.

Præsteindberetninger til Ole Worm. 1974. bd. 2. Indberetninger fra Århus, Fyns og Lunde stifter 1623-25.

Fuglse herred s. 149-67.

Rørdam, H. F.: Efterretninger fra Fuglse Herred 1574-92. Kirkehistoriske Samlinger. 1891-93. 4. rk. bd. 2. s. 6-27.

Rørdam, H. F.: Kirkernes tilstand i Fuglse og Musse herreder 1586. Kirkehistoriske Samlinger. 1887-89. 3. rk. bd. 6. s. 479-96.

Rørdam, H. F.: Udtag af provst Jørgen Christiærnsens visitatsbog for Fuglse herred 1559-1593. Kirkehistoriske Samlinger. 1887-89. 3. rk. bd. 6. s. 485-96.

Skjøt Pedersen, H.: Biskop Bindsølls visitatsindberetninger. LFÅ 1970. s. 65-100.

Fuglse herreds provsti s. 78-84.

Kirker

De danske kirker. Red. af Erik Horskjær. 1968. bd. 6. Lolland – Falster – Møn.

Bursø s. 62-64. Errindlev s. 72-75. Fuglse s. 86-88. Holeby s. 113-14. Krønge s. 138-40.

Olstrup s. 169-71. Torslunde s. 220-22. Taastrup s. 222-24.

- Haugner, C. C.: Gamle lollandske kirker. Nakskov. 1915. 191 s. ill.
 Bursø s. 140-42. Errindlev s. 171-72. Fuglse s. 59-61. Holeby s. 138-39. Krønge s. 62-63. Olstrup s. 173. Torsslunde s. 150. Taagerup s. 146-49.
- Lolland-Falsters kirker. Tegninger af Hakon Mielche. Med tekster af Lolland-Falsters præster. Udg. af Lolland-Falsters Venstreblade. Nykøbing. 1914. 200 s. ill.
 Bursø s. 74-75. Errindlev s. 60-61. Fuglse s. 64-65. Holeby s. 73-74. Krønge s. 66-67. Olstrup s. 62-63. Torsslunde s. 79-80. Taagerup s. 77-78.
- Madsen, Herman: Kirkekunst i Danmark. 1964. bd. 1. ill.
 Fuglse herred s. 347-50.

BURSØ KIRKE

- Danmarks Kirker. 1951. bd. 8, II. s. 762-71. ill.
- Haugner, C. C.: Rødby købstad og Fuglse herreds søndre del. Nakskov. 1928. 448 s. ill. (Lolland, 5) s. 337-45.

ERRINDLEV KIRKE

- Christensen, Charles: Undersøgelser ved Errindlev kirke i 1955. LFA 1956. s. 253-62. ill.
- Danmarks Kirker. 1948. bd. 8, I. s. 689-702. ill.
- Pontoppidan, Erik: Marmora Danica. Hafnia, 1739-41. bd. 1-2.
 In Templo Erringelöv s. 323-27.

FUGLSE KIRKE

- Danmarks Kirker. 1948. bd. 8, I. s. 715-34. ill.
- Familievennen. 1855-56. s. 17-18.
- Illustreret Tidende. 1902-03. s. 736.
- Haugner, C. C.: Rødby købstad og Fuglse herreds søndre del. Nakskov. 1928. 448 s. ill. (Lolland, 5) s. 269-84.
- Hofman, Hans de: Samlinger af Publique og Private Stiftelser, Foundationer og Gavebreve. 1760. bd. 6. s. 9-11.
- Nordisk Penning-Magazin. 1843. sp. 654-56.
- Verdens-Spejlet. 1903-04. s. 610.
- Sørensen, Aage: Sådan arbejder kirkemaleren. Stiftsbog og landemodeakt for Lolland-Falsters stift. 1976.
 Kirkeinventaret i Fuglse s. 78.

HOLEBY KIRKE

- Boyhus, Else-Marie: Gotisk kirkekunst. LFA 1972. s. 30-31. ill.
 Krucifiks fra Holeby.
- Danmarks Kirker. 1951. bd. 8, II. s. 754-61. ill.
- Haugner, C. C.: Rødby købstad og Fuglse herreds søndre del. Nakskov. 1928. 448 s. ill. (Lolland, 5) s. 334-37.

KRØNGE

- Bregerup Hospitals Kapel. Danmarks Kirker. 1951. bd. 8, II. s. 753.
- Krønge Kirke. Danmarks Kirker. 1951. bd. 8, II. s. 741-50. ill.
- Haugner, C. C.: Rødby købstad og Fuglse herreds søndre del. Nakskov. 1928. 448 s. ill. (Lolland, 5).
 Krønge kirke s. 284-89.
- Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie. 1888. s. 122-24.
 En mærkelig, af Dronning Margrethe skænket, Kalk i Krønge kirke, nu på Nationalmuseet.
- Søholt herregårdskapel. Danmarks Kirker. 1951. bd. 8, II. s. 751-52. ill.

OLSTRUP KIRKE

- Danmarks Kirker. 1948. bd. 8, I. s. 703-14. ill.
- Hansen, Marius: Errindlev-Olstrup sogne, Fuglse herred. Nykøbing. 1947. 214 s. ill. + 4 kort. s. 16-24, 92-96.

TORSLUNDE KIRKE

- Danmarks Kirker. 1948. bd. 8, I. s. 678-88. ill.
- Garde, Georg: Alterbordsforsiden fra Torsslunde og dens grafiske forbilleder. En dansk udløber af agitationen fra Wittenberg. Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie. 1955. s. 125-31. ill.
- Haugner, C. C.: Rødby købstad og Fuglse herreds søndre del. Nakskov. 1928. 448 s. ill. (Lolland, 5) s. 186-91.
- Steenberg, Jan: Korbuekrucifikser paa Lolland. LFA 1936. s. 47-54. ill.
 Især Torsslunde- og Skovlænge-krucifikserne.

TAAGERUP KIRKE

- Bertouch-Lehn, Rudolph: Taagerup kirke. LFA 1952. s. 110-12.
- Danmarks Kirker. 1948. bd. 8, I. s. 659-77. ill.
- 400 danske landsbykirker. Med fotografier og kort. 1968. 143 s. ill. s. 105.
- Haugner, C. C.: Rødby købstad og Fuglse herreds søndre del. Nakskov. 1928. 448 s. ill. (Lolland, 5) s. 178-86.
- Et mindesmærke. Hver 8. dag. 1909-10. s. 1104. ill.
- Nordisk Ugeblad for Katholske Kristne. 1935. s. 759-60. ill.
- Petersen, J. Magnus: Beskrivelse og Afbildninger af Kalkmalerier i danske Kirker. 1895. 155 s. 42 tvl. s. 78.
- Saxtorph, Niels M.: Jeg ser på kalkmalerier. 1967. 372 s. ill. s. 225-27. 2. udg. 1970. 392 s. ill. s. 231-34.

UNDERVISNINGSVÆSEN

- Jensen, Thøger: Kong Frederik den Fjerdes Skoler (Rytterskolerne). Udgivet i 200 Året efter deres Oprettelse. Århus. 1921. 100 s. ill. Lollands rytterdistrikt, rytterskoler i Flaarup, Errindlev og Assenbølle s. 36, 38, 40, 91-92.
- Larsen, Viggo: Rytterskolerne på Lolland-Falster. LFÅ 1962. s. 375-97. ill. Assenbølle s. 382, 392-94.

ENKELTE LIVSFORHOLD

Mad og drikke

- Holck, Ida: Mikmuskage. LFÅ 1946. s. 182. På Holebyegnen brugtes denne kage til udledning til høstfolkene.
- Wolsing, Jens: Mikmuskage. LFÅ 1948. s. 570. Opskrift.

Årets fester

- Wolsing, Jens: Sommerfester i Holeby. LFÅ 1937. s. 108-10.

Forsorg

- Haugner, C. C.: Rødby købstad og Fuglse herreds søndre del. Nakskov. 1928. 448 s. ill. (Lolland, 5). Sankt Jørgensgård s. 305-07. Lützows stiftelse s. 354-56.
- Hiort-Lorenzen, H. R.: Repertorium over legater og milde stiftelser i Danmark ... stiftede før udgangen af aaret 1894. Af H. R. Hiort-Lorenzen og F. P. G. Salicath. 1897. bd. 3. Errindlev og Olstrup sogne s. 37-38. Fuglse og Krønge sogne s. 38-39. Holeby og Bursø sogne s. 43. Taagerup og Torslunde sogne s. 59-60.
- Hofman, Hans de: Samlinger af Publique og Private Stiftelser, Foundationer og Gavebreve. 1760. bd. 6. Fundats 1722 for Bursø hospital s. 31-34.
- Kalkstensfigur fra Bursø hospital. Lolland-Falsters Stiftsmuseums Årsskrift 1956. s. 5. ill. s. 11 ill.
- Matthiessen, Hugo: Tiggertegn. Fra Arkiv og Museum. 1925. Serie 2. bd. 1. s. 111-16. Tiggertegn for sognene i Fuglse herred s. 114. Sandstensfigur fra Bursø hospital s. 116.
- Ordning af Fattigforsørgelsen i Fuglse Herred. 1582. Kirkehistoriske Samlinger. 4. rk. bd. 3. 1893-95. s. 578-80.
- Schack, Nicolai Clausen: Revision og Fortsættelse af Hofmans Fundatssamling. 1844. bd. 6. s. 67-69.

Stormfloden

- Eriksen, Sofus: Bjærgelav og bjærgegilder på Sydlolland. LFÅ 1957. s. 425-29. ill.
- Isaksen, Birger: Stormfloden 1872. En optegnelse fra Olstrup sogn. LFÅ 1949. s. 143.
- Møller, V.: Oplevelser paa Stormflodsdagen d. 13. Novbr. 1872. LFÅ 1943. s. 146-48. Sjelstofte.
- Skovrider Chr. D. Schrøders personlige oplevelser under Stormfloden i 1872. LFÅ 1954. s. 373-79.
- Stormfloden på Lolland-Falster 1872. Øjenvidners beretninger. Samlet og udgivet af Knud Hansen. Nykøbing F. 1922. 96 s. ill. Saksfjed s. 69-71. Magleholm s. 77-79.

Åndelig folkekultur

- Haugner, C. C.: Rødby købstad og Fuglse herreds søndre del. Nakskov. 1928. 448 s. ill. (Lolland, 5). Hellig Olavs kilde s. 210-12.
- Kann, A.: Hellig Olavs kilde paa Lolland. Nordisk Ugeblad for Katholske Kristne. 1934. s. 899-901.
- Rasmussen, P.: Logulve. LFÅ 1931. s. 154-55. Kommentar til Jens Wolsing: Et fund fra overtroens dage.
- Sagn fra Fuglse sogn. LFÅ 1937. s. 18-19.
- Schmidt, August F.: Danmarks helligkilder. Oversigt og litteraturfortegnelse. 1926. 159 s. ill. litt. St. Olavs kilde s. 125 nr. 755. Krykke kilde s. 125 nr. 757.
- Schmidt, August F.: Helligkilder på Lolland og Falster. LFÅ 1924. s. 42-65. ill. litt. St. Olavs kilde s. 53. Krykke kilde s. 53-54.
- Tang Kristensen, Ewald: Danske sagn, som de har lydt i folkemunde. Udelukkende efter utrykte kilder. 1892-1901. bd. 1-6 i 7 bd. Bursø bd. 3 nr. 2424. Errindlev bd. 4 nr. 1129. Søholt bd. 6 nr. 530.
- Toxværd, Karen: Logulve. LFÅ 1931. s. 155. Kommentar til Jens Wolsing: Et fund fra overtroens dage.
- Wolsing, Jens: Et fund fra overtroens dage. LFÅ 1930. s. 131-32. Holeby.
- Wolsing, Jens: Kransen over kirkestolen. LFÅ 1931. s. 152-53. Holeby.
- Wolsing, Jens: Troidstenen. LFÅ 1949. s. 138-39. Tågerup sogn.

TOPOGRAFI

Historisk-topografiske beskrivelser

Danmark. Gyldendals egnbeskrivelse. Red.: Bent Rying, Gregers A. Jensen og Alice Kennebo. 1972. bd. 7. Lolland-Falster-Møn med omliggende øer.

Danmark. Land og Folk. Historisk-topografisk-statistisk Haandbog. Udg. ved Daniel Bruun. Under Medvirkning af en Række Fagmænd. 1919-23. bd. 1-5. + registerbind. ill. I bd. 4: Maribo amt, 160 s. Fuglse herred s. 116-22.

Også som særtryk med titlen: Lolland-Falster (Maribo Amt). 1922.

Danske byer og sogne. Historiske og personal-historiske oplysninger om land og by. 1931. bd. 1. Maribo amt. s. 310-21.

Friis, F. R.: Se J. H. Larsen.

Friis, J. J. F.: Se Peder Rhode.

Haugner, C. C.: Rødby købstad og Fuglse herreds søndre del. 1928. 448 s. ill. (Lolland, 5). Taagerup-Thorslunde s. 173-208. Errindlev-Olstrup s. 209-63. Fuglse-Krønge s. 264-329. Holeby-Bursø s. 330-56.

Kall Rasmussen, A.: Se J. H. Larsen.

Larsen, J. H.: Laaland og Falster topographisk beskrevne. Af J. H. Larsen, A. Kall Rasmussen og F. R. Friis. 1833-72. bd. 1-2 i 3 bind. bd. 1: J. H. Larsen: Om Nørre-, Sønder- og Fuglse herred. 1833. 283 s. Taagerup s. 244-47. Thorslunde s. 247-48. Errindlev s. 249-55. Olstrup s. 255-58. Fugelse s. 258-64. Krønge s. 264-69. Holeby s. 269-72. Bursø s. 272-74.

Pontoppidan, Erik: Den danske Atlas. bd. 3. 1767. Fotografisk optryk 1968.

Om adelige gårde og herresæder i Lolland s. 308-34.

bd. 6. 1774. Supplement. Fotografisk optryk 1971. Herregårde i Lolland s. 494-511. Fuglse herred s. 467-74.

Rasmussen, A. Kall: Se J. H. Larsen.

Rhode, Peder: Samlinger til de danske Øers Laalands og Falsters Historie. Med en Deel Forandringer, Tillæg og Rettelser paany udg. af J. J. F. Friis. 1859. bd. 1-2.

bd. 1. Errindlev s. 507-16. Olstrup s. 516-19. Taagerup s. 519-25. Thorslunde s. 525. Fuglse s. 525-33. Krønge s. 533-36. Holeby s. 537-43. Bursø s. 543-44.

Trap, J. P.: Statistisk-topographisk Beskrivelse af Kongeriget Danmark. Speciel Deel. 1858-60. bd. 1:2. ill.

Taagerup s. 839. Thorslunde s. 839-40. Errindlev s. 840. Olstrup s. 840-41. Fuglse s. 841-43. Krønge s. 843-44. Holeby s. 844. Bursø s. 844-45.

Trap, J. P.: Statistisk-topographisk Beskrivelse af Kongeriget Danmark. 2. udg. 1873. bd. 4. ill.

Taagerup s. 386-87. Thorslunde s. 387. Errindlev s. 387-88. Olstrup s. 388-89. Fuglse s. 389-91. Krønge s. 391-92. Holeby s. 392-93. Bursø s. 393-94.

Trap, J. P.: Kongeriget Danmark. 3. omarb. udg. 1899. bd. 3. ill. litt.

Taagerup s. 209-11. Thorslunde s. 211. Errindlev s. 211-13. Olstrup s. 213-15. Fuglse s. 215-17. Krønge s. 217-18. Holeby s. 218-19. Bursø s. 219-20.

Trap, J. P.: Kongeriget Danmark. 4. udg. 1923. bd. 4. ill. litt.

Taagerup s. 141-42. Thorslunde s. 143. Errindlev s. 143-45. Olstrup s. 145-47. Fuglse s. 147-50. Krønge s. 150-51. Holeby s. 151-53. Bursø s. 153-54.

Trap, J. P.: Danmark. 5. udg. 1955. bd. 4:3 (= bd. 11). ill. litt.

Taagerup s. 798-802. Thorslunde s. 802-03. Errindlev s. 803-07. Olstrup s. 807-09. Fuglse s. 810-14. Krønge s. 814-17. Holeby s. 817-21. Bursø s. 821-23.

Stednavne

Fortegnelse over stednavne på Lolland, Falster, Fyn og Bornholm. Udg. af Stednavneudvalget. Autoriseret af statsministeriet. 1938. 187 s.

Maribo amts stednavne. Udg. af Stednavneudvalget. Ved Anders Bjerrum og Christian Lisse. 1954. 250 s. reg.

Rasmussen, J. P.: Et »Smørbjerg« i Errindlev sogn. Danske Studier. 1922. s. 184-85.

Fund, oldtidsminder

Bertouch-Lehn, Rudolph: Historiske minder på Sydloolland. LFA 1952. s. 94-116. 1954. s. 402. ill. litt.

Formodet befæstningsanlæg på Lindø ved Røgbølle sø. Lolland-Falsters Stiftsmuseums Årskrift 1958. s. 31. Kort.

Friis, Johansen K.: Affaldspletterne ved Thorsø Strand. (Med kort). Årbog for nordisk Oldkyndighed og Historie. 1918. s. 173-76.

Glob, P. V.: Helleristninger i Danmark. 1969. 332 s. ill.

Skålstén. Kjeldskov, Errindlev sogn, nr. 515-16 s. 266.

Haugner, C. C.: Lollands Oldtidsminder. Nakskov. 1941. 188 s. ill. kort.

Bursø s. 146. Errindlev s. 24. Fuglse s. 19, 156. Holeby s. 146. Krønge s. 156-57. Olstrup s. 154. Thorslunde s. 154. Taagerup s. 153-54.

- Jacobsen, Lis og Erik Moltke: Danmarks Ruineandskrifter. 1941-42. bd. 1-2 + registerbind. Taagerupstenen: Atlasbind s. 202-03, tekstbind spalte 267-68, nr. 218.
- Mackeprang, M.: Sølvfundet fra Errindlev præstegård. Fra Nationalmusæets Arbejdsmark. 1930. s. 57-60. ill.
- En »Svenskekrigs«-sølvkande m. m. fundet 1928.
- Med arkæologen Danmark rundt. 4. udg. 1974. 440 s. ill. (Politikens Håndbøger).
- Højene ved Maribo-søerne s. 168-69. Tågerup-stenen s. 171.
- Rasmussen, J. P.: Fra Lollands stenalder. En ny art stenalderfund. LFA 1920. s. 17-23. ill. Flinteværksted ved Thorsø.
- Rosenberg, G.: Ældre jernalders urnegravspilads ved Lundegårde, Fuglse herred. LFA 1934. s. 6-7. ill.
- Wichfeld, I.: Fortidsminder fra egnen om Mariebo sø. To afhandlinger. 1862. 79 s.
- Historiske minder fra Mariebo sø og dens nærmere omegn. s. 5-50. Geognostiske og antituariske bemærkninger angaaende Laalands centralbassin ... s. 53-77.
- Wimmer, L. F. A.: De danske Runemindesmærker. 1901. bd. 2.
- Taagerupstenen s. 411-14. ill.
- Wimmer, L. F. A.: De danske Runemindesmærker. Haandudgave ved Lis Jacobsen. 1914. 263 s. ill.
- Taagerupstenen s. 107-08, nr. 84.

Speciel topografi

ERRINDLEV

- Engholm Petersen, Rosa: Peter Skovfoged og hans by. Maribo. 1977. 96 s. ill.
- Hansen, L.: Minder fra Errindlevs oplomstring 1889-1934. 1934. 31 s.
- Hansen, Marius: Errindlev Sparekasse 100 år. Fra sogn til storkommune. 1972. 72 s. ill.
- Hansen, Marius: Errindlev-Olstrup sogne, Fuglse herred. Errindlev Sparekasse gennem 75 aar. 1947. 211 s. ill. + 3 tvl.
- Omslagstitel: Errindlev Sparekasse 1872-1947.
- Hansen, Marius: Stormflodsdiget. 1872 - 13. november - 1972. Det lollandske Digelag udg. af Digelaget. Maribo. 1972. 96 s. ill.
- Errindlev havn, luftfoto s. 19.
- Nørgaard, Fred.: Tyve Aar af en Foredragsforenings Historie. Aarskrift for Antvorskov Højskole. 1924. s. 27-32.
- Errindlev foredragsforening.

HOLEBY

- Bull, Francis: Prestegårdsliv på Lolland i 1860-70'årene. LFA 1955. s. 1-9.
- Fru Ida Bull, født Paludans minder.

- Jørgensen, Svend: Fra den gamle Holeby præstegaard. LFA 1951. s. 366-75. ill.
- Rørdam, H. F.: Anlangendes provstevalg efter s.hr. Jørgens død i Holeby. Kirkehistoriske Samlinger. 1853-56. 1. rk. bd. 2. s. 211-16.
- Rørdam, Valdemar: Holeby. En digtsamling. 1940. 96 s. (Af et Barns Verden, III).
- Wolsing, Jens: Galgebakken i Holeby. LFA 1940. s. 134-36.
- Wolsing, Jens: Holeby. Historiske oplysninger samlet og nedskrevet. 1943-56. bd. 1-2. 207 + 195 s. ill.

OLSTRUP

- Bjernæs skole. Folkeskolen 1911. s. 563.

Herregårde

- Haugner, C. C.: Gamle lollandske gårde. Nakskov. 1912. 128 s. ill.
- Bremersvold s. 22-23. Højbygård s. 33. Kærstrup s. 107-09. Lungholm s. 29-31. Nybøllegård s. 58. Råhavegård s. 32. Søholt s. 84-85.
- Jørgensen, Svend: Lolland-Falsters herregårde i fortid og nutid. 1938. 171 s. ill.
- Bremersvold s. 166-68. Højbygård s. 30-32. Kærstrup s. 45-48. Lungholm s. 159-62. Søholt s. 105-07.
- Richardt, F. og T. A. Secher: Prospector af danske herregårde. 1844-68. bd. 1-20.
- Kærstrup bd. 10. Lungholm bd. 13. Søholt bd. 18. Korte artikler med en tegning af hver gård.

BREMERSVOLD

- Bobé, Louis: Bremersvold. Danske slotte og herregårde. Ny samling. bd. 2. 1945. s. 89-92. ill. 2. udg. bd. 6. 1965. s. 243-46. ill.
- Haugner, C. C.: Gamle lollandske gårde. Nakskov. 1912. 128 s. ill. s. 22-23.
- Haugner, C. C.: Rødby købstad og Fuglse herreds søndre del. Nakskov. 1928. 448 s. ill. (Lolland, 5). s. 232-42.
- Jørgensen, Svend: Lolland-Falsters herregårde i fortid og nutid. Nykøbing F. 1938. 171 s. ill. s. 147-49.
- Rhode, Peder: Samlinger til de danske Øers Laalands og Falsters Historie. Med en Deel Forandringer, Tillæg og Rettelser paany udg. af J. J. F. Friis. 1859. bd. 1. s. 508-09.

HØJBYGAARD

- Bertouch-Lehn, Rudolph: Højbygaard. Danske slotte og herregaarde. Ny samling. bd. 2. 1945. s. 67-74. ill. 2. udg. bd. 6. 1965. s. 257-66. ill.
- Haugner, C. C.: Gamle lollandske gårde. Nakskov. 1912. 128 s. ill. s. 33.

Haugner, C. C.: Rødby købstad og Fuglse herreds søndre del. Nakskov. 1928. 448 s. ill. (Lolland, 5). s. 191-98.

Jørgensen, Svend: Lolland-Falsters herregårde i fortid og nutid. Nykøbing F. 1938. 171 s. ill. s. 30-32.

Rhode, Peder: Samlinger til de danske Øers Laalands og Falsters Historie. Med en Deel Forandringer, Tillæg og Rettelser paany udg. af J. J. F. Friis. 1859. bd. 1. s. 520-21.

KJÆRSTRUP

Benzon, Gorm: Kjørstrup. Danske slotte og herregårde. 2. udg. 1967. bd. 17. s. 155.
Den »hvide dame«, Margrethe Friis.

Danske Herregårdshaver. Udg. af Det Kongelige Danske Haveselskab. 1934-38. s. 305-12.

Haugner, C. C.: Gamle lollandske gårde. Nakskov. 1912. 128 s. ill. s. 107-09.

Haugner, C. C.: Rødby købstad og Fuglse herreds søndre del. Nakskov. 1928. 448 s. ill. (Lolland, 5). s. 289-302.

Jørgensen, Svend: Kjørstrup. Danske slotte og herregårde. 1943. bd. 2. s. 271-76. ill. 2. udg. 1965. bd. 6. s. 233-42. ill. + 1 farvetavle.

Jørgensen, Svend: Lolland-Falsters herregårde i fortid og nutid. Nykøbing F. 1938. 171 s. ill. s. 45-48.

la Cour, J. C. B.: Danske gårde. Illustreret statistisk og historisk håndbog for det danske landbrug. 1907. bd. 3. s. 1160-62.

Rasmussen, Alexander: Kjørstrup. Danske herregårde ved 1920. 1923. bd. 2. s. 41-48.

Rhode, Peder: Samlinger til de danske Øers Laalands og Falsters Historie. Med en Deel Forandringer, Tillæg og Rettelser paany udg. af J. J. F. Friis. 1859. bd. 1. s. 527-29.

LUNGHOLM

Bertouch-Lehn, Rudolph: Lungholm. Danske herregårde ved 1920. 1923. bd. 2. s. 49-56.

Bertouch-Lehn, Rudolph: Lungholm. Danske slotte og herregårde. Ny samling. 1943. bd. 2. s. 261-70. ill. 2. udg. 1965. bd. 6. s. 247-56. ill.

Bertouch-Lehn, Rudolph: Efterretninger om slægten Bertouch i Danmark og Norge. Samlet for familien. 1944. 389 s. ill. s. 140-75.

Bertouch-Lehn, Rudolph: Lungholm. LFA 1952. s. 100-110.

Bobé, Louis, Gustav Graae og Fr. Jørgensen-West: Danske Len. 1916. 498 s.
Baroniet Sønderkarle s. 443-52.

Hansen, Marius: Stormflodsdiaget. Maribo. 1972. 96 s. ill.
Lungholm inddæmning s. 55-76.

Haugner, C. C.: Gamle lollandske gårde. Nakskov. 1912. 128 s. ill. s. 29-31.

Haugner, C. C.: Rødby købstad og Fuglse herreds søndre del. Nakskov. 1928. 448 s. ill. (Lolland, 5). s. 242-55.

Jørgensen, Svend: Lolland-Falsters herregårde i fortid og nutid. Nykøbing F. 1938. 171 s. ill. s. 159-62.

la Cour, J. C. B.: Danske gårde. Illustreret statistisk og historisk håndbog for det danske landbrug. 1907. bd. 3. s. 1154-58.

Nordisk Billed-Magazin. 1874. 2. Kvt. s. 97-99.

Rhode, Peder: Samlinger til de danske Øers Laalands og Falsters Historie. Med en Deel Forandringer, Tillæg og Rettelser paany udg. af J. J. F. Friis. 1859. bd. 1. s. 516-19.

Tholle, Johannes: Lungholm have. Nogle oplysninger og betragtninger i anledning af 100-aaret for dens anlæggelse. LFA 1949. s. 73-101. ill. + 1 tavle. litt.

SØHOLT

Bertouch-Lehn, Rudolph: Søholt. Danske herregårde ved 1920. 1923. bd. 2. s. 131-38.

Bertouch-Lehn, Rudolph: Søholt. Danske slotte og herregårde. Ny samling. 1943. bd. 2. s. 277-82. ill. 2. udg. 1965. bd. 6. s. 225-32. ill. + 1 farvetavle.

Bertouch-Lehn, Rudolph: Efterretninger om slægten Bertouch i Danmark og Norge. Samlet for familien. 1944. 389 s. ill. s. 72-84.

Danske Herregårdshaver. Udgivet af Det Kongelige Danske Haveselskab. 1934-38. s. 165-84.

Haugner, C. C.: Gamle lollandske gårde. Nakskov. 1912. 128 s. ill. s. 84-85.

Haugner, C. C.: Rødby købstad og Fuglse herreds søndre del. Nakskov. 1928. 448 s. ill. (Lolland, 5). s. 307-22.

Hovedgården Søholt på Lolland. Illustreret Tidende. 1869-70. s. 157-58.

Jørgensen, Laurits: Mine erindringer. Efter hans død udg. som manuscript for slægt og venner. 1891. 378 s.
Ejer af Søholt 1852-89. s. 277-305, 331, 359-78.

Jørgensen, Svend: Lolland-Falsters herregårde i fortid og nutid. Nykøbing F. 1938. 171 s. ill. s. 105-07.

la Cour, J. C. B.: Danske gårde. Illustreret statistisk og historisk håndbog for det danske landbrug. 1907. bd. 3. s. 1162-65.

Lolland-Falster i Illustreret Tidende 1869-70. LFA 1969. s. 68-76.
Hovedgården Søholt på Lolland s. 68, 74-75.

Nordisk Billed-Magazin. 1871. 4. kvart. s. 161-62. 1877. 4. kvart. s. 177-78.

Rhode, Peder: Samlinger til de danske Øers Laalands og Falsters Historie. Med en Deel Forandringer, Tillæg og Rettelser paany udg. af J. J. F. Friis. 1859. bd. 1. s. 534-36.

Vore herregårde. Nær og Fjærn. 1912-13. s. 523.

Planlægning

Dispositionsplan. Holeby kommune. Holeby. 1975. 48 blade i ringbind. ill.

PERSONALHISTORIE

Larsen, Alfred: Lolland-Falsters degne og skoleholdere. 1960. 563 s. s. 124-50.

Strange, Helene: Den ældste generation i Lolland-Falsters stift. 1933-37. bd. 1-4. ill.

Hanne Lunman. Fuglse. bd. 3. s. 9-11.

Rasmus Jørgensen. Fuglse. bd. 3. s. 11-13.

Niels Madsen. Taagerup. bd. 3. s. 83-85.

Maren Stine Hansen. Taagerup. bd. 3. s. 91-93.

Hans Jensen. Holeby. bd. 4. s. 37-39.

Jakob Rasmussen. Hillestolpe. bd. 4. s. 50-52.

Trine Christiansen. Krønge. bd. 4. s. 54-56.

Peder Frederiksen. Errindlev. bd. 4. s. 91-92.

Bertouch-Lehn, Rudolph: Efterretninger om slægten Bertouch i Danmark og Norge. Samlet for familien. 1944. 389 s. ill.

Bertouch-Lehn, Rudolph baron

Boyhus, Else-Marie: Han så et museums mulighed. Stiftsbog og Landemodeakt for Lolland-Falsters Stift. 1976. s. 61-63. ill.

Boyhus, Else-Marie: Rudolph baron Bertouch-Lehn. Lolland-Falsters Stiftsmuseums Årskrift 1976. s. 62-65. ill.

Flade, Johan Frederik

Wiingaard, Georg: Dem fra Lolland. Ny samling. 1954. bd. 2.

Danselærer Flade i Assenbølle. s. 83-94.

Friderichsen, Johan Ditlev

Frideriksen, N. C.: Johan Ditlev Friderichsen. Trykt som Manuskript for Slægt og Venner. 1868. 36 s.

Hemningsen, Niels

Svendsen, Ole: Mindesmærket over teologen Niels Hemningsen. LFÅ 1932. s. 173-74.

Foto af mindestenen i Errindlev. LFÅ 1971. s. 94.

Lützwow, Henning Ulrik

Lund, E. F. S.: Danske malede portrætter. 1908. bd. 9. s. 233-34.

Malet portræt i Fuglse kirke.

Madsen, Ane

Engholm Petersen, Rosa: Lille Ane. Maribo. 1976. 82 s.

Om forfatterens bedstemor, der levede i Taagerup og Hyldtofte fæld.

Schrøder, C. D. F.

Skovrider Christian Ditlev Frederik Schrøder. 1834-86. LFÅ 1956. s. 200-34.

Skovrider på Lungholm 1953-86.

Thorvaldsen, Bertel

Helsted, Dyveke: Thorvaldsens besøg på Lolland i 1820. LFÅ 1958. s. 1-17. ill. litt.

Søholt s. 3-7.

Venstermand, Morten (til Søholt)

Petersen, Carl: En herremand og hans samtid. LFÅ 1956. s. 279-88. ill.

Wolsing, Jørgen

Jørgen Wolsings Erindringer. LFÅ 1923. s. 97-101.

Holeby.

Rasmus Claussen – Falsters politiske høvding

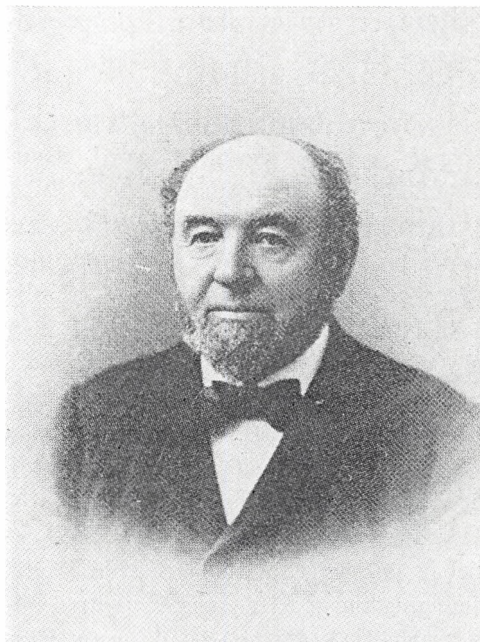
Af overlærer *Peder Jensen*

Overretssagfører Fr. Gråe har i sin lille bog: „Falsterminder“ skildret en herlig situation fra en efterårsdag i Idestrup Brugs butik i 1870'erne:

„En lille undersætsig bondemand trådte ind. Han var klædt i en tarvelig vadmeljakke med bukserne ned i de halvlange skafteøvler, således som småbønder dengang var klædt på, men ansigtet var ikke en almindelig småbondes. Der var noget fremmedartet ved den krogede næse, de mørke øjne og det sparsomme sorte hår og skipperskægget, og at han var ud over det almindelige, fremgik også deraf, at der straks blev stille i butikken, da han trådte ind. Bænket ved en gammel Carlsberg var det derefter ham, der førte ordet. – Hans måde at tale på var langsom og besindig, vejende hvert ord.

Det var selve folketingsmanden, lange-lænderen Rasmus Claussen, den lille parcellist ude fra stormflodslandet, der havde vovet at tage kampen op mod Monrad og Tesdorpf, og som havde forstået at samle landbodemokratiet, gårdmænd såvel som husmænd og landarbejdere i fast sammen-svejsset svinefylking til kamp og sejr over de allierede stormagter“.

Frederik Gråe havde i Nykøbing Latin-skole været klassekammerat med Rs. Cl.s søn, Sophus, den senere berømte digter.

Rasmus Claussen som folketingsmand, 1872-1903 i Maribo amts 4. valgkreds.

Gråe kom meget i Sophus' hjem og nærede en stor beundring for dennes far, som han sammenlignede med fortidens store bondehøvding, Skipper Klement.

Rasmus Claussen blev født på Langeland i 1835. Hjemmet var et solidt præget landbohem uden tilknytning til boglig lærdom. Lille Rasmus' første og eneste skolegang i livet fik han i en efter den

tids forhold ypperlig landsbyskole. Men en medfødt begavelse for såvel boglig lærdom som en tidlig vaks sans for samfundsspørgsmål førte ham senere frem til en fremskudt plads i dansk politik.

Efter faderens død overtog Rasmus i en meget ung alder hjemgården, hvis bedrift blev drevet med dygtighed og energi. Men snart blev han kendt for sit nemme til både at kunne skrive og tale sine standsfællers sag over for offentlige myndigheder.

Imidlertid flyttede han i 1870 fra Langeland og købte en mindre gård, Ibgården, i Sillerup på Falster.

Også her blev han snart kendt for sine evner og vilje til at hjælpe småfolk med sager over for myndighederne. – „Farlig ka'l, ham den nye mand“! Han gik ikke af vejen for nogen som helst – hverken præst eller degn eller endog en biskop. Monrad indrømmede, at ham kunne man da være bekendt at bryde lanse med. Selve bondevennernes store fører, I. A. Hansen, havde han turdet tage en hvas debat op med, da denne havde svigtet sine ungdomsidealer, så meget mere bitert som I. A. Hansen havde været Rasmus Claussens forgudede læremester i politik.

Ibgården havde part i et stykke land ude i Bøtø Nor. Interessentskabet for dette forehavende blev enevældigt styret af gods-ejer Tesdorpf, Orupgård. Når han havde talt, var sagerne som regel afgjort. Nu vovede en helt ny og endnu næsten ukendt mand, en vis Rs. Claussen, at tage ordet for at imødegå et forslag om valg af et nyt bestyrelsesmedlem ved ganske ugenert at foreslå som sin kandidat en lille hus-

mand. Alle småbilleder vendte sig i rædsel omkring – men Rasmus sejrede. Blandt alle hans senere sejre i det politiske liv forekom denne hans sejr som den største – og sødeste!

Næste gang Rasmus Claussen trådte frem for en større kreds var ved et stort grundlovsmøde, arrangeret af Venstre, i Lindeskoven ved Nykøbing 10. juni 1872. Festen, der havde samlet ca. tre tusinde deltagere, åbnedes af Rasmus Claussen, som havde ladet sig stille som kandidat til det tilstundende folketingsvalg samme år. Netop samme dag talte I. A. Hansen på Ravnsby bakke. Begge udtalte et klart ønske om, at Venstre måtte sejre og erobre flertallet i Folketinget. Ved en efterfølgende fællesspisning udtalte Rasmus Claussen: „Når jeg nu søger valg her i kredsen, er det ikke bare for at blive rigsdagsmand, men det er for efter bedste evne at tjene folkets sag og for den at kæmpe – med åben pande for, hvad jeg for alvor tror“.

Nævnte valg for Maribo Amts 4. valgkreds fandt sted på torvet i Nykøbing d. 21. september 1872. Ifølge referat i Stiftstidende for 29. september fremlagde Rasmus Claussen sit valgprogram, der omfattede otte nærmere angivne punkter. I flere henseender lå hans sociale program ikke langt fra det opdukkende Socialdemokratis program. Bl. a. talte han med både styrke og varme om at forbedre arbejderes, husmænds og fæsteres forhold og udtalte ønske om så vidtgående selvstyre i alle lokale forhold som overhovedet muligt – en foregriben af vor tids tale om nærdemokrati. Han sluttede med at udtale, at når det var sagt, at han offentlig

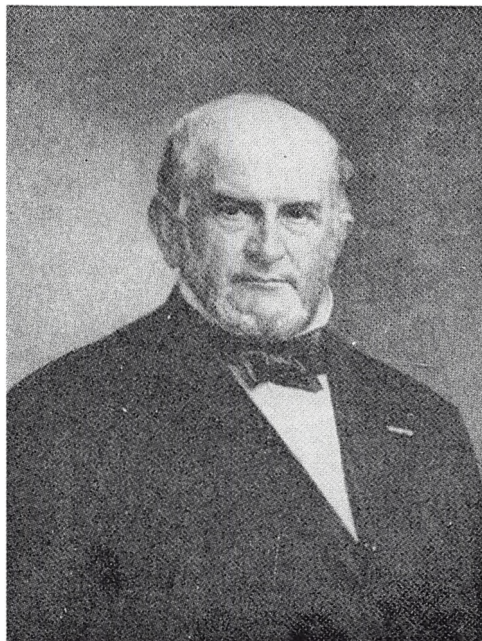

rakte de nationale grundtvigianere en finger og hemmelig trykkede socialisterne i hånden, da måtte han erklære, at enhver i sandhed nationalsindet dansk mand rakte han ikke kun en finger, men hele hånden, og enhver frihedens ven, han være sig rig eller fattig, der ville følge ham ad lovlighedens vej til frihed, gav han ikke hemmelig håndtryk, men trykkede gerne åbenlyst fast om hans hånd med begge sine, og hvor han ikke kunne gøre det åbenlyst, gav han ikke mindste fingertryk i det skjulte.

Rasmus Claussens modkandidat, sognerådsformand Rasmus Poulsen, Skælbj, talte ved samme møde, men ved kåring sejrede den første Rasmus stort. Herefter begærede Rs. Poulsen skriftlig afstemning, men også her var Claussens sejr overvældende. Skriftlig afstemning i de dage var ikke hemmelig afstemning, men bestod deri, at vælgerne personlig henvendte sig til valgets listefører og over for denne opgav navnet på sin kandidat – et system, der rummede store muligheder for valgtryk. – 664 stemmer for Claussen, 251 for Poulsen.

Hermed havde Rasmus Claussen erobret den valgkreds, han suverænt beherskede i de næste 31 år. Ialt sejrede han her tretten gange i hele sin rigsdagstid. Kun da den kendte Alfred Hage flere år senere, i 1879, blev opstillet på Monrads foranledning, så det på et vist tidspunkt ud til nederlag for Claussen. Fr. Gråe fortæller:

„Jeg husker, at jeg mødte Sophus – Claussens søn – på torvet, just som rygtet fløj gennem byen, at Hages valg var sikret, og at Rs. Cl. sad sammen med sin

Godsejer Edward Tesdorpf, Ourupgaard, hvis enevældige styre af interessentselskabet »Bøtø Nor« Rasmus Claussen bekæmpede.

svigersøn, redaktør Jordan, i valglokalet og så ud, som havde de tabt både næse og mund. „Det passer ikke“, sagde Sophus selvsikkert, „fars kærnetropper har ikke stemt endnu, hverken fra Gedser by eller Frejlev eller Ulslev. De trækker bare tiden ud, for at arbejderne efter fyraften kan komme ind og stemme. Jordan siger, at far er sikker“. Og Sophus fik ret. Da optællingen var forbi, forkyndtes det fra tribunen: „Folketingsmand Rasmus Claussen længe leve!“ Den slagne Hage dulmede sin skuffelse ved at gå turen over Christian den Niendes bro og „Lolland rundt“.

Rs. Claussen begyndte sin rigsdagsgerning i et tidsafsnit af vor historie, der i flere henseender er højst ejendommelig og

for det politiske livs vedkommende højst abnorm. Der er noget tragisk ved at tænke på, at denne mand egentlig aldrig fik lov til at virke under normale parlamentariske forhold.

Årene efter 64 var i frisk og smertelig erindring, men også med en anden erindring, en fjernereliggende, en sød og salig drøm om noget, som engang tegnede så skønt – og endte så skidt: Skandinavismen og treårskrigen. Rs. Claussens sind og hele tankegang er præget af denne baggrund for hans politiske virke og navnlig af hans almueoprindelse, omend han socialt set hørte til den lavere gårdmandsstand. – Tidens forhen forgudede førere vandrede nu om som fordums skygger af dem selv, „nederlagets mænd“. Nogle trak sig i bitterhed helt bort fra det offentlige liv, andre – bl. a. Carl Ploug og Orla Lehmann – optrådte vel nok på den politiske arena eller bag kulisserne, men deres ord havde ikke mere vægt. Højst havde de mest velopdragne af den nye slægt en vis veneration for disse frihedens første våbendragere. Men når man nu hørte ærke-reaktionære ord fra dem og fornam deres frygt for det bondedemokrati, der nu var i fremmarch, parret med slet dulgte ord om „Herrerne i åndernes rige“, væmmedes man.

En undtagelse dannede Monrad.

De store og små bønder mødtes i en fælles afstandstagen fra de Nationalliberale og i enkelte fælles faglige problemer, ligesom i en fælles kongetroskab. På rigsdagen mødte Rasmus Claussen mænd som I. A. Hansen, Christen Berg, Frede Bojsen og Høgsbro, som alle fik stor betydning

for ham, såvel som hans meningsfæller som hans modparter. Berg sad som kongen på Bogø, Bojsen som drotten på Møn, og Rasmus Claussen blev med årene høvdingen på Falster – tre øer, tre konger med et solidt folk bag dem, der fulgte dem i tykt som tyndt.

Før krigen 64 havde man haft såvel et Rigsråd som en Rigsdag, endda begge med hvert sit folke- og landsting. Af hensyn til Rigsrådet, der omfattede alle de sager, der var fælles for hele monarkiet, Danmark, Slesvig, Holsten og Lauenborg, havde man for de tre sidstnævnte landes vedkommende måttet indskrænke grundloven af 5. juni 49. Nu – efter krigen – mente alle frihedsvener, at man bare kunne lade junigrundloven gælde uindskrænket i det lemlæstede land. Sagen syntes oplagt, men nu rejste hele reaktionen sig med en vældig styrke og krævede denne grundlov revideret i konservativ retning. Resultatet blev grundloven af 28. juli 66. Det er i kampen om denne grundlov, at hele Venstres og dermed også Rasmus Claussens politik skal ses.

Det var Estrups lov, de besiddendes lov. At I. A. Hansen kunne gå med til denne, blev af Claussen opfattet som forrædderi mod en mands ungdomsidealer. I. A. forsvarede sig med, at han af frygt for, at reaktionen skulle indføre en slags ny enevælde havde gjort en dyd af nødvendighed. Måske havde han også regnet med at blive belønnet med en ministerpost, og man kan kun beklage, at han her blev forbigået til fordel for velhavende, men absolut ringere ånder. Han var sin tids frygtede debattør og største politiske talent. Mens både Berg og Rasmus Claus-

sen blev meget velhavende mænd på deres bladvirksomhed, forblev I. A. Hansen i små kår. Det pinte og nagede ham livet igennem og førte ham ud i en økonomisk tragedie 1877. „Jeg dør af skam“, sagde han, efter at han var anklaget for bedragerier over for et af ham ledet selskab. Dette dødsfald berørte alle pinligt, men især Claussen og biskop Monrad.

Det blev imidlertid ikke de store principielle spørgsmål, der i første omgang optog den nybagte rigsdagsmand. 13. november 1872 oplevede han på sin gård på nærmeste hold stormflodskatastrofen. I det vanskelige genrejningsarbejde, der nu forestod her på Lolland-Falster, var det ikke mindst Rasmus Claussen, der måtte føre denne sag igennem på det politiske plan. Man lægger i slige sager mærke til det manuelle slid. Her er syn for sagn om slid og slæb. Man ser arbejdere bag trillebørene og ingeniørerne ude på forblæste diger, men det store slid på rigsdagen i mange og lange udvalgsmøder, de uendelige forhandlinger, der skal føres med stat, amt, sogneråd, lodsejere m. fl., lægger kun få mærke til. Claussen blev en utrættelig forkæmper for alle, der ved denne katastrofe var bleven mere eller mindre ruineret. Stormflodslandet blev Sydfalster kaldt. Ustandselig ser vi Clausen på færde. Her skal også forhandles om den pekuniære støtte, om dennes størrelse og fordeling, om jorders ommatrikulering, om hvem, der har vedligeholdelsespligt til digerne, om adgangsveje til disse og havet o. s. v. Claussens realitetsans fornægtede sig ikke. Gang på gang viser han i sine indlæg en forbløffende

D. G. Monrad, biskop på Lolland-Falster og fremtrædende politiker, der som Rasmus Claussen var tilhænger af det folkelige demokrati.

evne for klare regnskabsopstillinger og korte, men klare indlæg.

Af Rigsdagstidendes referater af forhandlingerne i Folketinget ses det, at han i digesager har haft ordet ca. tredive gange i selve salen, men hans egentlige arbejde har ligget i udvalgene. Med styrke hævder han, at digesagen er en national sag, som kan sammenlignes med en fjendes indfald i landet. 7. maj 1873 udtaler hans rigsdagskollega, Chr. Petersen, Maribo Amts første valgkreds, om den hjælp, som han finder ganske utilstrækkelig: „I det foreliggende forslag er disse egenes beboere stillede mellem tre alternativer: At blive på egnen – og sulte ihjel, at blive – og så se sig bortskyllet af havet, at følge de mange, som er vandret hinsides Atlanter-

havet“. – Ord, som Claussen gav sin fulde tilslutning, og han tilføjede senere: „Sydfalster er et godt stykke land, og der er for en stor del velhavende folk der, men vi skulle også se hen til, at selv om halvdelen kan bære byrden, så vil måske den anden halvdel ikke kunne det. Det gør mig ondt, at jeg skal henvise til, hvad der under disse forhold er gjort i vort tyske naboland, og det er kun nødigt, at jeg trækker dette eksempel frem her, men det ser næsten ud til, man i disse egne skal piskes med skorpioner, efter at man ved stormfloden er blevet pisket med svøber“. Flere gange må Rasmus Claussen bestride rigtigheden af myndighedernes vurderinger og disses indberetninger. Allerede 11. december 72 udtaler han i det høje ting, at amtmanden i Nykøbing enten har været ministeriets forlangende om personlig at møde på de vandlidte steder overhørig, eller også har han manglet evne til at kunne se forholdene i det rette lys, i det hele taget manglet konduite.

Når dette stormflodsland i dag – hundrede år efter katastrofen – fremtræder som et frodigt og et af vore skønneste og mest søgte badesteder, er det ikke mindst Claussens skyld, også hans buste burde stå på Marielyst Torv.

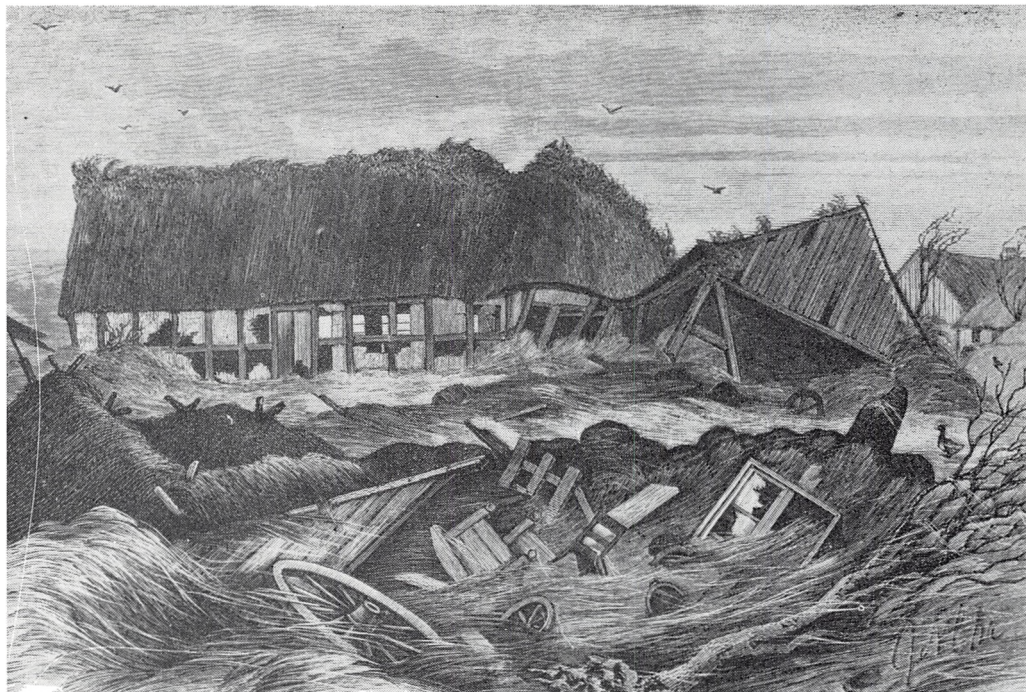
Næppe var digesagen ført til ende, før en reaktionens stormflod rejste sig med vældig styrke. Alt, hvad der var af vrede mod junigrundlovens frihedsgoder, ikke mindst den almindelige valgret og Folketingets fortrinsret i finansielle spørgsmål, forenedes nu under en skarp og dygtig ledelse under den kommende konseilspræsident, J. B. S. Estrup. Hvor påtrængende end det

almindelige lovgivningsarbejde måtte være netop nu, gik dette mere eller mindre i stå for en næsten tyveårig ørkenvandring. Tiden gik med uendelige debatter om de største principielle spørgsmål eller med nedværdigende trakasserier, tingene imellem. Rasmus Claussen blev tvungen ind i den politiske selvransagelsesproces, som næppe nogen alvorlig politiker kommer uden om, men som modnede ham, så han vandt både forøgede kræfter, indsigt og vilje til den udholdenhed i kampen for demokratiet, som han viede alle sine kræfter.

I 1875 dannedes ministeriet Estrup. Godsejeren og konseilspræsidentens hele livsholdning og syn på politik, stat og individ kan bedst gengives sådan:

Grundbesidderen er landets kerne, den almindelige valgret er en misforståelse, staten ledes af tre ligeberettigede faktorer: Kongemagt, Landsting, Folketing. Folketings-parlamentarisme vil lede et land i ulykker med partidannelser, pressionsgrupper og helt forrykke balancen mellem de tre nævnte statsfaktorer. Til sidst føre til ansvarsløst flertalsenevælde, ja, kongemagtens afskaffelse.

Rasmus Claussen tiltrådte for så vidt sin rigsdagsgerning under de mest lovende udsigter for netop hans parti. For første gang havde Venstre erobret flertallet i Folketinget. Ganske vist, det var ikke stort – 53 venstrefolk ud af et ting, der dengang bestod af i alt 103 ærede medlemmer – men det var der! Det lå i luften, at nu måtte kongen udnævne et venstreministerium. Men se, om majestæten gjorde det! Han og hele Højre med Estrup i spidsen – sidstnævnte dog først ministeriets leder tre år senere – afviste blankt

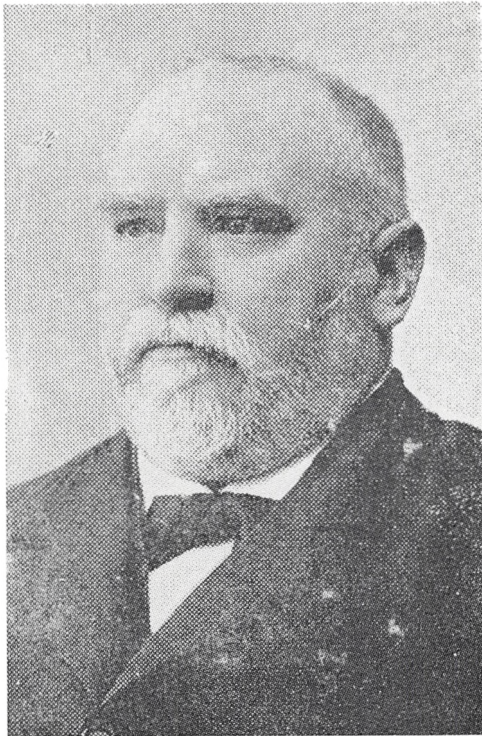

Stormfloden på Sydfalster i 1872, daitidig tegning fra »Illustreret Tidende«. Rasmus Claussen virkede stærkt for at hjælpe dem, der blev ramt af stormfloden.

en sådan tanke. Trods skuffelsen i Venstre var man ikke til sinds at give op. Partiets markante førere var mænd som Chresten Berg, som folkeviddet kaldte „over-folketingsmanden“, Frede Bojsen, Høgsbro o. m. a. Kommer tid, kommer råd. En dag må Højre dog anerkende, at Folketinget er landets vigtigste ting, eftersom det er fremgået af folkets brede skarer ved den alm. valgret, og at grundloven udtrykkelig siger, at finansloven skal forelægges dette ting.

Ulykkeligvis angav grundloven ingen anvisning på, hvordan en eventuel konflikt mellem de to ting skulle løses. I en

samtale mellem Estrup og grundlovens forfatter, gamle Monrad, ytrede Estrup, at han havde søgt efter parlamentarismen i forfatningen, men ikke kunnet finde den. Hertil svarede Monrad, at parlamentarismen er grundlovens sjæl: „De kan lige så godt søge efter sjælen i Deres eget legeme, og De vil ikke finde den“. Beruset af valgsejren og i ungdommeligt overmod besluttede Venstre at stemme imod den af regeringen forelagte finanslov for derved at kunne fremtvinge ministeriets fald. Rasmus Claussen meldte sig straks som en af kæmperne til denne dåd. 2. maj 1873 begrundet han i tinget, hvorfor han vil stem-

Aage Jordan, Rasmus Claussens svigersøn, som i 32 år ledede Folketidende.

me imod: „Jeg tør ikke være med til at give en regering, der på en så alvorlig måde underkender folkets grundlovssikrede rettigheder, midler i hænde til at fortsætte sin virksomhed, men hvis vi nu vedtager finansloven, som den foreligger, giver vi derved regeringen sådanne midler. Finansloven er på en måde lovenes lov, den er det hjul, hvorom hele lovgivningsvirksomheden drejer sig. Nægter vi den, går det hele i stå, og vi har da enten gjort regeringen umulig eller givet kongen i hænde at kunne opløse os og appellere til folket. Jeg har troet det, fordi jeg ikke turde bære ansvaret for at skyde folkets

myndighed så meget til side, at der måske kunne hengå en meget lang tid, inden det kunne komme til sin bevidste ret. Det står mig imidlertid også klart, at jeg ikke har noget ansvar, når jeg stemmer nej til finansloven, thi derved giver jeg den myndighed tilbage i folkets hånd, som jeg modtog den 20. september i fjor, og jeg har den tillid til folket, at det, når vi atter tilbagegiver det denne myndighed, vil vide at forsvare sine grundlovsmæssige rettigheder“.

Ustandselig advarer Rasmus Claussen regeringen mod at gribe til provisoriske love. Men i 1877 skete katastrofen. Folketinget blev opløst på Estrups foranledning. Og 12. april kom den første af de senere så forhadte provisoriske love, dog var der i denne lov kun medtaget de bevillinger, som begge ting havde været enige om.

Hvad sagde det jævne folk? Nærmest intet. Men politikerne da? Til Claussens sorg revnede nu sammenholdet i Venstre. Nogle ville i den næste samling gå på forlig med Estrup. Andre ikke. Så ved denne næste samling i 78/79 befandt vor kære hjemmelsmand sig i en slem klemhærke. Hans had til provisoriet var bestemt ikke kølnet, men som den realist, han altid var, måtte han konstatere, at et splittet Venstre nu i enhver kampsituation med regeringen ville komme i mindretal. Med bitterhed og ironi taler han om partifæller, der har svigtet, og siger: „Vi har valget mellem helt at forkaste alt, der kommer fra dette ministerium, eller også at forhandle om det, hvorom vi er enige“. Under de givne forhold valgte han det sidste – for så ved næste års finanslov

igen at stemme imod, „ikke just af saglige grunde, men mest af politiske“.

I denne tilsyneladende zig-zag kurs har vi hele den groteske situation ridset op. Og spændingen øgedes stadig på Rigsdagen for til sidst at nå et højdepunkt, da Estrup i 1885 udstedte den helt skrappe provisoriske finanslov, der gav ham bemyndigelse til praktisk taget at tage af statskassen de penge, han fandt fornødne til statens brug. Nu var gode råd dyre. Dette her var i hvert fald grundlovsbrud – sagde Venstre. Enkelte steder i landet forefaldt skattenægtelse. Nogle steder talte man åbenlyst om oprør, revolution. Men Estrup blev bare siddende. Hvorfor vige, når de to statsfaktorer var på hans side, også en slags parlamentarisme, forklarede ferme Højre-jurister. Og Venstre-førerne? – lignede tirrede rovdyr i bur. En ting var de dog enige om: Her skal alt gå lovligt til – revolution – uha, uha. Men dermed havde man også fraskrevet sig retten til at gennemtvinge sine synspunkter. Hvad mente Rasmus Clausen med sine ord om, at „folket ville vide at forsvare sine rettigheder“? Mon han vidste det selv? Kunne man tænke sig ham gå i spidsen for en flok rebeller til Orupgård og slippe den røde hane løs der, mens hans folk under jubel hængte gods-ejeren ude i haven? – Og biskop Monrad inde i Nykøbing? – Aldrig!

Derfor må man undres, når man i dag læser hans blad, „Folketidende“, fra hine dage. Her spares så vist ikke på de stærke ord, der nærmer sig det uansvarlige. I oktober 1885 forsøgte en tidligere typograf ved bladet forgæves at myrde Estrup – sandsynligvis af idealistiske grunde og må-

Rasmus Clausen fotograferet ved sin gård på Falster i datidens påklædning. - Han var født 3. februar 1835 og døde 5. august 1905. Fra 1870 gårdejer på Falster og 1874 redaktør af Lolland-Falsters Folketidende.

ske under indflydelse af venstrepressens hetz mod Højre. Ungdommen handler, de gamle og opportunisterne snakker. De første betaler sandhedens pris. De andre mumler: Jamen, sådan var vore ord alligevel ikke ment. Redaktør Jordan skrev f. eks.: „Vi kalder på ungdommen med de varme hjerter og de stærke næver“.

I 1885 oprettedes på Estrups bud det forhattede gendarmerikorps, ridende soldater, der skulle bistå politiet, hvor som helst der var uro i landet. Tidens aviser har et utal af sørgmuntre historier om folks drillier og legen kispus med „de lyseblå“, som folket kaldte dem (hentydede til uniformen). En mand i Nykøbing brokker sig

En valghandling på Nykøbings torv omkring 1860.

i „Folketidende“ 23. december 1885 over, at byens vise råd har været alt for tjenstivrig for at få sådanne fyre hertil. Og hr. Nobel havde såmænd ikke ære af at have tilbudt dem et nedlagt garveri til kvarter. I øvrigt ser det ud til, at der her på Lolland-Falster har været ret rolige forhold. Der har næppe verseret ret mange sager vedrørende gendarmerne for domstolene. Livet gik sin stille gang. Den jævne mand blandede sig ikke meget i rigsdagspolitik. Den var ham for fjern. Derimod kan man spore en voksende interesse for mere nære politiske spørgsmål. Takket være vore lokale rigsdagsmænd og „Folketidende“s indflydelse.

Riffelforeninger oprettedes overalt på Falster. Her indøvede ungdommen sig i brugen af gevær. Men til hvad? Når førerne i Venstre tog afstand fra ethvert

voldeligt forsøg – hvad så? Ikke sært, at Hørup ved bruddet med Berg kaldte denne en gammel rumlepotte! I modsætning til sidstnævnte så Rasmus Claussen noget forjættende i disse ungdoms-riffelforeninger, men pointerede idelig, at disse foreninger med geværet i hånd kun skulle stå som en trussel for de arge højrefolk. Svigersønnen, redaktør Jordan, udtalte ved et møde: „Vi skal vise, at vi ikke vil tåle, at regeringen går uden om grundloven, og det skal nok vise sig, at den vil vige for riflerne“. Senere hedder det hos Jordan: „Ingen må række autoriteterne en hjælpende hånd, ingen må gøre et skridt ad den vej, de byder os, uden de slæber os. Intet voldsherredømme kan ret længe hævdes imod folkets modstand, og det skal nok vise sig, at hr. Estrup også skal falde for sine gerninger“. Redaktør Slengerik, Stubbekøbing Avis, sagde ved et møde i Horreby den 26. februar 1885. „Godsejerne vil gyse tilbage for riflen“. Slige ord kostede begge de herrer tre måneders fængsel. Også Rasmus Claussen måtte ind bag tremmerne i arresten i Nykøbing. Han, der blev meget benyttet som taler i disse riffelforeninger, havde ved et møde i Sdr. Kirkeby sagt: „Vær beredt på det værste, men vogt jer for intetsigende demonstrationer. Står hele folket samlet, så afpreller selv en højesteretsdom“. Hans dom lød også på tre måneder, men blev ved højesteret nedsat til en måned. Onsdag den 17. november 1886 oplæste folketingsformanden, Chresten Berg, fra sit høje sæde i tinget følgende:

„Fra folketingsmanden for Maribo amts fjerde valgkreds har jeg modtaget følgende skrivelse:

»Værsgod og sid ned«, siger den moderate Rasmus Claussen i midten, medens højremanden, Lars Dinesen, byder stolen frem til agrarbevægelsens leder, kammerherre Barner, som de kappedes om at få til deres side. »Punch« 1893.

Til folketingets formand!

Byfogeden i Nykøbing på Falster har underrettet mig, at han nu vil skride til fuldbyrdelsen af en mig ved højesterets dom af 25. oktober d. å. idømt straf af simpel fængsel i en måned. Jeg har i den anledning til bemeldte byfoged indgivet en skriftlig protest imod, at jeg fængsles i strid med grundlovens § 57 og fremsender herved genpart af denne protest, og den ærede formand vil således nu kende grunden til, at jeg i den kommende måned vil være afskåret fra at møde i tinget og i de udvalg, hvoraf jeg er medlem, som overhovedet fra at udføre det mig som folketingsmand påhvilede arbejde.

Nykøbing Falster, i november 1886.

Ærbødigst
R. Claussen.“

Denne skrivelse henvistes til „Udvalget for forretningsordenen til afgivelse af betænkning og mulig indstilling af tinget i den anledning“. Flertallet af tinget – 50 mand – foreslår følgende udtalelse:

„Folketinget nedlægger indsigelse mod det nye bud på vælgernes og tingets ret, der er sket derved, at folketingsmanden for Maribo amts 4. valgkreds i strid med grundlovens § 57 er blevet fængslet på en tid, da rigsdagen var samlet og uden tingets samtykke var indhentet“. – Det ses ikke af Rigsdagstidendes referater denne sag vedrørende, at denne protest har haft nogen som helst virkning.

Og Estrup blev siddende! Oppositionens handlinger bestod trods alt kun i ord. Ofte måtte man mindes ordet: „Vel brølt, hr. Løve!“ Hverken sporadiske skattenægtelsesforsøg, opløsning af folketinget, mis-

tillids-dagsordener til regeringen, dystre spådomme om, at nu var gamle Danmarks saga snart ude, eftersom et hus, der er splidagtig med sig selv, ifølge Skriften ikke kan bestå, havde tilsyneladende nogen virkning på Estrup. For dygtig var han – og kongens svorne ven! Og så alligevel. Til sidst blev disse uværdige tilstande uudholdelige også for flere af Estrups garde.

Også for Rasmus Claussen og med ham en stor fløj af Venstre. Under Frede Bojsens ledelse samledes nu de, der skulle forberede det store forlig med Højre. I begyndelsen af 90'erne gennemrejste Bojsen og Claussen hele landet og forberedte partifæller på en ny forsoningspolitik. Bojsen var taler, men han afskyede vælgermøder, som han kaldte hanekampe. Rasmus Claussen var både taler og debattør, så de to supplerede hinanden godt og havde succes hos menigmand. Men Berg rasede. „Gå ikke på akkord med uretten“, råbte han, men allerede 1891 døde han pludselig. Endelig sluttedes så i 1894 det forlig med Højre, som medførte Estrups afgang. Sejren blev tilskrevet Bojsen, men han havde ikke kunnet hale den i land uden Claussens hjælp.

I et kritisk møde med den forhandlingsvenlige fløj fra Højre gik forhandlingerne i hårdknude. Efter en pinlig pause rejste Rasmus Claussen sig heftigt og sagde med eftertryk: „Ja, det er vist unødvendigt, at vi sidder her og forhandler, vi kommer dog ingen vegne. Jeg kan godt forstå, at det er hensynet til Estrup, der står i vejen for d'herrer, men ham kan vi intet som helst hensyn tage til, og jeg finder det derfor rigtigt, at vi afbryder al videre forhandling som aldeles unyttig. Jeg for min

En karikaturtegning fra »Punch« 1890. Folketinget holder frikvarter foran rigsdagsbygningen i Fredericiagade, og de to venstregrupper trækker tov, medens nogle af højres ledere ser til. De moderate er til højre, og medens Frede Bojsen er på førstepladsen, kommer Rasmus Clausen som nr. 2.

part trækker mig tilbage fra al fremtidig deltagelse deri“. Dette hjalp. Man sendte bud efter justitsminister Nellemann – og to timer derefter kunne man samles igen.

Igen gennem alle provisorieårene stod Rasmus Claussen som den ubestridte, moderate venstrehøvding på Falster. Men altid – i det øvrige land – bag Bojsen. Bojsen var føreren, Claussen den næstkommanderende, slideren, uden førerambitioner eller drømme om ministertaburet. Var Bojsen lidt for tør og veg i sin stil, har man indtryk af, at Claussen var friskere og mere oprindelig, mere jordnær end grundtvigianeren og højskolemanden Bojsen. Måske havde han netop den for en næstkommanderende ubetalelige egenskab at kunne være sin foresattes loyale korrektiv. Mange ting tyder på, at Claussen i kritiske situationer havde netop det „krudt“, som Bojsen manglede. Også den selvstændighed, som en fører trods alt også sætter pris på hos sin „højre hånd“. Ofte gæstede han Rødkilde Højskole, hvor også hans to døtre var eller havde været elever. Venstrefolk var i de første store år vennefolk, deres møder var vennemøder med grundtvigske sange og hjertelighed, hvoraf der endnu ligger varme og glans i deres efterladte erindringer.

Her på denne højskole, som den ved giftermål rige Bojsen selv havde rejst, mødtes Claussen med alle det moderate Venstres førende folk. Her førtes de alvorligste højrepolitiske drøftelser, og her udfoldedes et muntert selskabsliv i overstadige, lystige udflugter til såvel Klinten som til Ulfhale. Selv om Høgsbro nok hørte til denne inderkreds, havde både

Bojsen og Claussen alligevel ofte deres hyre med ham. Nu og da skulle der mange og lange samtaler til for at få ham overtalt til f. eks. at sætte sit navn under en fællesudtalelse eller gå med til at modtage en invitation til hoffet – for i yderste øjeblik alligevel at slå bak! Men man holdt trods alt af ham. Bojsen fejrede hans 70-årsdag med et mægtigt gilde på Rødkilde.

Men det var Lolland-Falster og i særlig grad Maribo amts 4. valgkreds, der var Rasmus Claussens verden. Her piskedes også i provisorieårene lidenskaberne op i højder, man i dag har vanskelig ved at fatte, selv om vore øer ikke i sammenligning med andre steder i landet kan byde på de store „udskejelser“.

19. juli 1874 afholdtes i Arninge skov en stor grundlovsfest, hvor bl. a. Chresten Berg, Rasmus Claussen, I. A. Hansen og Zahle var til stede, og hvor professor Frederiksen, Maribo amts 2. valgkreds, og hans modkandidat, lærer Andersen, Keldernæs, talte. Festen sluttede med fællesspisning i et telt i Arninge skov. Her var lærer Andersen så ubetænksom at omtale kongen som „den, der kalder sig konge her i landet“. For denne udtalelse blev det helt store ministerielle apparat sat i sving. Andersen blev truet med såvel afsked som anden straf, men slap dog med en skrap ministeriel næse. Berg som Rasmus Claussen lagde sig i selen i denne sag, og I. A. Hansen hævdede, at han ikke selv havde hørt de famøse ord. For Berg førte denne sag til, at han sagde sin stilling som lærer i folkeskolen op. I 1885 forbød et ministerielt cirkulære lærere i den offentlige skole at tale eller på anden måde medvirke ved politiske møder. Lærer Jør-

Idstrup brugsforening, der af bønderne blev oprettet som konkurrence til en brugsforening, der var oprettet af godsejer Edward Tesdorpf.

gensen, Birket, blev i den anledning også truet med afsked, men svarede djærvt for sig over for kulturminister Scavenius og henviste til, at det var hans frimandsret at drive politik uden for skolen.

Et særligt kapitel under provisorietiden danner den tids vælgermøder. Eftersom kvinder den gang ikke eksisterede som vælgere, var ethvert vælgermøde og enhver valghandling et barskt mandfolkeforetagende. Larmende, skrålende – ofte af spiritus kendelig påvirkede mandfolk indhyllet i en tæt tobakssky i et overfyldt lokale – sådan tegnede vælgermøderne sig

set udefra. Bølgerne gik højt, og det var ret jævnlig, man hørte om slagsmål mellem vælgerne. I 1879 klager man fra Saks-købing over, at borgmesteren dér har ladet en venstremand arrestere, fordi en kendt højremand, der opholdt sig i valglokalet, var blevet „klemt“ af nogle håndfaste venstremænd. Ustandselig lød råbene rundt i landet: „Ned med Estrup!“ „Kan vi da ikke blive fri for de råb“, vrissede en godsejer. – „Jo“, lød det, „sæt ham op i en ballon“. Men flere steder antog disse provokationer en mere alvorlig karakter.

Ved nævnte valg i 1879 forelå der klage over valghandlingerne i syv kredse i lan-

Rasmus Claussens statue i Nykøbing, som blev rejst af vælgere.

det. En af de alvorligste klager blev indgivet til udvalget for „Valgbrevs prøvelse efter valget 3. januar 1879. Klagen kom fra Maribo amts 3. valgkreds og gik ud på, at selve landets udenrigsminister, Rosenørn-Lehn, Orebygaard, gennem sin godsforvalter, Jagd, havde udøvet valgtryk over for sine folk. Men dette blev fra flere sider benægtet, idet man – og som det syntes med rette – hævdede, at det var godsforvalteren, der her havde misbrugt sin stilling. Ved kåring af en kandidat var det jo let for en arbejdsgiver at konstatere, hvem der stemte på hvem. Og ved såkaldt skriftlig afstemning så man flere steder i landet en arbejdsgi-

ver – og det ville den gang som regel sige en godsejer eller en storbonde – sætte sig ved siden af listeføreren og kontrollere, hvor hans folk stemte. De fleste klager viser, at man truede folk med afsked fra deres job eller indskrænkning i gamle hævdvundne rettigheder o. s. v., såfremt man ikke stemte „rigtigt“.

Arbejdsmand under Orebygaard, Hans Rasmussen, hævdede i et retsmøde, at han var blevet truet med at miste sit arbejde på godset, såfremt han ikke ville stemme på konsul Stürup. Imidlertid ændrede han flere gange sine forklaringer, blev endog en overgang arresteret for „falsk forklaring for retten“. Der er næppe tvivl om, at den gode mand enten har været et tosehoved eller bare en af hine små, generte almuesfolk, for hvem alt løb rundt i hovedet over for så fine folk som dommere. Af samtidens referater ses det, at han mange gange har måttet vandre til Sakskjøbing ret. Men det ses også, at han forinden hvert møde i retten har været inde hos overlærer Wigger i samme by for at modtage sine informationer. To vidner har hørt ham sige:

„Der kommer overlærer Wigger, den rad“.

„Hvorfor kalder du ham en rad?“

„Fordi jeg har ordre fra Orebygaard, at jeg skal gå til ham for at få at vide, hvordan jeg skal stille mig, når jeg kommer i retten“.

Men også denne udtalelse fragik Hans Rasmussen i retten.

I samme klagebrev over valget i 3. valgkreds ankes der over, at smed Poulsen, Sømark, har øvet bestikkelse for Højrev ved at købe stemmer til dette parti – à 2

kr. pr. stk. Let tilsløret antydes det, at smedens penge skulle stamme fra Orebygaard.

Alle disse klager fra Sakskjøbingkredsen gav anledning til mange og heftige debatter i folketinget. Rasmus Claussen tog flere gange ordet og udfoldede her nogle af sine smukkeste karakteregenskaber: Hjerte for den lille mand, trangen til at hjælpe netop ham. Som få andre på tinget kendte og forstod han almuetyper. I denne sag stillede han forslag om, at det høje ting skulle nægte godkendelse af valget. I det hele taget kritiserer han hele undersøgelsens forløb og stiller forslag om,

at folketinget i slige sager udpeger en mand til bisidder. Imidlertid godkendte men ved flertalsafstemning valget – 52 stemte for godkendelse – 20 imod. Ved en anden lejlighed vedrørende en lignende sag skrev Hørup: „Lad os ikke give gods-ejerne ulovlighedens privilegium, efter at de har fået hartkornsprivilegium i lands-tinget“.

Det er ikke ofte, at vi ser Rasmus Clausen tage ordet i de meget store principielle sager. Men hans væsentlige arbejde har ligget i udvalgene – og så i arbejdet med lokale sager i sin valgkreds.

Orlogsskibet »Victoria«s forlis ved Gedser 1688

Af dr. phil. *Georg Nørregaard*, København

Den 17. april 1688 blev orlogsskibet „Victoria“ lagt uden for bommen på Københavns red. Hvem, der var skibets kaptajn, ses ikke. Skibsjournalen er underskrevet af Hans Hansen Bruyn. I dagene efter den 17. april forsynedes skibet med ballast, proviant og sejl, og den 3. maj blev det i stille vejr lagt ud til bommen; krudt og geværer kom om bord, og dagen efter blev skibsartiklerne læst op for besætningen, for at alle kunne vide, hvad de havde at rette sig efter.

En hel flåde var under udrustning, og kong Frederik 5. var gentagne gange ude at inspicere. Den 5. juni havde han dronningen og prinsen med, og da var de om bord i en ny jagt. Hver dag overførtes mandskab fra det ene skib til det andet for at hjælpe med udrustningen. På „Victoria“ var arkelimesteren og konstablerne beskæftiget med at fylde krudt i karduserne. Yderligere forsyninger kom om bord, navnlig en hel del øl. Den 4. juni kom der ordre til at lade alle stykkerne, d. v. s. kanonerne, og den 8. juni fik skibet ordre til ved første gode vind at gå under sejl til Stevns.

Først den 15. juni lettede „Victoria“ dog anker, nu med 201 mand om bord, og kom ud af havnen. Den 16. begyndte rejsen for alvor. Klokken 9 passerede man

Dragør, og ved solnedgang var man under Stevns, hvor man blev liggende for at hjælpe andre orlogsfartøjer at laste sten. Hver dag var en del af besætningen derefter i land for at hjælpe med arbejdet. Tre broer blev lagt ud i stranden; stenene blev båret ud og lagt i både for derfra at komme over i skibene. Når vejret var dårligt, måtte arbejdet ligge stille.

Her blev man liggende lige til den 7. september, da der kom ordre fra admiralitetet til at gå hjem. Med god vind var man da næste dag inde på Københavns red, hvor man så i de følgende dage måtte afgive mandskab til arbejde på andre skibe. Den 19. september gik „Victoria“ igen under sejl på et få dages togt nordpå.

Først den 10. oktober kom der igen ordre til at gå sydpå, og samme dags eftermiddag lettede man anker. Om natten måtte man hele tiden lodde, men om morgenen den 11. oktober var man ud for Møens klint. Det var imidlertid sent på året, og klokken 8 sprang vinden fra syd til nordvest med byger, hagl og regn. I hast måtte man tage sejlene ind og ankre op på 10 favne vand noget sydøst for Møn. Om aftenen fortsatte nedbøren, og luften var tyk, så man blev liggende natten over og næste formiddag indtil klokken 2 om eftermiddagen, da rejsen fort-

Udsnit af Jens Sørensens kort fra 1703.

satte mod sydvest. Om aftenen ankrede man på 12 favne vand midt i farvandet så langt mod syd, at man pejlede Rostock. Næste aften ankrede man igen med udsigt til det sydlige Femern. Den 14. oktober var det stille vejr en del af dagen, man lå da nord for Femern med udsigt til tårnet i Petersdorf på det vestlige af øen. Om aftenen kastede man anker ud for den lille fæstning Christianspris ved Kielfjorden. Næste dag afleveredes medbragte ordrer til denne fæstnings kommandant, og man gik ind til Kiels red. Her fik kaptajnen ordre til at sætte folk i land ved

Eider-Bech, og han ankrede derfor op nær dette sted over for Kiel.

Da folkene om bord hørte dette, blev de „meget urolige og sagde, at de med rebelleri ville forcere mig (kaptajnen) til at sætte sig iland“. Kaptajnen gik da ind og forelagde dette for myndighederne. Han fik også ordre til at sætte folkene i land straks, hvilket så blev sat i værk, uanset at der ikke var truffet foranstaltninger til deres modtagelse.

Ved Eider-Bech blev man nu liggende nogle dage. Imens fik man kanoner og en mængde tøndestaver om bord. Endelig om

morgenen lørdag den 20. oktober 1688 lettede man anker for at vende tilbage til København. Det var ganske stille, og man måtte bruge båd og chalup til at bugserede det store skib ud; men da man var nået forbi Christianspris, var det bramsejlskuling med sydvestvind og vakkert solskin.

Rejsen begyndte således godt, og ved solnedgang havde man Femern en god mil mod syd. Kaptajnen sagde da til styrmandene i hele besætningens påhør, at han fandt det bedst at ankre op for natten; dette var meget almindeligt i datiden, når skibene sejlede i de vanskelige danske farvande. Styrmand Ejler Siverson Spring sagde imidlertid, at „det var en stor sport med sådan en god vind at ankre“; han mente, man lige så godt som andre skibe kunne finde vejen ved nattetid. Et par andre fartøjer, „Sværmeren“ og „Katten“, var gået under sejl samtidig med „Victoria“. Anden styrmand, Jens Rasmussen, fandt det nok klogest at ankre op, men sagde: „Din vagt er nu ude, jeg skal vel drage omsorg derfor; vi kan ej forsvare det med sådan vind at ligge stille“. Han skulle nok klare ærterne. Kaptajnen sagde da, at han ville gøre ankeret klar, hvilket skete, og folkene fik befaling, at ingen måtte gå til køjs, så længe man sejlede.

Man satte derefter kursen øst til syd; i aftenens løb mindskedes sejlene, og da det begyndte at blæse op, blev foremerssejlet taget ind. Samtidig blev der idelig loddet; man befandt sig midt i farvandet på 12-13 favnes dybde. Efter midnat holdt man kursen lidt mere til syd; man målte da 8-9 favnes dybde og gisnede, at man befandt sig ud for Gedser Rev; men da man nåede til 3. glas i første vagt, „be-

gyndte det hastigt at opgrunde“, og der var nu kun 6-7 favnes dybde.

Da skete det, at skibet stødte. Rorgængereren fik straks ordre til at lægge roret i læ; styrmand Ejler Spring løb til loddet og råbte 6 favne vand: „Vi må holde af“. Dette skete også. Kaptajnen søgte at få ændret på sejlføringen, men skibet stødte alligevel igen. Styrmanden råbte, at han kunne se land og brænding til luvart, og det blev bekræftet af folkene. Kaptajnen ville stadig søge at holde af fra grunden; men styrmanden mente, at det var bedst at lade ankeret falde. Der var nu kun 5½ favn dybt.

Ankeret blev da kastet, men straks derpå stødte skibet med agterparten. For folkene om bord kom det underligt for, at man på så dybt vand kunne støde mod grunden. Kaptajnen lod nu skibets chalup sætte over bord med løjtnant Munch og en lodline for at få undersøgt dybden; men nu var der kun 3 favne dybt omkring skibet, og et par kabellængder fra agterskibet var der kun 2½ favne. Dette blev efterprøvet fra skibet, da chaluppen med løjtnanten vel var om bord, og styrmanden mente da, at loddet havde bedraget ham. Kaptajnen påstår i skibsjournalen, at styrmanden stadig havde sagt 3 favne mere, end han havde målt.

Man forsøgte at pumpe og flytte ting fremefter i skibet, og det hjalp lidt, så skibet ikke huggede så hårdt som før. Vindstyrken øgedes imidlertid, og hele natten lå skibet og huggede idelig, men det tog ingen skade, og det tog heller ikke mere vand ind end før.

Ved daggry kunne man se land, og da brugte styrmand Ejler Spring skældsord

over for sin kollega, Jens Rasmussen, og påstod, at det var Tyskland, man kunne se, og det samme påstod han over for kaptajnen og løjtnanterne. Jens Rasmussen holdt derimod på, at det var Falster, og dette var rigtigt. Det var formentlig grunden Rødsand, man var stødt på.

Kaptajnen var nu klar over, at skibet ikke i længden kunne holde ud imod stormen. Han beordrede derfor løjtnant Friis til at gå i land med båden og søge hjælp hos de kongelige embedsmænd i Nykøbing. Om ikke andet så gjaldt det om at få folkene bjerget.

Styrmænd Jens Rasmussen sagde imidlertid, at han var kendt med stedet og nok turde påtage sig at løbe gennem brændingen med båden. Det lykkedes også med stor livsfare at få det lille fartøj ind til land; men stormen var så hård, at hverken båden eller noget andet fartøj kunne gå ud til skibet igen.

Kaptajnen lod da skibets ræer stryge ned og sejlet slå fra og kaste over bord. Ved middagstid tog stormen til, så ankeret lod sig slæbe; man lod derfor også styrbords anker falde, men inden det fik fat i bunden, var skibet inde på grunden, og både agter- og forpart huggede. Kaptajnen mente derfor, at det var bedst at få skibet fyldt med vand, mens det var helt, i håb om, at det så kunne stå stille. Han lod derfor bugportene hale op, så vandet fossede ind. Sejl, krudt og noget af provianten fik man, så meget det kunne lade sig gøre i en hast, bjerget op fra dybet.

Anden dags morgen, den 22. oktober, var vejret noget bedre. Løjtnant Friis kom da tilbage med båden, og kaptajnen lod

en stor del af folkene gå i land. Båden sejlede flere gange frem og tilbage, og det lykkedes herved at redde både nogle sejl og geværer samt krudtet. Friis fik ordre til at blive i land og sørge for folkene og for at få det bjergede gods godt i hus. Kaptajnen blev derimod natten over med nogle af folkene ude på skibet, der nu betegnedes som vrage; men han beholdt båd og chalup derude for alle tilfældes skyld. Der var stor fare for, at skibet ville kæntré. Om morgenen den 23. oktober var der ikke mere udsigt til at redde noget ved at forblive om bord, og kaptajn og folk gik da med fartøjerne i land og tog „så meget godt“ med, som de kunne. Kaptajnen tog derefter til „Gedersby“ for at blive der, til nærmere ordre indtraf.

Endnu de følgende dage var vejret så hårdt, at det ikke var muligt at komme ud til vraget; men kaptajnen og folk var på stranden for at redde, hvad der drev ind. Samtidig drog løjtnanterne om i nabobyerne for at forbyde bønderne at beholde noget af det, som drev i land; de skulle straks bringe det til „Gedersby“, hvilket de også gjorde.

Om aftenen den 25. oktober kom amtskriver Hans Raven fra Nykøbing med brød til folkene. Næste dag blev styrmænd Ejler Spring sendt under bevogtning med Hans Raven til Nykøbing, så han der kunne blive sat i forvaring. Først om morgenen den 28. oktober bedagedes vejret, og man forsøgte da at gå ud med såvel chalup som båd; men vandet gik så hult, at man ikke kunne ligge ved vraget. Om eftermiddagen lykkedes det dog at redde 4 metalkanoner og køkkentøjet, der formentlig omfattede værdifulde kobberked-

ler. De følgende dage reddedes blandt andet styrbordsankertov og bagbords anker.

Den 30. oktober ankom kommandørkaptajn Erich Lorch med befaling til at blive, så længe der var noget at bjerge, og en kvartermester blev sendt til Grøn-sund for at hente en af kongens både. Næste dag var vejret heldigvis fint, og om formiddagen reddedes 4 jernkanoner og en hel del af konstabelens tovværk. Om eftermiddagen ankom marinens skib „Seccepiben“, ført af kaptajn Mikkel de Voss, og lagde sig tæt ved vraget, og om aftenen vendte kvartermesteren tilbage med skibet „Lindormen“s båd.

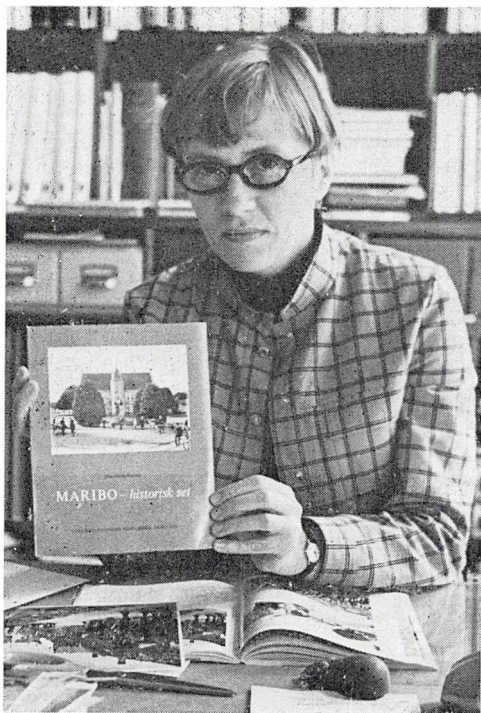
Den 1. november bragte man tovværk om bord i „Seccepiben“, men vejret blev igen dårligt, og den 2. november måtte „Seccepiben“ gå ud og ankre længere ude. Den 3. november lykkedes det at redde en metalmorter og 4 jernkanoner, som stod under vand i læ. Den 4. november var det så fåget, at man knap kunne finde vraget, men det lykkedes at få de 6 sidste jernkanoner lempet over i en galiot, der kom til hjælp fra Nykøbing, og siden brag-

tes disse værdigenstande over i „Seccepiben“. Hertil blev også de forskellige ankre bragt, og i de følgende dage bjergedes øl- og vandfade samt en del tøndestaver og løse tømmerstykker, takkelage og løsrevne stykker af kahytten samt døre og vinduer. Det sværeste anker lykkedes det dog ikke at få op. Også de ting, der var reddet i land, blev bragt ud til „Seccepiben“; disse arbejder varede ved til den 10. november. Man overvejede også, om skibsskroget kunne være reddet, men forgæves.

Den 12. november blev skibsfolkene sendt over land til København med pas fra Lorch og under anførsel af løjtnant Munch, og de næste dage hentede løjtnant Friis den fængslede styrmand Ejler Spring fra Nykøbing, for at han kunne blive sendt med „Seccepiben“ til København. Den 16. kom der ordre til, at skibet skulle afgå. Også løjtnant Friis og kaptajn Bruyn fulgte med, og alle ankom til København den 21. november.

Denne beretning bygger på skibet »Victoria« skibsjournal, som er opbevaret i Søstatens arkiv i Rigsarkivet.

Lolland-Falster i bogverdenen

Museumsinspektør *Else-Marie Boyhus* med sin bog.

Maribo – historisk set

Museumsinspektør Else-Marie Boyhus' værk har været bragt i årbogen, men det hører alligevel til i fortegnelsen »Lolland-Falster i bogverdenen«.

Den fremragende skildring af en kommunes historie har fået en berettiget fin anerkendelse fra mange sider og er også blevet en stor salgs-succes.

Bogen er skrevet med sans for realiteterne og populært og underholdende, så det er blevet en virkelig folkebog, som alle vil synes om.

Bogens plus fremhæves ved det fortrinlige billedmateriale, som det er en fornøjelse at kigge på.

Det er også meget værdifuldt, at bibliotekarerne Birthe Møller og Ester Frostad har lavet en omfattende bibliografi med litteratur om Maribo.

Lille Ane

Rosa Engholm Petersen, Holeby, har sat sin bedstemoder et meget smukt minde gennem bogen »Lille Ane«. Der er lagt et stort og mangeårigt arbejde i bogen og yderligere sat sparepenge ind på at få den udgivet. Bogen er også fremstillet i en enkel udførelse, så den har kunnet sælges for 23 kr., og det har naturligvis været en glæde for Rosa Engholm Petersen, at »Lille Ane« også kom i et 2. oplag.

Bedstemoderen, Ane Krøg, der levede i godt 88 år efter at være født i 1842, blev gift med møllersvenden Jens Madsen, og hun kom til at leve hele sit liv på Sydlolland. På en gård levede ægteparret med en større børneflokk en nøjsom, men rig tilværelse, der dog ikke var uden dramatiske begivenheder, således blev de stærkt ramt af stormfloden i 1872.

Beretningen om bedstemoderens liv, som Rosa Engholm Petersen i høj grad har hørt af hende selv, og af andre, er skildret på en udmærket og underholdende måde, så det er en virkelig god læsning, der fortæller meget om fortidens liv.

Smalsporede industrilok

Peter Andersen har på sit forlag, Charlotteager 38, 1. th., 2640 Hedehusene, udsendt en 68 sider stor bog om »Smalsporede industrilok« 3. del Sjælland, Lolland, Falster og Bornholm.

Titlen på bogen, som koster 26 kr., lyder, som om det var noget meget teknisk, og det er det også. Bogen giver dog også en række almene oplysninger om de fire store roebaneanlæg, som de fire lollandske sukkerfabrikker havde, og om de små roebaneselskaber, som også fandtes.

Det er iøvrigt helt forbløffende, hvor mange oplysninger forfatteren har kunnet få samlet om sukkerfabrikkernes enkelte lokomotiver.

12 naturområder

Fredningsplanudvalget for Storstrøms Amt har udsendt en brochure på 16 sider om »12 naturområder«. For Lolland-Falsters vedkommende drejer det sig om Reventlowparken, Ravensby og Birket bakker, Maribosøerne, egnen langs det sydvestlige Guldborgsund, Horreby Lyng og Halskov Vænge. Skildringerne om disse dejlige naturområder er ledsaget af historiske oplysninger, og der er kort, som er en god orientering ved besøg.

Ture i danske skove

Dansk Skovforening har udarbejdet og Miljøministeriet udgivet nogle brochurer om »Ture i danske skove«.

Der foreligger to fra Lolland-Falster, den ene om Corselitze og den anden om Rudbjerggaard og Vindeholme.

Brochurerne giver både historiske oplysninger og skildrer ture, hvilket illustreres af nogle gode og let overskuelige kort.

Næsgaardbogen 1976

Foreningen »Gamle Næsgaarddianere«s årlige udgivelse giver en lang række oplysninger om den kendte agerbrugsskoles undervisning, om husdyrbrug og markbrug, demonstrationer og forsøg. Der er også skildringer af studierejser og nogle landbrugsfaglige artikler. Af særlig lokalhistorisk interesse er Arnold Pilemands skildring af Den Classenske Agerbrugsskole på Næsgaard for 60 år siden, hvor han blev elev.

Fra Sct. Croix til Nakskov

Fra Frimodts forlag til en pris af 53,15 kr. udkom fhv. viceskoleinspektør V. Cornelins' erindringer.

Cornelins, der er velkendt over hele Lolland-Falster - og langt videre - fortæller let og underholdende om sit ikke helt almindelige liv. Hvad der har særlig interesse, er naturligvis skildringen af de mange år ved skolevæsenet

i Nakskov, hvor Cornelins var glad for at være, ligesom han holder meget af Nakskov. De mange mennesker, som Cornelins har glædet med sin sang, sit spil og sin forkyndelse, vil have glæde af at stifte bekendtskab med bogen.

Det var dengang -

Vintens forlag udsendte: Det var dengang - Danske hjem i tyverne og trediverne, redigeret af Margrethe Spies.

Af de 13 bidrag er der to, som har en særlig lokal interesse på Lolland-Falster.

Folketingsmedlem Grete Hækkerup, Stubberup, fortæller om sin begivenhedsrige barndom i et redaktørhjem, som var stærkt præget af det politiske og kulturelle liv og af frisind, tolerance og gæstfrihed.

Hilmar Wulff, hvis erindringer der ventes på, skildrer »et fiskerhjem i Lollands hovedstad«, og det er gjort underholdende og interessant. Hjemmet på Jødevej var vel småt og fattigt, men der skete noget omkring Hilmar Wulff. Hans læselyst bliver vakt, og så møder han polakkerne, en anden slags mennesker, som han lærte at forstå og holde af.

Oldtidsminderne

Henning Dehn-Nielsens »356 oldtidsminder på øerne« er en god opslagsbog med et solidt og meget oplysende indhold.

Bogen, som er fra Gyldendal, koster 92 kr., men den er også solidt indbundet med mange illustrationer på godt papir.

Efter en indledning om øernes mennesker i oldtiden kommer der amtsvis og i alfabetisk rækkefølge en beskrivelse af dysser, jættestuer, skibssætninger, oldtidsveje og -agre, borganlæg og runesten. Bogen omtaler steder, hvor der er gjort betydningsfulde arkæologiske fund og gennemgår områdernes arkæologiske mu-seer.

Bogen har kort, minileksikon over fagudtryk samt register og litteraturliste.

Afsnittet om Storstrømsamtet fylder godt 30 sider af bogens 224 sider, og der fortælles egentlig, hvad der kan ønskes og forlanges.

Danske lokomotiver og motorvogne

Overtrafikassistent Tom Lauritsen, Maribo, udsendte i 1973 »Danske lokomotiver og motorvogne«. Dette opslagsværk, der var noget enstående på området og præget af et meget grundigt og omfattende arbejde, fik en god modtagelse. Det er derfor ikke mærkeligt, at der er kommet et nyt oplag, hvortil forfatteren har skaffet ca. 90 nye fotos i forhold til den tidligere udgave. Der er for hvert enkelt lokomotiv og motorvogn, som DSB og privatbanerne ejer, et billede og en række oplysninger. Lollandsbanen er repræsenteret med en halv snes trækkræfter. - Bogen er kommet på et svensk forlag i Malmø, men kan bestilles i danske boghandlerforretninger. - Prisen er 35 danske kroner.

Alle danske museer

Når forlaget Suenson har udgivet en bog »Alle danske museer«, så må det nok siges, at en sådan oversigt har været meget savnet.

Bogen er på ca. 300 sider i et bekvemt format og med et solidt omslag, som kan tåle at blive taget på.

Efter en indledning af Palle Lauring omtales museerne med oplysninger om beliggenhed, telefonnummer, åbningstider, entré og en skildring af, hvad der rummes.

Fra Lolland-Falster er 8 museer med, og det er: Stiftsmuseet, Kunstmuseet, Frilandsmuseet og Museumsbanen Maribo-Bandholm, alle i Maribo, Falsters Minder i Nykøbing, Ålholm bilmuseum, Reventlowmuseet og Højreby lokalhistoriske arkiv. Der kunne nok være flere med, blandt andet lokalhistoriske arkiver, men det er alligevel en værdifuld oversigt.

En fortidsmindeskov

Halskov Vænge på Østfalster har ganske særlige kvaliteter som en skov med mange og interessante fortidsminder. Fredningen og saneringen af skoven, så dens minder træder stærkere frem, har fremkaldt megen interesse. Skoven rummer gravminder fra sten- og bronzealderen, og den giver en rig mulighed for at studere en række planter, træer og buske.

Mulighederne for her at opleve oldtidsminderne og gøre dem brugbare i forbindelse med studiet af fortiden har medført det naturlige, at der er kommet et par hæfter om stedet.

Fredningsplanudvalget har udsendt et 22 sider stort hæfte, der i tekst og tegninger giver turforslag og skildrer, hvad man kan se. Der er noget om færdsel i skoven, naturmuseum, turforslag, biologisk område, stenalder, bronzealder, bøgetiden, litteraturliste og tidstavle.

I forbindelse med dette hæfte er der kommet et andet, som er en vejledning til skolernes benyttelse af Halskov Vænge. Det er udarbejdet af Ib Müller Larsen, Amtscentralen, og Ove Nielsen, Stiftsmuseet. Hæftet er lagt an således, at skolerne virkelig kan få meget ud af et besøg på stedet.

Industribonden

»Arv og Eje« 1976, der udgives af Dansk kulturhistorisk Museumsforening, havde som et samlede emne »Det forsømte århundrede«. Museumsinspektør Else-Marie Boyhus havde skrevet en af artiklerne, »Industribonden«, som er på 16 sider.

Der er i artiklen brugt lokale eksempler og billeder til en interessant skildring af landbrugets udvikling fra ekstensiv til intensiv drift. Den store korndyrkning blev reduceret, og landbruget i høj grad industrialiseret med mejerier, sukkerfabrikker, slagterier osv. Det gjorde bondens liv afhængig af fænomener, som lå udenfor gården, siger Else-Marie Boyhus. Traktorer har afløst hestene, kunstgødning og sprøjtning er trådt i stedet for brakmarken, maskiner og maskinstationer har erstattet folkene. Det er på en måde blevet enkelt...

Folkeminder i Nørreherred

Alan Hjorth Rasmussen, af hvilken Samfundet har udsendt »Maj- og midsommerskikke på Lolland og Falster«, var i 1959-60 lærervikar på Birket centralskole og blev grebet af opgaven med at samle materiale om egnens folkeminder, men det blev efterhånden udstrakt til hele Nørreherred. I 1961 skrev forfatteren et eksemplar, men i 1974 lod Nakskov biblio-

tek bogen trykke i 200 eksemplarer, hvad dog ikke dækkede efterspørgselen. Ravnsborg kommune påtog sig derfor at lade bogen udgive i 500 eksemplarer, idet skolebibliotekar Bjarne Lund Hansen, Birket centralskole, tog sig af det praktiske herved.

En sådan udgivelse må meget anerkendes, thi det er et virkelig udmærket arbejde, som Alan Hjorth Rasmussen har udført. Det må siges, at forfatterens mål med at give en udtømmende fremstilling af herredets folkesagn i høj grad er lykkedes, og der er også et fyldigt udvalg af folketro og folkedigtning.

Det ville være værdifuldt, om man også i andre egne på Lolland-Falster tog et arbejde op som det, Alan Hjorth Rasmussen har udført, thi efterhånden som tiden går, kan det blive for sent at få samlet folkeminderne.

Lolland-Falsters stiftsårbog

Stiftsårbogen havde i 1976 som sædvanligt flere artikler af lokalhistorisk karakter.

Pastor P. Konge Hansen, Nr. Alslev, fortæller historien om to kirkeklokker i Nørre-Kirkeby kirke.

I artiklen »Lolland i gamle dage« bringer pastor emeritus H. Skjøt-Petersen et uddrag af Rhodes »Samlinger til Lålands og Falsters Historie«, som udkom i 1776.

Sognepræst Birgitte Villadsen fortæller om Langø kirke, som er 75 år gammel.

Sognepræst Bjørn Ohl giver i anledning af, at Bregninge kirke har fået nyt »klanghus«, nogle træk af de lollandske klokkestabler.

Redaktør Tove Meyer Hægstad, Fejø, slår til lyd for bevaringen af Lolland-Falsters gamle gravminder i fortsættelse af den indsats, som afdøde baron Bertouch-Lehn gjorde med sin bog »Menigmands Minde«. Museumsinspektør Else-Marie Boyhus har iøvrigt skrevet en mindeartikel om Bertouch-Lehn og hans store lokalhistoriske indsats.

Lolland-Falsters Stiftsmuseum 1976

Årsskriftet indeholdt den store artikel af museumsinspektør Else-Marie Boyhus om »Navneklude«, der er udsendt som bog. Desuden skrev

museumsforvalter Kjeld Snedker om udgravninger i Ravnse, og Kunstmuseets leder, rektor H. Hertig, havde nogle »Marstrand-studier«. Årsskriftet indeholdt endvidere mindeord om baron R. Bertouch-Lehn, beretninger og regnskaber.

Nr. Ørslev ungdomsskole 1976

Der er i årsskriftet forskellige artikler af samfundsmæssig og åndelig karakter. Uffe Geertsen, søn af den tidligere forstander, skriver om »Energipolitik og folkeoplysning« og H. Kimer om »Atomkraft i Danmark«. Forstander K. Holm Pedersens tale til eleverne ved afslutningen bringes og desuden et digt »Giv dig tid«. En af de tidligere lærerkårter, Solvejg Østergaard, belyser sammenhængen mellem krop og psyke, og lærer Jens Østergaard skriver om »Menneske - fællesskab - samfund«. Der er forskellige bidrag af elever, oplysninger om »Årets gang« og andet vedrørende højskolen, hvilket giver indtryk af et godt arbejde.

Lollands højskole

Årsskriftet omfatter to år, 1975 og 1976. Forstander Gustav Bengtsson har en artikel »Kulturen er altid folkelig« og også nogle digte. Lærer Jon Ravnholt Ovesen skriver om »Manipulation eller ejk«. Fra elevforeningen berettes om de to år. Der er en meget morsom skildring af forstanderparrets 25 års jubilæum. I årsskriftet findes billeder af holdene og fortegnelse over eleverne på dem. Afdøde forstander Sigurd Brøndsted bliver mindet i en artikel. Hans betydning for højskolen var stor, og han havde en god kontakt med befolkningen. Årsskriftet har det rent praktiske, at der findes vedtægter både for højskolen, som er en selvejende institution, og for elevforeningen.

Grønsund

Journalisten Erik Thygesen har på forlaget »Tidernes skifter« udsendt bogen »Grønsund - en lokal historie«, 85 sider og pris 32 kr.

En del af den noget tynde handling udspilles på værtshuset »Grønsund« i Stubbekøbing. Forfatteren benægter dog, at det er en »nøgle-

roman« eller dokumentarisk skildring, selv om der er træk både fra byen og de omtalte personer, som er rigtige nok. Det forsøges også at lokalisere bogen ved, at den indeholder en del Stubbekøbing-billeder. Forfatteren siger, at hensigten med bogen har været at fortælle en historie om et af de mange landområder eller miljøer, der afmattes økonomisk og befolkningsmæssigt. På det område vejer bogen dog ikke nok til med spredte bemærkninger om samfundsmæssige forhold.

Nysted skoles historie

Nysted fik i 1852 en ny skole, og dette 125 års jubilæum har givet anledning til, at skoleinspektør Kaj Nilsson har skrevet en bog på 60 sider, nydeligt fremstillet og med et pænt omslag.

En skolehistorie kunne blive en lang og kedelig historie med masser af detaljer, så det væsentlige druknede. Kaj Nilsson har imidlertid på en udmærket måde forstået begrænsningens kunst. Bogen giver de større og interessante træk, så den også er blevet meget læseværdig for mange andre end dem, der bor i Nysted. Det er en god skolehistorie med en klar fremstilling, og så er der en del udmærkede billeder.

Nakskov 31

Lærer Søren Kolstrup har skrevet en bog om begivenhederne i Nakskov i 1931, der blev meget omtalt i hele landet. Nakskovs byrådssal blev besat af arbejdsløse, og der var tumulter, som medførte tilkaldelse af politi og militær andre steder fra. Bogen, der er udsendt på forlaget »Spar Knægt«, koster 56 kr., men den er også på 176 sider. Forfatteren har udført et meget grundigt arbejde og udnyttet mange kilder. Der er en udførlig skildring af alt, hvad der foregik, og de domme, der fulgte efter til dem, der fik ansvaret for urolighederne. Søren Kolstrup tolker og analyserer meget grundigt, men der er også vurderinger, som der nok vil være lidt delte meninger om, alt efter personlig opfattelse. Bogen er blevet kaldt et bidrag til arbejdsløshedsbevægelsens historie, og det er

rigtigt nok. Bibliotekar Peter Heiberg har til bogen samlet en del billeder med tilknytning til tiden og begivenhederne.

Storstrøms Amt i billeder

Kjeld Ib Lise, Nykøbing, og Turistsamrådet for Storstrøms Amt har i fællesskab fået udsendt en dejlig bog med mange meget smukke farvebilleder. Teksten er både på dansk, tysk og engelsk, og det er derfor en virkelig bog til turister. Kjeld Ib Lise har ikke alene taget de gode billeder, men udvalget er også helt i orden, så hele amtet er blevet passende dækket ind. Iøvrigt er det helt på sin plads, at bogen omfatter hele amtet, idet den er med til at binde syd og nord sammen. Der er naturligvis lokalhistorie i langt de fleste af billederne. Bogen, der er i et stort format og en nydelig udførelse, koster 38,75 i boghandlerforretningerne.

Bønder og bebyggelse

På Odense universitetsforlag har Per Niels Kristensen udsendt en 246 sider stor bog om: Bønder og bebyggelse. Den drejer sig om befolknings- og bebyggelsesudvikling, ejendomsforholdene og ugedagsbøndernes antal i Fuglse herred i det 16. og 17. århundrede.

Forfatteren har lagt et meget stort arbejde i gennemgangen af et meget omfattende stof for at kunne skrive bogen, der fremtræder som et videnskabeligt arbejde, der ikke er let læsning, men bringer vigtige forskningsresultater frem.

Bogen koster 60 kr.

Åstrup sogn på Falster

De gode sognehistorier må værdsættes meget, og Åstrup sogn, som ligger i en smuk og historisk rig egn på Falster, har været meget heldig med sin.

Det er en smuk bog på 214 sider og med en solid indbinding. Det er et lokalt udvalg, som har udført et stort arbejde for at få bogen frem, og den gode tanke har fået støtte fra forskellige sider.

Bogen har en række indlæg, som belyser sognets historie, og det er samarbejdet så godt, at det ikke gør noget, at der ikke kun har været

én forfatter. Det giver tværtimod bogen mere liv, at der har været flere om det.

Alle sider af sognets liv gennem århundreder er belyst i tekst og billeder, og denne bog har interesse for mange flere end dem, der bor i selve sognet.

Jernbaner på Lolland-Falster

Dansk Jernbaneklub, der driver museumsbanen Maribo-Båndholm, har udsendt bøger om de forskellige jernbaner, der har været på Lolland-Falster, og også om Lollandsbanen.

Der er umådelig megen interesse for jernbanelitteratur, men selv om det lokale behov til dels synes at være dækket ind, så dukker der stadig nye bøger frem.

Ingeniør Niels Jensen, der har skrevet en del om danske jernbaneforhold, har produceret en ny »Jernbaner på Lolland-Falster og Bornholm«, udsendt i forlaget Clausens jernbanebibliotek, 112 sider og pris 37,95.

Det er ikke, fordi bogen indeholder så meget nyt, når man kender de tidligere bøger om lolland-falsterske jernbaneforhold, men det er en udmærket samlet fremstilling.

Det grønne Højreby

Bogen »Det grønne Højreby«, som blev udsendt i to bind, er noget helt for sig selv, thi den skildrer et historisk område, nemlig beplantningen, der som regel bliver forsømt.

Det er Højreby kommune og Kulturmindeforeningen, der har stået for udgivelsen. Den skal betragtes som en gave til Højreby kommune i anledning af, at den har bestået i 10 år.

J. Bek Petersen og T. Skotte Hammer har udført et meget betydeligt og påskønnelsesværdigt arbejde med bøgerne.

Bogen giver en almen orientering om de forskellige landskaber i kommunen, der har en smuk og interessant bevoksning, som på mange måder afspejler den historiske udvikling i de lokale småsamfund, som har eksisteret i årtusinder.

Der gives en almen skildring vedrørende beplantningen og træerne i et meget historisk område, der blandt andet omfatter Reventlowpar-

ken og Halsted kloster. Træerne og de grønne områder i kommunen er meget nøje registreret, og så er der mange tegninger i de to udmærkede bøger, som forfatterne fortjener megen anerkendelse for.

Idrætsliv ved søerne

I anledning af Maribo Gymnastik Forenings 75 års jubilæum udkom »Idrætsliv ved søerne«, skrevet og redigeret af Peter Brøndahl.

Bogen indeholder ikke en kronologisk skildring af foreningens historie, men består af en række korte og let læste artikler, der belyser forskellige områder indenfor foreningens omfattende virke, men også tager en baggrund i byens historie med.

Der er mange illustrationer i bogen, og naturligvis er det vældig morsomt at studere, hvordan idrætsfolk så ud i gamle dage i dragter, der adskiller sig meget fra nutidens.

Fremmedarbejderbørn

Museumsinspektør George Nellemann, der tidligere skrev bogen »Den polske indvandring til Lolland og Falster«, som Lolland-Falsters historiske Samfund udsendte, har lavet en ny bog om emnet, som Nationalmuseet har udsendt.

Bogen beretter om roepolakkernes efterkommere og deres skæbne i det danske samfund.

George Nellemann, der har levet sig meget stærkt ind i emnet, har foretaget nogle meget nøje undersøgelser og redegør på en udmærket måde for resultatet af disse.

Fremmedarbejderspørgsmålet er der en stor interesse for, og derfor er bogen meget velkommen.

Landvindingslaget Rødby Fjord

Rødby fjord udgør et stort og meget interessant kapitel i Lolland-Falsters historie, og ethvert bidrag herom må hilses med stor tilfredshed.

Landvindingslaget Rødby Fjord har passeret et 50 års jubilæum og gjorde det uhyre fornuf-tige at få lektor Marius Hansen, Nakskov, til at skrive en bog herom.

Det er blevet til en stor og smuk bog på 128 sider med mange illustrationer, og med sin sædvanlige grundighed og kyndighed belyser Marius Hansen en række enkeltheder.

Forhistorien er også med og alt det, der gik forud, før udtørringen tog fart.

Der bliver fortalt om pumpestationerne, og hvad der kom ud af arbejdet, ligesom det også nævnes, hvem der gik i spidsen for den store sag, der ikke altid mødte medvind.

Landvindingslaget og Marius Hansen fortjener megen ros og tak for det dejlige bogværk.

Lolland-Falsters museer og arkiver

Lolland-Falsters Stiftsmuseum Maribo

UNDERSØGELSER

Museets undersøgelsesvirksomhed har været koncentreret om tre store projekter: Registreringen af industrivirksomheder, som er et led i det landsdækkende forskningsprojekt »Industrialismens bygninger og boliger«, er blevet fortsat; Lolland er nu færdigregistreret, og der er undersøgt ialt 81 virksomheder. De to andre projekter er dels en registrering af forsamlings- og missionshuse, dels en registrering af Lolland-Falsters oldtidsminder.

Folkeforskningsprojektet om dagligdagen under den anden verdenskrig, som omtales i den sidste årsberetning, er blevet fortsat. Omkring 200 mennesker har i kortere eller længere tid været aktive i arbejdet med indsamlingen, bearbejdningen og formidlingen af det store materiale.

UDSTILLINGER

Særudstillinger på Hovedmuseet

»KUNSTHÅNDVÆRK«, Lokalgruppen af danske kunsthåndværkeres landssammenslutning udstillede.

»NAVNEKLUDE«. »FAJANCE«. »FRA HÅNDEN I MUNDEN - danske museer fortæller om ressourcer«.

»SØLVKORPUS 1976«, moderne korpussarbejder af 11 danske sølvsmede.

»HOVEDVANDSÆG«.

Særudstilling på Frilandsmuseet

I det ny-indrettede udstillingsrum i Skovridergården vistes udstillingen »ULD og HØR«. I forbindelse med udstillingen var der demonstrationer af kartning, spinning og vævning.

De permanente udstillinger på Hovedmuseet

I løbet af året er følgende samlinger nyopstillet: Legetøj, folkelige broderier og håndværker-

laug. De har alle fået rum på anden sal, der hermed er færdig. Etagen omfatter foruden de nævnte følgende samlinger: Lolland-falsterske bondemøbler, livet i landsbyen (landsbyfællesskabet, sommer i by m. m.), lertøj samt den polske samling.

PUBLIKATIONER

Stiftsmuseets årsskrift 1976 (indhold: Navneklude af Else-Marie Boyhus, udgravningerne i Ravnse af Kjeld Snedker, Marstrand-studier af Henrik Hertig og Rudolph baron Bertouch-Lehn af Else-Marie Boyhus).

Ove Nielsen: Fortidsmindeskoven Halsted Vænge.

Ove Nielsen: Lærervejledning til Halskov Vænge.

Ove Nielsen: Lærervejledning til udstillingen »Fra hånden i munden«.

Else-Marie Boyhus: MARIBO - historisk set.
Else-Marie Boyhus: Historisk Kogebog. Det åbne ildstedes mad.

Else-Marie Boyhus: Industribonden. Arv og Eje 1976 - samt artiklerne »Dansk omvælvning kan väntas (Oss museer emellan nr. 1, Göteborg 1976) og Rudolph Bertouch-Lehn (Stiftsbogen 1976).

ANDEN FORMIDLING m. m.

Museet har året igennem haft et nært samarbejde med dagspressen og med Danmarks Radio. I TV udsendtes den gamle Maribo-film i serien »Danmarks dejligst«. I Radioen har museets medarbejdere medvirket i udsendelser om Maribo kloster, industribonden, den nye museumslov, leg og legetøj, og 26. dec. hed søndagskronikken i program 2 »Vi er alle historikere« ved Else-Marie Boyhus.

Der har sommeren igennem været folkedans på Frilandsmuseet, hvor de lolland-falsterske folkedansergupper på skift har givet opvisning. På Hovedmuseet har der været arrangementer for børn, der var med til at udforske

leg og legetøj. For de voksne har der været en studiekreds om oldtiden. I forbindelse med fajanceudstillingen fik publikum lejlighed til at få bestemt deres medbragte ting, ligesom der året igennem har været mange individuelle forespørgsler, især om fajance, navneklude og hovedvandsæg, inspireret af museets udstillinger. En indbydelse til at være med til at tekste den gamle Maribo-film blev modtaget af næsten 200 ivrige gæster. Der har været omvisninger og foredrag for en række foreninger såvel uden for som på museet.

Museumspædagog Ove Nielsen har deltaget i et udvalgsarbejde under Dansk historisk Fællesforening om lokalhistorie i skolen, ligesom han er med i den arbejdsgruppe, der tilrettelægger Dansk kulturhistorisk Museumsforenings sommerkurser. Else-Marie Boyhus har som medlem af den danske Unesco-nationalkommission deltaget i konferencer i Finland og Kenya. I januar 1977 blev hun valgt til formand for Statens Museumsnævn.

MUSEETS BYGNINGER

Arbejdet med en hovedstandsættelse af museets hovedbygning er blevet fortsat og færdiggjort, hvad det ydre angår. Nu forestår den fortsatte indre standsættelse og nyopstilling af samlingerne.

På Frilandsmuseet er der gennemført omfattende arbejder på husene. Samtlige bygninger er blevet kalket udvendig, og træværk er blevet afrenset og imprægneret på smedjen, sprøjtehuset, Lokhuset og kapellanboligen. Vinduerne i Ane Huggemands hus er rensede og malede såvel ud- som indvendig. Skovridergården er nu færdigrestaureret, og der er indlagt elektricitet i denne bygning. I den forreste del er interiøret fra Hovmands købmandsgård opstillet, og det fungerer nu som billetsalg og kiosk, idet museets indgang er flyttet hertil.

På den store lade over for Frilandsmuseet er samtlige vinduer hovedrepareret og malet. Døre og porte er istandsat og imprægneret. Ved bygningens østende er terrænet afrenset og planeret, og der er lagt fliser foran portene. En gammel tagskade havde bevirket et alvorligt

angreb af hvid bygningssvamp. Det er blevet standset, og området repareret.

REGISTRERING, KONSERVERING

Det store rum i Hovedmuseets stue-etage, der tidligere rummede renæssanceudstillingen, er nu indrettet til tekstilmagasin. De gamle, høje montreskabe fra oldtidsrummene er overflyttet og forsynet med hylder, og her er museets store tekstilsamling magasineret og på en overskuelig og betryggende måde. Tidligere var den anbragt rundt omkring i de udstillede møbler. Nyordningen er en stor lettelse i museets daglige arbejde, og vi er nu i stand til at imødekomme langt flere ønsker end tidligere om at studere tekstilsamlingen.

STORSTRØMSAMTETS MUSEER

Museerne i Storstrømsamtet fandt i 1970 sammen i et samarbejdsudvalg. Det blev i november 1975 afløst af et egentligt amtsmuseumsråd, der består af to repræsentanter for hvert af de statsanerkendte museer i amtet samt associerede medlemmer fra de øvrige. I 1977 blev amtsmuseumsrådet udvidet med to repræsentanter valgt af Storstrøms amtsråd og to valgt af kommuneforeningen i Storstrømsamtet.

Med den nye museumslov, der blev vedtaget i maj 1976, blev amtsmuseumsrådene lovfæstet. Amtsmuseumsrådene skal virke som samarbejdsorganer, samordne og planlægge museumsarbejdet og tage initiativer til løsning af opgaver i fællesskab. Amtsmuseumsrådene får et mindre statsstilskud. Herudover har man i Storstrømsamtet forhandlet sig frem til en ordning, hvorefter de kommuner, som ikke har direkte udgifter til et museum, yder 1 kr. pr. indbygger til amtsmuseumsrådets arbejde, amtsrådet yder samme beløb som kommunerne, beløbet pristalsreguleres, og ordningen gælder foreløbig for fem år. - Det giver muligheder for aktiviteter og gennemførelse af projekter, der når ud over det enkelte museums virkekreds. - I Stiftsmuseets årsskrift 1977 er der nærmere redegjort for amtsmuseumsrådet og dets muligheder.

Lolland-Falsters Kunstmuseum Maribo

Med regnskabsreformen pr. 1. januar 1976 blev ikke alene museets økonomiske ordning, men også den øvrige administration omlagt til kalenderåret. Derfor omfatter denne beretning kun de tre sidste kvartaler af 1976. Pr. 1. oktober blev kunstmuseumsloven af 1964 erstattet af den nye museumslov, der er fælles for alle kategorier af statsstøttede museer, samtidig med at statsstøtten er blevet væsentlig reduceret, og udgifterne til offentlige museer overført til primær- og amtskommuner. Lovens bestemmelse om oprettelse af amtsmuseumsråd var allerede delvis foregrebet i vort som i andre amter, så her skal kun nævnes, at Lolland-Falsters Kunstmuseum naturligvis deltager i arbejdet, og at dets formand, H. Hertig, er medlem af det nye amtsmuseumsråds forretningsudvalg. Den hengangne kunstmuseumslov skal dog have det ord med sig i graven, at den har været af overordentlig betydning for vort som for de øvrige kunstmuseer i provinsen.

LOKALERNE

En ansøgning til Storstrøms Amtsråd om et ekstra tilskud til filtbelægning af de efterhånden stærkt medtagne gulve i ovenlyssalen blev besvaret positivt. Arbejdet blev udført i begyndelsen af december og fik til resultat, at såvel store som små ovenlysrum fremhæver kunstværkerne langt smukkere end før.

NYERHVERVELSER

Ny Carlsbergfondet har efter ansøgning skænket 5 tegninger af Mogens Bøggild, deraf én med motiv fra Nysted havn. Fra dr. phil. Knud Estrup er der som gave modtaget 21 tegninger af ældre danske kunstnere og fra sagfører Preben Krarup 4 af Den Danske Raderforenings udgivelser fra omkring 1900.

For egne midler er der indkøbt 1 skulptur af Jan Leth, 1 maleri af Poul E. Rasmussen, Saksøbing, 1 maleri i olie og akvarel på papir af Henning Visholm, Nakskov, 1 akvarel af Olaf Rude (udsigt fra Frejlev Skov mod Skejten, 1904), 1 gouache af Stig Fogtdal (der boc-

de i Herritslev og døde i januar 1977), 2 akvareller af Helge Jensen (fra Karrebæksminde og Knudshoved) og 3 af Harald Leth. Endvidere 4 tegninger af Mogens Bøggild, 2 af Helge Jensen samt 1 radering af Povl Christensen og 3 af Vibeke Mencke Nielsen. - Grafisk samling har fra starten været registreret efter kalenderår. I 1976 var den samlede tilgang på 88 numre.

UDSTILLINGER

I grafiksalen blev den udefra lånte udstilling af nyere europæisk grafik fra 1. juni afløst af en særudstilling af grafikerens Povl Christensen (død i juli 1977), der med rette anses for dette århundredes betydeligste bogillustrator. Udstillingen bestod af 35 blade fra Kunstmuseets samling, først og fremmest akvatintætsningerne til Leonora Christinas Jammersminde, suppleret med et antal tryk tilhørende maleren Ulrik Friis-Møller. Denne udstilling fortsatte til udgangen af oktober. Midt i december fulgte derpå »Farver på papir« med 60 akvareller af 27 kunstnere fra Fritz Syberg til Hans Henrik Lerfeldt, alle fra vor egen samling.

UDLÅN

Til Københavns Bymuseums udstilling i juli-august af »barbermaleren« John Christensen (1896-1940) udlåntes akvarellen »Oktoberaften, Nørrebro, 1938« og til maleren Mogens Andersens retrospektive udstilling i Den Frie i september maleriet »Nature morte med bord, 1952«.

PUBLIKATION

I årsskrift for 1976 publicerede Henrik Hertig museets 10 tegninger af Wilhelm Marstrand som eksempel på, hvordan det med relativt små midler over en årrække har været muligt at samle en lille, men gyldig repræsentation af en guldalderkunstner.

Lokalhistorisk arkiv i Rødby

Rødbyegnen har været præget af meget foreningsliv i løbet af de sidste 100 år. Det har da heldigvis givet sig udslag i en god tilgang af foreningsarkivalier, hvor bl. a. Forsvarsbrødre-

nes var langt det største. Alligevel kan det have sine vanskeligheder at få indsamlet alle arkivalier også fra nedlagte foreninger. I enkelte tilfælde er de nået i affaldscontaineren, inden de er blevet fundet, støvet af og registrerede. Foreningsarkivaliernes betydning er stor. Foreningslivet kan kortlægges langt tilbage i tiden og på den måde tegne lidt af Rødbys kulturhistorie. Foreninger som Forsvarsbrødrene, Landmandsforeningen, Håndværker- og Industriforeningen og Musikforeningen har dannet ramme omkring et rigt foreningsliv i Rødby fra omkring 1870 og op gennem det 20. århundrede.

Der er ligeledes tilgået arkivet en righoldig samling af nyere billeder. Det er hovedsagelig topografiske og billedreportager af uorganiserede sammenkomster. Arkivet råder nu over flere tusinde billeder, de fleste er registrerede, hvilket skyldes en af de frivillige medhjælpere, fru L. Wollesen, Rødby Havn, som med sit person- og egenskendskab har været til uvurderlig hjælp i dette arbejde.

En anden af arkivets medarbejdere, Kuno Nielsen, er langt fremme med en stor lokalhistorisk opgave. Han udarbejder en lokalbibliografi. Nu vil man måske sige, at det er vel noget begrænset, hvad der er skrevet om Rødby i tidens løb. Det er imidlertid ikke tilfældet, og det er da ikke kun bøger, som skal med i bibliografien, men også tidsskrifter, artikler og i nogen grad avisudklip.

Hvert år holder arkivet et årsmøde, hvor lokalhistorisk interesserede altid er velkomne til at deltage. Ved den lejlighed aflægges der en beretning om årets forløb, ligesom der er et arrangement af lokalhistorisk art. Sidste år var emnet bygningsbevaring, hvor man hentede nyttige erfaringer fra en film om et bymiljø i England.

Amt og kommunes bevillinger til beskæftigelse af arbejdsløse har hjulpet arkivet på fortræffelig måde i adskillige måneder. Kontorassistent Birgit Christensen, Vejleby, har udført en masse kartoteksarbejde samt avisregistrering.

Arkivet vokser, og sammen med dette vokser også befolkningens interesse.

Falsters Minder, Nykøbing F.

Da Falsters Minder i 1924 købte Czarens Hus, blev butikken i bygningen mod Langgade udlejet. Dette lejemål er endelig ophørt, og de store butiksvinduer er nu indrettet til udstilling for museet. Her vises i skiftende udstillinger museumsgenstande og forstørrelser af billeder fra egnhistorisk arkiv. Disse udstillinger har i det forløbne år skabt en god kontakt med byens borgere og andre interesserede. På længere sigt håber vi at kunne inddrage butiksarealet i museets udstillingsrum, bl. a. har firmaet E. Nobel givet tilsagn om, at museet må overtage inventaret fra den gamle butik på torvet, når huset skal bygges om i 1977.

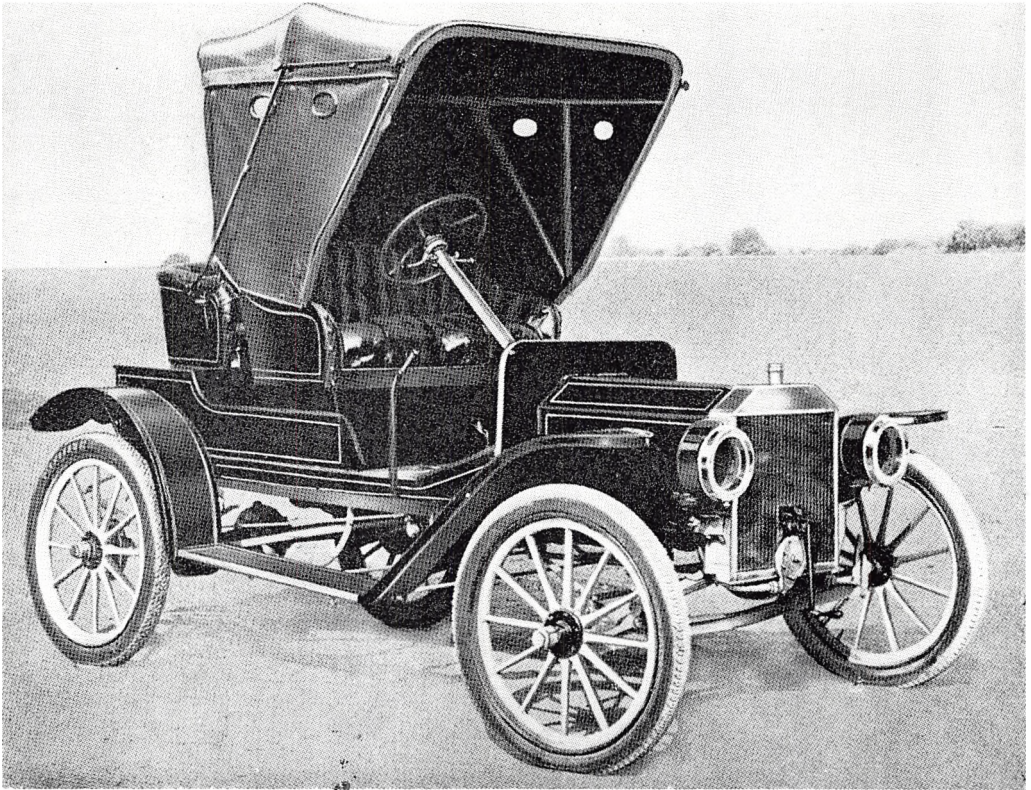
Bondestuen fra Aages gård i Horreby er nu åbnet for museets gæster. Det har taget lang tid, inden vi nåede så vidt, da der skulle ret omfattende bygningsændringer til, inden selve bondestuen kunne opsættes. Nu fremtræder stuen med alkover, vægpaneler, langbord og bænke, som da den blev indrettet, efter at gården nedbrændte i 1803.

I det forløbne år er samlingerne forøget med ca. 300 numre. Heraf kan nævnes, at tekstilsamlingen har fået to brudekjoler fra ca. 1870. En sort kjole fra Nordfalster og en hvid fra Nykøbing. Fra Statsbanernes kontor i Nykøbing har vi modtaget en model af den gamle banegård og omliggende terræn, fremstillet i 1940, samt mange andre spændende ting.

Museet har været besøgt af 5039 gæster, heraf tegner skolerne sig for ca. 1000 elever, der har gjort flittigt brug af studiesamlingerne ved den undervisning, der foregår ved disse skolebesøg.

Nykøbing aftenskole har i lighed med tidligere år haft en tre-dages udstilling i museets lokaler med oplysninger om, hvilke kurser den kunne tilbyde i sæsonen 1976-77. Her fik de 1100 gæster også en smagsprøve på, hvad museet havde at byde på, og i de følgende uger kom adskillige igen, både for at se mere, men også for at aflevere gamle ting til museet.

Museet fungerer også som oplysningscentral. Mange historikere og slægtsforskere fra ind- og udland har henvendt sig for at få oplysninger,

*Ford N fra 1906,
som den findes på Aalholm Automobilmuseum.*

billeder eller for at få tydet gamle håndskrifter. Der er givet oplysninger og udlånt billeder, bl. a. til Fredningsplanudvalget, Nationalmuseet, Det særlige bygningssyn, til de lokale blade, Amtsbiblioteket, til årbøger og til jubilæumsskrifter. Mange har benyttet sig af denne oplysningstjeneste; den koster megen tid, men giver til gengæld museet et godt omdømme og gavner hele museumstanken i befolkningens bevidsthed.

Udover de mange omvisninger og mindre foredrag er museets foredragssal blevet flittigt benyttet. Der har været afholdt fem offentlige foredrag i samarbejde med kulturmindeforeningen. Omsorgsklubben for Nykøbing har haft 25 eftermiddagsmøder med lokalhistoriske fore-

drag, og der har været afholdt en studiekreds om Nykøbings historie.

Aalholm Automobilmuseum

I det forløbne år har Aalholm Automobilmuseum på ny kunnet fremvise spændende nyheder for publikum.

En gennemrestaureret hestetrucken sporvogn/bus (Keifler-system, hvor man kan køre såvel på skinnelegemer som på almindelig vej) har, trukket af et par solide, rolige »Jyder«, der har været skolet på Carlsberg, transporteret besøgende fra automobilmuseet til slotsmuseet i fast rutefart. Som supplement har museet ladet bygge en lettere såkaldt Olando-vogn efter ameri-

kansk mønster (fra Disney World). Den er ganske lav, kører på gummihjul og bliver trukket af et par lette polske heste.

I foråret 1977 fik museet ved et tilfælde nyhedsom, at en af Københavns gamle, kendte telefonkiosker skulle fjernes fra Sankt Jacobs Plads. Ved henvendelse på rette sted fik museet lov at erhverve denne kiosk mod at betale alle udgifter vedrørende nedrivningen, transporten og opstillingen. Det viste sig, at det ikke var noget helt ubetydeligt job, men det har været det værd, og vi glæder os over at kunne bevare en af disse særprægede, smukke kiosker for eftertiden. Den står nu og knejser med sit irrede kobbertag, sit ur og sine krummelurer ved indkørslen til museets nyeste hal.

Også en hel del spændende veteranbiler er i 1976-77 blevet restaureret og udstillet - heriblandt den meget sjældne Ford A »Town Car«. Den blev første gang præsenteret for publikum ved det internationale veteranrally på Lolland-Falster i sommeren 1977.

Aalholm Slot

Også på Aalholm Slot er der kommet flere spændende attraktioner til i årets løb. Ikke mindst de to rum, hvor baronessen har indrettet gammeldags vaske- og strygestuer, har haft publikums store interesse. Her ses voksmannequiner »travlt beskæftiget« med en ægte »fransk vask- og strygning« af mere end 100 år gammel linned og håndbroderet undertøj.

Falsters egnshistoriske arkiv Nykøbing F.

Arkivet er en afdeling af museet, og det arbejde, der er udført i det forløbne år, er nøje tilknyttet museets arbejde, og beretningen falder stort set sammen med dette. Der er modtaget mange billeder og arkivalier, ialt ca. 50 enkelte numre eller ca. 1,5 reelmeter.

Lolland-Falsters historiske Samfund

Oprettet 27/6 1912

Æresmedlem: Pens. førstelærer A. H. Bendsen, Lindehuset, Maglemer, Maribo.

Bestyrelsen

Vælges lige år:

Redaktør Verner Hansen, Museumsgade 3, 4930 Maribo, tlf. 88 14 00 (formand). Museumsforvalter W. Paamejer, Thorsensvej 37¹, 4800 Nykøbing F., tlf. 85 20 73 (næstformand). Fru Dagmar Jørgensen, Tåreby, 4920 Søllested, tlf. 91 61 99. Handeltgartner Bek Petersen, Svingelsvej 30, 4900 Nakskov, tlf. 92 25 02. Fru Kirsten Suhr, Krårupgård, 4990 Sakskøbing, tlf. 88 20 07. Svend Aage Andersen, Sundbyvej 6, 4862 Guldborg L., tlf. 83 22 91.

Vælges ulige år:

Pastor Viggo Larsen, Gloslunde præstegård, 4983 Dannemare, tlf. 94 41 80 (sekretær). Skoleinspektør A. F. Heyn, Adelgade 52, 4880 Nysted, tlf. 87 15 07. Fru Kristine Asser Hansen, Åstrup, 4850 Stubbekøbing, tlf. 84 40 12.

Redaktions- og forretningsudvalg:

Verner Hansen (årbogsredaktør), Viggo Larsen, A. F. Heyn.

Udvalg for udflugter:

Bek Petersen (formand), Viggo Larsen, W. Paamejer.

Tilsyn med mindestene:

Bek Petersen.

Repræsentantskabet for Institutionen Statsminister C. D. F. Reventlows Minde og bestyrelsen for Pederstrup-museet:

Viggo Larsen.

Bestyrelsen for Lolland-Falsters Stiftsmuseum:

Fru Kirsten Suhr.

Kasserer:

Frk. Louise Hansen, Højbygårdsvej 12, 4960 Holeby.

Revisorer:

Fru Rosa Petersen, Holeby, viceskoleinspektør Finn Hendriksen, Holeby.

Generalforsamlingen

afholdtes tirsdag den 10. maj 1977 i Bangs Have i Maribo.

Formanden, redaktør Verner Hansen, aflagde beretning og sagde blandt andet:

Lolland-Falsters historiske Samfund blev oprettet den 27. juni 1912 og er altså snart 65 år gammel. Det er ikke noget jubilæum, som skal markeres, men nærmest det, som kan kaldes »en rund dag«, hvor der ses en lille smule tilbage over hvad, der er sket i den forløbne tid.

I de 65 år har samfundet virket efter det, der allerede fra starten blev angivet som formålet, nemlig at vække den historiske sans ved at værne om Lolland-Falsters historiske minder og fremdrage den stedlige historie.

Samfundet har altid lagt megen vægt på at være en bred folkelig bevægelse og med et kontingent, der aldrig blev større, end at alle kunne være med. Det har dog nok bevirket, at der ikke har været så mange penge som ønskeligt til at løse opgaver med, men det har til gengæld været en tilfredsstillelse, at der har været et stort medlemstal – og stort i forhold til de historiske samfund i andre landsdele.

Der har i en del år været en tilgang af nye medlemmer, så afgangens har kunnet opvejes, og medlemstallet har derfor stadig været på 1.000–1.100, hvilket må siges at være særdeles godt, men det kunne naturligvis godt være meget større.

Formålet, som det blev angivet, skulle søges nået ved at udgive en årbog og andre historiske skrifter samt at afholde offentlige møder og

udflugter. Endvidere også at søge rejst og vedligeholdt sten til minde om historiske personer og steder.

Hvad det sidste angår, har samfundet alene eller i samarbejde med andre rejst 13-14 sten rundt om på Lolland-Falster til minde om fund, personer og historiske steder. Samfundets bestyrelse har et lille udvalg, der passer vedligeholdelsen af stenene. Forslag om yderligere mindsten har ikke været fremsat i mange år. Samfundet tager sig kun af mindsten, da bevarelsen og vedligeholdelsen af jordfaste minder og historiske bygningsanlæg er en museumsopgave.

Opgaven med udflugter og møder har samfundet også løst i så stor udstrækning, som det har været muligt både på Lolland-Falster og andre steder i landet. Der har gennemgående altid været en meget trofast deltagereskarer i arrangementerne. Det kan for det forløbne år nævnes, at der lørdag den 12. juni holdtes en udflugt til Næstved, hvor man besøgte forskellige bygninger, og det var en meget vellykket tur.

En »hjemstavnsdag«, som er en noget nyere foretæelse indenfor samfundet, blev holdt lørdag den 18. september, og de 50-60 deltagere, der var, havde en god dag sammen på Fuglsang, der danner en dejlig ramme omkring en »hjemstavnsdag«. Det blev denne gang forsøgt med et bestemt emne, nemlig »De lolland-falsterske landbrug i tidens lys«, hvilket blev belyst gennem forskellige foredrag, og det faldt særdeles godt ud.

Udgivelser

Samfundet har gennem årene stået for udgivelser af adskillige lokalhistoriske skrifter, og det har været en opgave, der er blevet lagt megen vægt på. Mange af de udgivne bøger er udsolgte og blevet til sjældenheder.

Der findes stadig oplag af følgende bøger:

Im. Felter: »Maribo domkirke«.

George Nellemann: »Den polske indvandring til Lolland-Falster«.

Jens Snedker: »Mine erindringer fra barndom og ungdom«.

Else-Marie Boyhus: »Lolland-Falster – en hi-

storisk billedbog« og også af museumsinspektøren: »Sukkerroer«, der er på vej til at blive udsolgt.

Allan Hjort Rasmussen: »Maj- og midsommerskikke«.

Desuden har samfundet overtaget et restoplag af Svend Jørgensens: »Bag diger og hegn I«.

Der fremsættes nu og da ønsker om udgivelse af et eller andet lokalhistorisk værk og ofte sådanne, som er udsolgt. I motiveringen for en udgivelse lyder det altid: Hvis den bog bliver udgivet, så er den hurtigt udsolgt! Samfundets erfaring er dog en anden, nemlig at udgivelse af lokalhistoriske værker er en langtidsinvestering. Der skal i adskillige år stå penge i bøger, der ligger på hylderne og venter på at blive udsolgte. De bliver det også, men der går en længere tid, så pengene ved salget kommer langsomt ind, medens bogtrykkerregningen helst skal betales så hurtigt som muligt.

Samfundet har ikke penge til at lave større reklamekampagner for bøgerne, men boghandlerne bidrager ganske godt til salget, og nye medlemmer viser megen interesse for at få fat i de udgivne bøger.

Samfundet er iøvrigt meget taknemlig for, at der også er mange andre, som udgiver lokalhistoriske bøger, hvilket er et godt bidrag til historien om Lolland-Falster.

Det er særligt årbogen, der har været samfundets ansigt, både overfor medlemmerne, men også udadtil. Årbøgerne begyndte at komme i 1913 og er kommet hvert år siden, hvilket ikke alle samfund har kunnet præstere. Der er gennem tiderne på mange måder givet udtryk for, at medlemmerne værdsætter årbøgerne meget, og at det knytter dem til samfundet.

Årbogen har et smukt ansigt, der gør sig bemærkelsesværdigt blandt de andre samfunds årbøger, og det skyldes det fine arbejde, som Lollands-Postens Bogtrykkeri i Maribo udfører. Hvad indholdet angår, lægges der megen vægt på, at det skal være så alsidigt som muligt og skrevet på en populær måde for en stor læserkreds.

Årbogen har en del faste rubrikker, således om samfundets virksomhed, om museer og ar-

kiver, og der lægges vægt på at orientere om den litteratur, der udkommer, og som indeholder lidt eller meget om lolland-falsterske forhold. Årbogen 1976 var stor med sine 168 sider, og i forhold hertil er kontingentet på 30 kr. egentlig meget for lille. Fremstillingsprisen pr. eksemplar er nemlig større. Bestyrelsen har dog været enig om ikke til denne generalforsamling at stille forslag om kontingentforhøjelse, men portoen til forsendelsen af årbogen er lagt på, hvilket er en støtte for samfundets økonomi.

Årbogen bragte et par artikler til minde om to mænd, der havde gjort en stor indsats i det lokalhistoriske arbejde. Det var Bertouch-Lehn: »Den danske bondes byggesæt igennem tiderne« og Nabe-Nielsen: »Jørgen Ringnis – en lolland-falstersk billedskærer«.

Årbogen var dog først og fremmest starten på samfundets hidtil største projekt: Udgivelsen af lokalhistoriske billedbøger om Lolland-Falsters 13 kommuner. Det er en meget stor og krævende opgave, og jeg kan sige, at man ude i landets øvrige lokalhistoriske samfund med stor interesse har hørt herom og med spænding følger, hvordan vi kan løse opgaven, som kan friste andre steder. Det har stor betydning for et sådant projekt, at det får en god start, og det må man absolut sige, at »Maribo – historisk set« fik. Else-Marie Boyhus skabte med sin dygtighed og flid et pragtfuldt værk, der i høj grad ville kunne stå som et mønster for de følgende. Samfundet skylder museumsinspektøren en meget varm tak for den måde, hvorpå opgaven blev løst.

»Maribo – historisk set« fik også en fin salgs-succes. Der blev trykt 1.000 eksemplarer af bogen, som blev udsolgt i løbet af nogle måneder, og noget sådant har samfundet aldrig før oplevet. Det viste sig, at et sådant lokalhistorisk værk nyder godt af, at der er noget, som hedder julegaver. Det gjorde også godt, at Maribo kommune købte 100 eksemplarer til den fulde udsalgspris. Da der stadig var en stor interesse for bogen, blev det besluttet at trykke et nyt oplag på 500 eksemplarer, som nu er leveret.

For økonomisk at kunne løse den store op-

gave er det nødvendigt, at det lokalhistoriske billedværk er en del af årbogen. Uden den mulighed kunne det ikke lade sig gøre. Årbogen bliver billigere ved, at der senere udkommer en særlig bog, som kan sælges, og denne bog nyder også godt af, at stof og billeder er fremstillet til selve årbogen. Medlemmerne vil på den måde også være sikre på at eje de lokalhistoriske billedværker uden at skulle købe en særlig bog.

Årbøgerne med de lokalhistoriske billedværker vil på forsiden have en tegning af den udmærkede kunstnerinde Greti Hansen, Maribo.

Årbogen og bogen om Maribo gav alle tiders bogtrykkerregning, men det kan med glæde noteres, at den allerede er betalt.

Udgivelsen af det nye oplag af Maribo-bogen havde ikke været mulig uden den interesse, som Sparekassen Lolland har vist sagen. Sparekassen udløste sit tilsagn om at give en produktionskapital, så samfundet straks kunne betale bogtrykkerregningen og afdrage beløbet i sparekassen på en hel smertefri måde. Desuden vil der også på dette nye oplag af Maribo-bogen blive en fortjeneste til samfundet. Det kunne der ikke blive på det første oplag, fordi prisen måtte sættes billigst muligt i forhold til den dyre fremstilling, som der måtte blive med de mange billeder. Samfundet vil gerne takke sparekassen for den forståelse, som er vist ved støtten, og vi vil nok også ved de senere bøger komme til at nyde godt af den.

Samfundet har fra adskillige medlemmer fået tilkendegivelser om, at man er glade for det nye initiativ med de lokalhistoriske billedbøger. Disse vil også ligesom kunne bidrage til at binde beboerne sammen i de forholdsvis nye kommuner i kraft af en skildring af deres historie.

Lolland-Falsters historiske Samfund har kontakt med det lokalhistoriske arbejde i Danmark gennem et medlemskab i Sammenslutningen af lokalhistoriske Foreninger, der igen sammen med museumsforeningen og arkivforeningen er medlem af Dansk historisk Fællesforening. Sammenslutningen af lokalhistoriske Foreninger og arkivforeningen udgiver i fællesskab et

lille blad, »Lokalhistorisk Journal«, der udkommer fire gange om året, og som fortæller om det lokalhistoriske arbejde på disse felter. Det kan lade sig gøre at tegne abonnement på dette blad.

Samfundet vil gerne notere og takke for et godt samarbejde med museer, arkiver og andre, der laver lokalhistorisk arbejde.

Der har ved lejlighed været luftet planer om at oprette »et lokalhistorisk samråd« for Lolland-Falster og også at udgive en fælles lokalhistorisk årbog, men hvor meget der kan være i dette er ikke til at sige, og heller ikke, om der overhovedet er nogen mulighed for en gennemførelse.

Samfundet nyder godt af, at nogle tænker på det økonomisk, og det skylder vi en tak for. Det gælder ministeriet for kulturelle anliggender, Storstrømsamtet og pengeinstitutter. Der er også kommuner, som støtter samfundet, men vi vil egentlig hellere end et lille økonomisk tilskud have, at der tegnes medlemskaber. Kommunerne vil herfor kunne få årbøger, som kan bruges til biblioteker, skoler, plejehjem, alderdomshjem med mere, hvor de er absolut velkomne.

Der er i samfundets bestyrelse et godt samarbejde, hvilket der er grund til at takke for, og der skal også lyde en tak til kassereren for et godt og interesseret arbejde, der ikke mindst er stort, når årbøgerne skal udsendes.

Fremtidig virksomhed

Kassereren, Louise Hansen, forelagde regnskab, som godkendtes.

Til bestyrelsen genvalgtes pastor Viggo Larsen, Gloslunde, skoleinspektør A. F. Heyn, Nysted, og fru Kristine Asser Hansen, Åstrup. Det overlodes til bestyrelsen eventuelt at supplere sig med nogle nye medlemmer.

Som revisorer genvalgtes fru Rosa Engholm Petersen, Holeby, og viceskoleinspektør Finn Henriksen, Holeby.

Formanden fremsatte nogle betragtninger om den fremtidige virksomhed:

– Samfundets lokalhistoriske billedværk vil i år blive om Holeby, og vi har været heldige og fået Stiftsmuseets pædagogiske medarbejder, lærer Ove Nielsen, som selv bor i kommunen, til at lave bogen. Den venter vi os meget af og håber, at den vil få en lige så god modtagelse som »Maribo – historisk set«.

Samfundets bestyrelse vil gerne, at værket i 1978 blev en falstersk kommune. En af vanskelighederne ved at få de lokalhistoriske billedværker frem er at finde folk, som vil påtage sig at løse den store og krævende opgave, der skal udføres af interesse, idet der ikke er noget særligt stort honorar, der lokker.

Der fremsættes nu og da et ønske om at få en fortegnelse over, hvad årbøgerne har indeholdt gennem årene. Det er en stor opgave at løse, idet man ikke bare kan nøjes med en opremssning af titler, der ikke altid vil sige det tilstrækkelige. Det ville også være ønskeligt, om der kunne udkomme en lille bog med en fortegnelse over, hvad der findes af populær litteratur om Lolland-Falster. Det er naturligvis begrænset, hvor meget en oversigt ville kunne indeholde, men den ville afgjort have betydning for dem, der gerne ville læse noget om deres landsdel. Opgavens løsning ville være helt naturlig for bibliotekerne.

Der er af arrangementer fastlagt en tur til Stevns og desuden en »hjemstavnsdag« på Fuglsang. Møder på lokalhistoriske steder er ligesom gået lidt i baggrunden, men de bør nok tages op igen.

Der har nu og da været fremsat ønske om, at samfundet om vinteren skulle holde lokalhistoriske foredrag rundt om på Lolland-Falster, men det bliver nok for stor en opgave at gå ind i. Det må være lokale foreninger, der tager sig af noget sådant, sluttede formanden.

Der blev af de tilstedeværende fremsat forskellige forslag, blandt andet om genudgivelse af historiske kort over Lolland-Falster.

Driftsregnskab for 1. april 1976–31. marts 1977

<i>Indtægt:</i>	kr. ø.	<i>Udgift:</i>	kr. ø.
Bogfond, bankbog	8.738,79	Udgift til årbog 1976	80.062,10
Likvid beholdning fra forrige år	593,22	Lokalhistorisk Sammenslutning, kon-	
Medlemskontingent	26.657,50	tingent	1.060,00
Tilskud fra Ministeriet for kulturelle		Fortid og Nutid	198,36
anliggender	2.800,00	Administration + kassererløn	7.624,99
Tilskud fra Storstrøms amtskommune	2.500,00	Annoncer og møder	2.867,77
Tilskud fra Sparekassen Falster-Øst-		Diverse	198,25
lolland	1.000,00		
Tilskud fra Det Classenske Fideicom-			92.011,47
mis	500,00	Beholdning at overføre til næste år ..	5.641,43
Tilskud fra Det Bertouch-Lehnske			
Fond	500,00		
Tilskud fra andre	750,00		
Salg af årbøger m. m.	48.929,70		
Renter af bankbøger og postgiro ...	623,69		
Porto indbetalt	4.060,00		
	<u>97.652,90</u>		<u>97.652,90</u>

Status pr. 31. marts 1977

<i>Aktiver:</i>	kr. ø.
Bogfond nr. 6-18704	420,87
Bogbeholdning	10.000,00

<i>Fast kapital:</i>	
Holcks Legat, bankbog nr. 7-75155 ..	500,00

<i>Likvid kapital:</i>	
Beholdning på driftsregnskabet forde-	
ler sig således:	
Bankbog, bogfond nr. 6-18704	420,87
Bankbog nr. 6-19005	5.024,05
Postgiro nr. 1035525	156,79
Kontant beholdning	39,72
	<u>5.641,43</u>

Ovenstående regnskab er dags dato gennemgået og fundet i overensstemmelse med de os forelagte bøger og bilag.

Holeby, den 21. april 1977.

Finn Henriksen.

Rosa Engholm Petersen.

Love for Lolland-Falsters historiske Samfund

§ 1.

Samfundets formål er at vække og nære den historiske sans ved at værne om Lolland-Falsters historiske minder og fremdrage den stedlige historie. Dets hjemsted er Maribo.

§ 2.

Formålet søges nået ved udgivelsen af en årbog og andre historiske skrifter samt, for så vidt midlerne strækker til, ved afholdelse af offentlige møder med foredrag rundt om i stiftet, udflugter m. v.

Det er endvidere et formål at søge rejst og vedligeholdt sten til minde om historiske personer og steder.

§ 3.

Medlemsbidraget fastsættes på generalforsamlingen. Man er stemmeberettiget 1 måned efter indmeldelsen. Alle medlemmer modtager gratis samfundets årbog.

§ 4.

Samfundets bestyrelse består af 11 medlemmer, hvoraf 6 afgår de lige årstal og 5 de ulige årstal. De vælges ved simpel stemmeflertal for 2 år ad gangen. Medlemmerne kan genvælges. Bestyrelsen vælger selv sin formand for 1 år ad gangen, endvidere et redaktions- og forretningsudvalg bestående af 4 bestyrelsesmedlemmer - hvoriblandt formanden - og fordeler iøvrigt arbejdet mellem sig. Der vælges hvert år 2 revisorer.

§ 5.

Generalforsamlingen indkaldes ved meddelelser i dagbladene eller ved direkte indbydelse, der sker mindst 14 dage forud. Forslag, der ønskes behandlet på generalforsamlingen, må være bestyrelsen i hænde mindst 1 uge før generalforsamlingen.

Den ordentlige generalforsamling afholdes i maj. På denne aflægger bestyrelsen beretning om samfundets virksomhed i det forløbne regnskabsår, der løber fra 1. april til 31. marts, og fremlægger det reviderede regnskab. Endvidere foretages valg af bestyrelsesmedlemmer og revisorer.

En overordentlig generalforsamling kan indkaldes, når bestyrelsen finder, at der er grund hertil, og skal indkaldes, når mindst 25 medlemmer stiller skriftligt forlangende derom, senest 1 måned efter at påkrav er fremsat.

Alle afgørelser på generalforsamlingen træffes ved simpelt stemmeflertal. Vedtagelse om ændringer i lovene og om samfundets opløsning skal dog, for at være gyldig, ske på 2 umiddelbart på hinanden med mindst 14 dages mellemrum afholdte generalforsamlinger efter særlig derom udgået bekendtgørelse.

Ved beslutning om samfundets opløsning bestemmer den sidste generalforsamling, hvorledes der skal forholdes med de midler, samfundet til den tid måtte være i besiddelse af.

Lovene således vedtaget på generalforsamlingerne den 29. november 1960, 27. november 1961 og 24. maj 1971.

° Årbøger og historiske skrifter om Lolland-Falster

Årbøgerne:

Medlemspris: 25 kr.

Af tidligere årgange findes: 1940 - 1941 - 1954
1960 - 1961 - 1962 - 1963 - 1964 - 1966 - 1968
1969 - 1970 - 1971 - 1972 - 1973 - 1974 - 1975

Historiske skrifter:

Immanuel Felter: Maribo domkirke 1416-1966.
Boghandlerpris: 30 kr. Medlemspris: 20 kr.

George Nellemann: Den polske indvandring til
Lolland og Falster. Boghandlerpris: 30 kr. Med-
lemspris: 20 kr.

Jens Snedker: Mine erindringer fra barndom
og ungdom. Boghandlerpris: 20 kr. Medlems-
pris: 14 kr.

Alan Hjort Rasmussen: Maj- og midsommer-
skikke på Lolland og Falster. Boghandlerpris:
15 kr. Medlemspris: 10 kr.

Svend Jørgensen: Bag diger og hegn I. Bog-
handlerpris: 30 kr. Medlemspris: 20 kr.

Maribo amts stednavne. Boghandlerpris: 30 kr.
Medlemspris: 20 kr.

Disse historiske skrifter og årbøger kan be-
stilles skriftligt ved henvendelse til formanden,
redaktør Verner Hansen, Museumsgade 3, 4930
Maribo. Forsendelsen sker plus porto.

Andre skrifter:

Ved skriftlig henvendelse til Lolland-Falsters
Stiftsmuseum, Museumsgade 1, 4930 Maribo,
kan bestilles følgende skrifter plus porto:

Else-Marie Boyhus: Lolland-Falster - en histo-
risk billedbog. Pris 30 kr.

Else-Marie Boyhus m. fl.: Sukkerroer.
Pris 40 kr.

Else-Marie Boyhus: Maribo - historisk set.
Pris 75 kr.

Nye medlemmer indtil 18. juli 1977

Lærer Lars Chr. Andersen, Emil Aarestrups-
gade 42, 4990 Sakskøbing.

Lærer Niels Andersen, Bøgevænget 4, Sdr. Ved-
by, Skovhuse, 4800 Nykøbing F.

Fru Larsen Badse, Strandparken 19, Bandholm,
4930 Maribo.

Fr. Inger Bang, Søager 51, 2820 Gentofte.

Hans Chr. Bendtsen, Kløvervænget 3,
4970 Rødby.

Mekaniker Bernth-Ingemansson, Nr. Ørslev By-
gade 21, Nr. Ørslev, 4800 Nykøbing F.

Fru Ruth Bøgelund, Frihedsmindevej 21, 4840
Nr. Alslev.

Ejgil Christensen, Strandvejen 31, 4880 Nysted.

Fru Gudrun Christensen, Birkevej 2, 4951 Nør-
reballe.

Sv. Dalbæk, Birketvej 146, Reersnæs, 4930 Ma-
ribo.

Gdr. Erik Frederiksen, Østerskovgaard, 4984
Tillitze.

Sven & Anni Frederiksen, Gl. Skovnæs, Mein-
ckes Vej, 4930 Maribo.

Villy Frederiksen, Mellemgade 8, 4930 Maribo.

Fysioterapeut Kirsten Gulløv, V. Landevej 247,
4952 Stokkemark.

Maler Carsten H. Hansen, Ringsebøllevej 14,
4970 Rødby.

Fru Greti Hansen, Åparken 8², 4930 Maribo.

Hans Harboe-Hansen, Duevej 17, Vejleby,
4970 Rødby.

Portør Karl Aage Hansen, Sædingevej 44,
4970 Rødby.

Postbud Kr. Trøjborg Hansen, Birketvej 91,
Bandholm, 4930 Maribo.

Maler Max Hansen, Samsøvej 6, Vor Frue,
4000 Roskilde.

Overkirurg Leif Holbraad, Refshalevej 65,
4930 Maribo.

Birgit Hendriksen, Grundtvigsvej 27 B³, M. F.,
1864 København V.

Søren Hendriksen, Grundtvigsvej 27 B², M. F.,
1864 København V.

Tove Hendriksen, Kirstinehøjvej 5, Bursø,
4930 Maribo.

N. A. Hovmand, Bandholm, 4930 Maribo.

Nina Iwanoff, Krøngevej 8, 4930 Maribo.

Løjtnant Niels Hother Jacobsen, Uglevang 52²
tv., 3450 Allerød.

Kurt Jacobsen, Sverigesvej 12 A¹, 4800 Nykø-
bing F.

Sekondleder Per Hother Jacobsen, Kagerup
Park 22, 3200 Helsingø.

Anita Jensen, Sankt Mikkel's Allé 75, 2630 Taa-
strup.

Ella Jensen, Fjordvej 1, opg. B, 4800 Nykø-
bing F.

Barneplejerske Ketty Lykke Jensen, Nyvej 13,
4863 Eskilstrup.

Rejsebureauleder Ole Jensen, Skovvænget 4,
4900 Nakskov.

Knud Jensen, Birkevænget 8¹ th., 4900 Nakskov.

Sparekassebestyrer Mogens Jensen, Sønderpar-
ken 4², M. F., 4930 Maribo.

Advokat Poul Munk Jensen, Bregnevej 19,
4900 Nakskov.

Revisor Johan Jørgensen, Finlandsvej 32,
4800 Nykøbing F.

Th. Jørgensen, Søndergade 17, 4990 Sakskøbing.

Fysioterapeut Kemp & Sødergren, Fuglse Møl-
levej 48, 4960 Holeby.

Iver Kjems, Lunagervej 23, 2650 Hvidovre.

Ruth Knudsen, Sdr. Boulevard 39, 4930 Maribo.

Asta Knuthsen, Riddersborg, 4900 Nakskov.

Bodil Krouel, Lunavej 5 B, 2610 Rødovre.

Bodil Dahl Larsen, Ingemannsvej 10, 4200 Sla-
gelse.

Jørn Erik Larsen, Lundeberggaardsvej 6,
2740 Skovlunde.

Mimi Laustsen, Pilevænget 16, Sundby, 4800
Nykøbing F.

Ingeniør Carl Lorentzen, Bakkefaldet, 4960
Haslev.

Berit Nielsen, Hjulsporet 17, 4930 Maribo.

Civilingeniør Knud Aage Nielsen, Dalbyvej 4,
4800 Nykøbing F.

Borgmester Steen Nielsen, Hudiksvallvej 22,
4930 Maribo.

Nr. Alslev kommunes Skolebiblioteker, Eskilstrup Skole, 4863 Eskilstrup.

Pensionisthøjskolen, Marielyst, 4873 Væggerløse.

Bent Petersen, Torvet 28, 4930 Maribo.

P. W. Pedersen, Tesdorfsvej 3, 4800 Nykøbing F.

Else Rasmussen, Guldborgvej 340, 4862 Guldborg.

Fru Eva Rønholt, Østerhovedgaard, 4230 Skalskør.

Skolebiblioteket, Svaneskolen, 4873 Væggerløse.

Marianne Skude, Lynbækgaard, 4943 Torrig.

Fru Svane, Orebyvej 249, 4990 Sakskøbing.

Svend Ove Sørensen, Nr. Søgade 37 B² tv., 1370 København K.

Læge Orla Teglers, Søndervænget 10, 4930 Maribo.

Overlæge Bjarne Träff, Lindelsevej 70, 4910 Harpelunde.

Lærerinde J. Voldum-Jensen, Bregninge, 4871 Horbelev.

Marianne Zenius, Hesnæsvej 30, Moseby, 4871 Horbelev.

Person- og stedregister

Alsø 13

Andersen, lærer Keldernæs 126
Assenbølle 15 35 37 45 64

Bandholm 70 82

Berg, Chresten Bogø 116 119 122 124 126
Bertouch-Lehn, baron 72
Bjernæs 13 35 65 80 98
Bojsen, Frede Møn 116 119 124 126
Brøgerup (eksisterer ikke mere) 29 30 39
Bremersvold 15 34 35 37
Brunddragene 62
Bruyn, Hans Hansen kaptajn 130 134
Bursø 9 19 20 21 26 41 42 43 56 59 64 65 80
81 86 96 98
Bøsserup 15
Bøtø Nor 114

Christianssæde 37

Christoffersen, Hans, smed 72 82 83 85 86 88
Christoffersen, Jens (søn af H. C.) 82 83
Claussen, Rasmus folketingsmand 113 114 115
116 117 118 119 120 121 122 124 126 129
Claussen, Sophus digter (søn af Rasmus Claus-
sen) 113 115

Errindlev 9 11 14 15 17 21 26 29 30 32 34 35
37 54 57 63 64 65 79 80 93 94 95 96 98 99
Errindlev Studehave 13
Estrup, J. B. S. godsejer og konseilspræsident
116 118 119 120 121 122 124 127

Flårup 11 15 26 35 64 65 80 98

Frederiksen, Chr., professor 68 126
Frederiksen, Erhard, proprietær, Nøbbøllegaard
37 68 69 70 72 73 79 82 86
Frederiksen, Johan D., proprietær, Baadesgaard
37 41 68 72 73 82 86
Frederiksen, justitsråd 68
Frederiksen, Peter, jægermester, Kærstrup 68
Frejlev 115
Friderichsen, D. P. Kærstrup 37
Friis, løjtnant 133 134
Fuglse 9 17 22 23 35 37 41 54 56 57 59 64 65
80 81 82 93 96 98 99
Føllerup 15

Galmindrup (eksisterer ikke mere) 15 34

Gammel Holeby (tidl. Søndre Holeby) 19 54
57 59 64 86 88
Gedesby 133
Gedser 115 130

Gedser Rev 132

Gjøe, Anders Kærstrup 35
Gjøe, Henning Kærstrup 35
Gjøe, Mogens Bremersvold 34
Godsted 82
Grønsund 134
Gråe, Fr. overretssagfører 113 115
Gøye, Henning 24

Hage, Alfred 115

Hansen, I. A. 114 116 117 126
Hejrede sø 13 15
Hillestolpe 15 80
Holeby 9 10 13 17 19 21 30 37 41 43 45 50
51 52 59 63 65 68 70 72 77 79 80 82 85 86
88 92 93 94 95 96 98 99 101
Horreby 122
Hylleholm 11
Hyllekrog 63
Høgsbro 116 119 126
Højbygaard 35 37 39 70 72 73 74 79 81 82
Hørup 122 129

Idestrup 113

Jagd, godsforvalter Orebygård 128

Jensen, Peder overlærer 113
Jordan, Aage redaktør (svigersøn til Rasmus
Claussen) 115 121 122
Jørgensen, etatsråd 72
Jørgensen, Laurits Søholt 41
Jørgensen, lærer Birket 126 127
Jørgensen, maskinbygger 82

Keldskov 11 12 14

Keldstrup (eksisterer ikke mere) 34
Knuthenborg 41
Krenkerup 37
Krønge 9 13 19 20 26 39 41 43 54 59 64 65 81
94 96 98
Kærstrup 24 34 35 37 50 59
Kaas, Erik Bremersvold 34

Lehmann, Orla 116

Lehn, J. Bertouch Lungholm 22
Lehn, Poul Abraham Lungholm 37
Lorch, Erich kommandørkaptajn 134
Lundehøje 63
Lunge, Lisbeth (gift m. Palle Rosenkrantz) 37
Lungholm 13 19 21 37 39 56
Lützow, Henning Ulrik von stiftamtmand 21 39
41 42

Maribo 9 29 68 70 81 86 98 101
Marielyst 118
Monrad, biskop 113 114 115 116 117 119 121
Munch, løjtnant 132 134
Musse 54
Møns Klint 126 130

Nakskov 30 73 86
Nellemann, justitsminister 126
Nobel 122
Nykøbing F. 81 83 86 113 114 118 121 122
124 133 134
Nysted 9 19
Nørregaard, Georg dr. phil. København 130

Olstrup 9 15 19 32 37 96 98
Olstrupgårde (eksisterer ikke mere) 19

Petersen, Chr. 117
Pilet 13
Ploug, Carl 116
Poulsen, Rasmus sognerådsformand Skælby 115
Poulsen, smed Sømark 128
Pugerup (eksisterer ikke mere) 15 19 37

Rasmussen, Hans arbejdsmand 128
Rasmussen, Jens 2. styrmand 132 133
Raven, Hans amtsskriver Nykøbing F. 133
Ravnsby Bakke 114
Ringnis, Jørgen billedskærer 20
Rosenkrantz, Palle Kærstrup Lungholm Krenkerup Sæddingegård 37
Rosenørn-Lehn, udenrigsminister Orebygård
128
Rødby 9 70 86 94
Røgbølle sø 15 54 70

Sakskøbing 86 127 128
Saxfjed 39 70
Scavenius, kulturminister 127
Sdr. Kirkeby 122
Sillerup 114
Sjælstofte 15 21 28 63 65 98
Skottemarke 11 26 59
Slengerik, redaktør Stubbekøbing 122
Sofiehøj 39 77 86
Spring, Ejler Siversen styrmand 132 133 134
Stürup, konsul 128
Syltholm 70
Sæddingegård 37
Søholt 15 19 21 24 29 30 39 41 42 43 54 56 72
Søholt Storskov 13 14
Søndersø 13 29 39 54

Tesdorpf, Edward godsejer Ourupgård 113 114
Thorup 11
Tietgen, C. F. 68
Torpe 15
Torslunde 9 14 15 22 29 30 64 65 79 80 81
95 96 98 99
Tågerup 9 56 75 96 98 99

Ulfshale 126
Ulslev 115

Voss, Mikkel de kaptajn 134

Wigger, overlærer Sakskøbing 128

Zahle 126

Ålholm 17 23 30

294601287

101 Københavns kommune